TANJORE SARASWATI MAHAL SERIES 14.

ANDHRA KAMANDAKAMU

BY

JAKKARAJU VENKATAKAVI

Critically edited with Introduction and notes

BY

Sri VETURI PRABHAKARA SASTRI,
Reader in Telugu,
S. V. O. Institute, Tirupati.

PUBLISHED BY

S. GOPALAN, B.A., B.L.,
Hon: Secretary,
for the Administrative Committee,
T. M. S. S. M. Library, Tanjore.

1950.

Price Rs. 2-8-0.

PRINTED AT
THE "RATHNA PRESS,"
TIRUPATI.

PREFACE.

We are publishing in the following pages a rare Telugu work on the Science of Government or Politics available in the Saraswathi Mahal Library. It is entitled KAMANDAKA NEETI SASTRAM, and its author is one ZAKKARAJU VENKATA KAVI who lived about 1584 A. D. KAMANDAKA wrote on the subject of statecraft after KAUTILYA, and his work contains tributes to the famous CHANAKYA, who is described as having "churned the nectar of the science of Polity from the Ocean of Political Sciences". KAMANDAKA himself is an authority on the subject acknowledged by Sanskrit, Telugu and Tamil writers from ancient times. The author of this Telugu work closely interprets his thoughts and says in his concluding verses that his work is a translation of KAMANDAKAM.

The theme of this book is bound to appear quaint to us in these days of democracy. Many of the chapters like those on army, war and the machinery of Government are necessarily far too out of date for the present times. But the book contains utterances of value for all times on questions like the qualification of rulers, ministers and ambassadors, friendship, and on how to influence others. A book of this kind can not avoid being sophisticated by focussing attention on the ruler's duties rather

than his rights; and by insisting on high moral standards for the leader of men, its author escapes from the doubtful distinction earned by Machiavelli.

There is a melancholy interest attaching to this publication. Its distinguished Editor, Sri V. Prabhakara Sastri, Reader in Telugu, S. V. O. Institute, Tirupathi, breathed his last just after finishing this edition. He has placed us under a deep debt of gratitude by taking up this work. His massive scholarship in Sanskrit and Telugu is well-known and his contributions to Telugu literature are varied and rich. He took very keen interest in the Saraswathi Mahal Library and knew its Telugu section inside out. His death is a great loss to us just at a time when we have commenced to publish our Telugu works.

We have no doubt that his able edition of this work will rouse keen interest among Telugu scholars.

We are grateful to the Government of Madras for the timely help given to us to publish this and other works in our Library.

Tanjore,
1950.

S. GOPALAN,
Hon : Secretary,
T.M.S.S.M. Library Committee.

General Editor's Introduction to the Madras Government Oriental Series.

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like philosophy, Medicine, Science, etc., early in May 1948. Important manuscript Libraries in the Madras presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Saraswathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras were carefully examined and a tentative selection of manuscripts suitable for publication was made. The Government in their Memorandum No. 34913/48-10, Education dated 4-4-1949 constituted an expert committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publications. The following are the members of the Committee :—

The Name of Personnel of the Committee Constituted for Selecting Manuscripts for Publication.

1 Sri T. M. Narayanaswami Pillai, M.A., B.L.
2 ,, R. P. Sethu Pillai, B.A., B.L.
3 ,, C. M. Ramachandra Chettiar, B.A., B.L.
4 ,, R. Krishnamoorthy, (Kalki).
5 ,, Dr. N. Venkataramanayya, M.A., PH.D.
6 ,, M. Ramanuja Rao Naidu, M.A.
7 ,, V. Prabhakara Sastri.
8 ,, N. Venkata Rao.
9 ,, H. Sesha Ayyangar.
10 ,, Masti Venkatesa Ayyangar.
11 ,, M. Mariappa Bhat, M.A., L.T.
12 ,, Dr. C. Achyuta Menon, M.A., PH.D.
13 ,, C. Kunhan Raja, M.A., D. PHIL.
14 ,, A. Sankaran, M.A., PH.D., L.T.
15 ,, P. Rama Sastri.
16 ,, S. K. Ramanatha Sastri.
17 ,, Dr. Abdul Haq, M.A., D. PHIL, (Oxen).
18 ,, P. D. Joshi.
19 ,, S. Gopalan, B.A., B.L.
20 ,, Afzul-u-Ulma Hakim Khader Ahamed.
21 ,, T. Chandrasekharan, M.A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kanada, Malayalam, Marathi and Islamic languages. They met during the month of May 1949

at Madras and at Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G. O. No. Mis. 2745 Education dated 31-8-1949 and they decided to call these publications as the "MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES", and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras-5, as the General Editor of the publications. The following manuscripts have been taken up for publication during the current year.

'A' From the Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

TAMIL

1. Kappal Sastram.
2. Anubhava Vaidya Murai.
3. Atthana Kolahalam.
4. Upadesa Kandam.
5. Colan Purva Pattayam.
6. Konga Desa Rajakkal.
7. Sivajnana Dipam.
8. Sadasiva Rupan, with commentary.

TELUGU

1. Sangita Rathnakaramu.
2. Aushadha Yogamulu.
3. Vaidya Nighantu.
4. Dhanurvidya Vilasamu.
5. Yoga Darsana Vishayamu.
6. Khadga Lakshna Siromani.

SANSKRIT

1. Vishnarayaniyam.
2. Bhargava Nadika.
3. Hariharacaturangam.
4. Brahma Sutra Vritti, Mitakshara.
5. Nyayasiddhanta Tatvamrutam.

MALAYALAM

1. Garbha Chikitsa.
2. (a) Vasthulakshanam.
   (b) Silpasastram.
   (c) Silpavishayam.
3. Mahasaram.
4. Kanakkusaram.
5. Kriyakramam.

KANNADA

1. Lokopakara.
2. Rattamata.
3. Dikshabodhe.
4. Asvasastram.
5. (a) Aushadhgalu.
   (b) Vaidya Vishaya.
6. Sangita Ratnakara.
7. Supasastra.

ISLAMIC Languages.

1. Jamil-Al-Ashya.
2. Tibe-E-Faridi.
3. Tahquiq-Al-Buhran.
4. Safinat-Al-Najat.

'B' From the Tanjore Maharaja Serfoji's Saraswathi Mahal Library, Tanjore.

TAMIL

1. Sarabendra Vaidya Muraigal (Diabetes.)
2. Do. (Ear Nose, Throt, Head.)
3. Konganar Sarakkuvaippu.
4. Tiruchitrambalakovaiyar with padavurai.
5. Sarabendrar Vaidya Murai (Anaemia).
6. Talasamudram.
7. Bharatanatyam.
8. (a) Pandikeli Vilasam Natakam.
   (b) Pururava Chkravarthi Natakam.
   (c) Madana Sundara vilasa Natakam.
   (d) Percy Macqueen's Collection in the Madras University Library of Folklore.
9. Ramayyan Ammnai.
10. Sarabendra Vaidya Murai (Asthma, Cough and other lung diseases).

TELUGU

1. Kamandaka Nitisaramu.
2. Taladasapranadipika.
3. (a) Raghunatha Nayaka Abhyudayamu.
   (b) Rajagopala Vilasamu.
4. Ramayanamu by Katta Varadaraju.

MARATHI

1. Natyasastra Sangraha.
2. (a) Book of Knowledge, Vahi
   (b) Folk songs.
   (c) Doradharun Veni Padhati.
   (d) Aswasa Chatula Dunni.
3. (a) Pratapasimhendra Vijaya Prabandha.
   (b) Sarabendra Theerthavali.
   (c) Lavani.
4. Devndra Koravanji.
5. Bhakta Vilas.
6. Sloka Badha Ramayana.

SANSKRIT

1. Aswasastra with Tricolour illustrations.
2. Rajamriganka.
3. Chikitsamritasagara.
4. Geetagovinda Abhinayam.
5. (a) Chola Champu.
   (b) Sahendra Vilasa.
6. Dharmakutam - Sundara Kanda.
7. Jataka Sara.
8. Vishnutatva Nirnaya Vykakhya.
9. Sangita Darpana.
10. Beeja Pallava.

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them with other copies. The Editors have, however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of Publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various Presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

MADRAS,
1950.

T. CHANDRASEKHARAN,
General Editor.

ఉపోద్ఘాతము.

ఆర్యసారస్వతమున నుపవేదములలో రెండవది యర్థవేదము. అర్థసంపాదనరక్షణక్రమముల నుపదేశించునది గాన నిది యర్థవేద మనఁ బరఁగు. ఇందు రాజధర్మములును అర్థార్జన రక్షణప్రకారములును గల. బ్రహ్మ లక్షయధ్యాయములుగాను. ఇంద్రుఁడు 50000, స్కందుఁడు 25000. చంద్రుఁడు 12000, వాల్మీకి 6000, బృహస్పతి 3000, శుక్రుఁడు 1000 అధ్యాయములుగాను గ్రంథము రచించిరఁట. ఈయుండరములను పెద్ద గ్రంథములు తిన్నఁగా ఘటించు నవకాశము చాలని మనుకాలమునుండు రాఁ నశించిపోయినవి. వీనిని సంగ్రహించి భారద్వాజుఁడు 700 అధ్యాయములుగాను, గౌతముఁ డనుముని 500 అధ్యాయములుగాను. వ్యాసుఁడు 300 అధ్యాయములుగాను నర్థశాస్త్రము రచించిరఁట. అవియుఁ బైవాని గతినే చెందినవి. అర్థవేదము సంగ్రహరూపముగాఁ బదునాలుగువేల శ్లోకములతో రచింపఁబడినదఁట. అందీ విషయములు నిరూపింపఁబడినవి.

"చతుర్దశ సహస్రాణి హ్యర్థవేదః ప్రమాణతః
యత్రైవాష్టాదశాధ్యాయాః సంతి ప్రత్యక్షసిద్ధిదాః
కల్పాధ్యాయో రసాధ్యాయః ప్రయోగాధ్యాయ ఏవ చ
ధాతుధ్మానక్రియాధ్యాయో రత్నాధ్యాయ స్తథైవ చ
త్రపుసీసజయాధ్యాయో లోహాధ్యాయ స్తతఃపరమ్
మూషాపృల్లోణతగరాధ్యాయో వాదజయ స్తతః
హేమసంపాదనాధ్యాయః సిద్ధాధ్యాయోఽఖిలార్థదః
మూలికాశోధనాధ్యాయః పుటాధ్యాయో మహత్తరః

నాగాశ్వచంద్రికాధ్యాయో యోగాధ్యాయోఽర్థదాయకః
కాలపాకక్రియాధ్యాయః సంధిన్యాధ్యాయ ఏవచ
విక్రియాకరణాధ్యాయ ఏతే సర్వార్థదాయకాః"

అని యామళాష్టకతంత్రమున నున్నది.

అర్థశాస్త్ర మనునామముతోనే దీనిలో రాజనీతి ప్రధానముగాఁ జెప్పఁబడియె. శుక్ర బృహస్పతి విశాలాక్ష బాహుదంతి భీష్మోద్ధవ చాణక్య ప్రభృతులు విస్తరముగా రచించిన రాజనీతిశాస్త్రములలోఁ జాణక్యునికౌటిలీయముమాత్రమే మన కిప్పుడు లభించుచున్నది. బార్హస్పత్యసూత్రము అని యిటీవల ముద్రితమైనదియు లఘుచాణక్యసూత్రము లను గ్రంథమును సారరహితములు నామమాత్రములు నని మా యభిప్రాయము. శుక్ర బృహస్పతుల గ్రంథములను శుక్రనీతిసారమనియు, బార్హస్పత్యనీతిసార మనియుఁ జాణక్యుని కౌటిలీయ మునకుఁ గామందక నీతిసార మనియు గ్రంథములు గలవు.

కౌటిలీయము[1] కేవలము రాజనీతిని దెలుపును. ఇది పదునై దధికరణములుగా 180 అధ్యాయములలో రాజవిద్యావినయగృహాత్మరక్షణ ములును, అధ్యక్షులవిధానమును (దుర్గము, పట్టణములు, కప్పము, సుంకరము, కోశము, శాసనము, గోవులు, గజాశ్వములు, భోజనశాల, ముద్ర మొదలగువిషయములపై నధికారు లధ్యక్షులు), వ్యవహార స్వరూపమును తత్పరిష్కారమును, రాజ్యములో నుండు సంతస్కరశోధనము, సేవకాది పరిపాలనవిధి, ప్రజాసంపత్తును, దేహసంపత్తును, యానాసన సంశ్రయణద్వైధీభావసంధివిగ్రహ స్వరూపములును, ప్రజాపురుష సేనా మిత్రరక్షణవ్యసనము, దండయాత్రాక్రమము, యుద్ధప్రకారము, సంఘ విధియు, బలవజ్జయోపాయక్రమము, దుర్గలాభోపాయము, ఇంద్రజాల మాయాక్రమములును వరుసగా వివరింపఁబడినవి.

1. ఇది "కౌటలీయ" మని వ్రాఁతప్రతులలో గలదు.

దీనిపై బౌద్ధభిక్షువు ప్రభామతి యను టీకను, శంకరాచార్యులు జయమంగళను, మాధవమిశ్రయజ్వ నయచంద్రికను, భట్టస్వామి ప్రతిపద పంచికను వ్యాఖ్యానములుగా రచించిరి. వానిలోఁ గొంత కొంత భాగములు లభించుచున్నవి. భిక్షుమాధవుల వ్యాఖ్యానములు మంచివి. భట్టస్వామిది హీనరచనము. అయినను ద్రవిడులును గేరళులును దక్షిణ భాషలలోనికి దీని ననువదించికొనిరి.

కౌటిలీయార్థశాస్త్రముకన్నను చాణక్యీయ మను నర్థశాస్త్రము ప్రాచీనగ్రంథము. అర్థశాస్త్ర గ్రంథములలో నెల్ల మిక్కిలి చిన్న గ్రంథ మీచాణక్యీయమే. ఇందు విషయము సూత్రరూపముననుఁ, వాక్యరూపమునను సంగ్రహశ్లోకరూపమునను రచింపఁబడియున్నది. కొన్ని క్లిష్టస్థలములందుఁ బ్రాచీనసంప్రదాయార్థములకుఁ బూర్వపక్షము వాదదూషణరూప విమర్శనలతోఁ గూడినసమీక్ష యను నాల్గవరూపము గూడ నున్నట్లు తెలియ నగుచున్నది. కౌటిలీయమున నీ సమీక్షారూప విమర్శన ముండుటచే సుబోధమై చాణక్యీయగ్రంథము నణగఁ ద్రొక్కి ప్రజాదరణమునకుఁ బాత్రమైనది. ఇట్టి సూత్రరూపరచనలు మనప్రాచీనుల ప్రతిభావిశేషములఁ జాటుచున్నవి. ఈ చాణక్యీయము రాజ్యాంగములకు సంబంధించిన విషయముల నఱువదియేడింటిని గుఱించి తెలుపుచున్నది. ఇందు ప్రథమపటలము ఉద్దేశరూపమున నీ యఱువదియేడు విషయములఁ బేర్కొనుచున్నది. ద్వితీయపటలమున నఱువదివిషయములు మాత్రము లభ్యము లగుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. మిగిలినది లుప్తమైనది. అందు ప్రథమపటల మిట్లున్నది.

శక్యమేకశరీరేణ నీతిమార్గానుసారిణా ।
వ్యవసాయద్వితీయేన సర్వాం జేతుం వసుంధరామ్ ॥

అథాతః పురుషార్థసాధన మర్థశాస్త్రం ప్రవక్ష్యామః -

తద్యథా —— 1. సప్తప్రకృతయః 2. సప్తవిధా ప్రవృత్తిః 3. సప్తవ్యసనాని 4. సప్తక్షమాకాలాః 5. తిస్రో విద్యాః 6. చత్వారో భోగ

సంగ్రహః 7. త్రయో విజిగీషవః 8. చతుర్విధా రాజప్రకృతిః
9. షట్త్రింశద్గుణో రాజా 10. పంచవింశతిగుణోఽమాత్యః
11. షడ్వింశతిగుణః సేనాపతిః 12. ద్వావింశతిగుణో రాజాధ్యక్షః
13. షోడశగుణో దూతః 14. ద్వాదశగుణో సాంధివిగ్రహికః
15. ఏకాదశగుణః పురోహితః 16. పంచాదశగుణో వైద్యః
17. సప్తగుణో నాగరికః 18. దశగుణోఽంతఃపురపాలకః
19. ద్వాదశగుణం మిత్రం 20. షడ్గుణా యాత్రా 21. వింశతివిధం
దుష్టలింగజ్ఞానం 22. అష్టాంగా బుద్ధిః 23. అష్టాంగా సేనా
24. అష్టౌ కోశవిధానాని 25. ఏకాదశేంద్రియాణి 26. త్రివిధో
మంత్రః 27. చత్వారో మంత్రగుణాః 28. త్రివిధం మంత్రఫలం
29. పంచాంగో మంత్రః 30. సప్తవిధో మంత్రభేదః 31. చతుర్దశ
విధ ఉపజాపః 32. పంచవిధః శత్రురుపహంతవ్యః 33. చత్వారో
నిర్యాణకాలాః 34. ద్వౌ విగ్రహకాలౌ 35. చత్వారః సంధాకాలాః
36. ద్వౌ పంచవర్గౌ 37. పంచత్రివర్గాః 38. ఏకఏకవర్గః 39. చత్వా
రోఽర్థసాధనోపాయాః 40. చతుర్విధారంభప్రవృత్తిః 41. చతుర్వి
ధోఽర్థానుబంధః 42. చతుర్విధో నిచయః 43. పంచ దుర్గాణి
44. దశవిధా దుర్గసంపత్ 45. వింశతివిధం దుర్గవ్యసనం 46. పంచ
చత్వారింశద్గుణా జనపదభూమిః 47. చతుర్విధం త్యాగస్థానం
48. చతుర్విధా భృత్యసంపత్ 49. చతుర్విధా పురుషపరీక్షా 50. సప్త
విధా కార్యవిప్రతిపత్తిః 51. ద్వివిధ ఉపసర్గః 52. ద్వివిధమనుష్ఠానం
53. అష్టవిధః శత్రుః 54. ద్వాత్రింశద్గుణః షాడ్గుణ్యసముద్దేశః
55. వింశతివిధం దుష్టప్రశమనం 56. షడ్విధం బలం 57. అష్టౌ
యుద్ధాని 58. అష్టౌ సంగ్రామభూమయః 59. చతస్రో వ్యూహ
ప్రకృతయః 60. పంచ వ్యూహాః 61. సప్తదశ వ్యూహభేదాః
62. ఏకాదశాపీకస్థానాని 63. ఏకాదశసు స్థానేషు సేనా రక్షితవ్యా.
ఏతేష్వేవ స్థానేషు పరబల మభిహంతవ్యం 64. షడ్విధం విషం

65. ఏకాదశవిధః స్కంధావారనివేశః 66. చతుర్విధా బుద్ధిః
67. ద్వివిధ ఆచారః

ఇతి బార్హస్పత్యేర్థశాస్త్రే ప్రథమః పటలః

ఈ బార్హస్పత్యమందలి విషయసంగ్రహమును బట్టి కౌటిలీయాది గ్రంథములకిది మూల మని తెలియుచున్నది. బార్హస్పత్య విషయమే కౌటిలీయమున విపులముగ వివృతమై యున్నదని రెంటిని పరిశీలించినవారికి స్పష్టము గోచరింపఁ గలదు.

సంస్కృత వాఙ్మయమున నర్థశాస్త్రగ్రంథములు పెక్కు యుండెడివి. కాని చిరప్రసిద్ధములగు నవి యన్నియు నశించినవి. బ్రహ్మ, బృహస్పతి, శుక్రుఁడు, విశాలాక్షుఁడు, ఇంద్రుఁడు, మొదలగువారు రచించిన గ్రంథరాజములు కానవచ్చుటలేదు. లబ్ధములగు గ్రంథములలోఁ బార్హస్పత్య కౌటిలీయములే ప్రశస్తములు.

కౌటిలీయకర్త కౌటిల్యుఁడను నామాంతరముగల చాణక్యుఁడని చెప్పుదురు. ఆ చాణక్యుఁడు మౌర్య సామ్రాజ్య చక్రవర్తియగు చంద్రగుప్తుని మంత్రియై యుండుటచేతను, చంద్రగుప్త చక్రవర్తి క్రీ. పూ. 325 నుండి 298 వఱకు రాజ్యమేలె నని యుండుటచేతను కౌటిలీయము క్రీ. పూ. నాల్గవ శతాబ్దపుగ్రంథ మని నుడువవచ్చును.

పదవశతాబ్దమువాఁడగు భోజుఁడును అర్థశాస్త్రమునఁ గృషిసల్పినట్లతని నీతిభూషణ మనుగ్రంథము తెల్పుచున్నది. అందర్థశాస్త్రవిషయము లంతయు 1. విషయ 2. వార్తా 3. వ్యవహార 4. రక్షా 5. మంత్ర 6. ఉపాయ 7. విక్రమ 8. యుద్ధ 9. ఉపనిషత్ 10. ప్రశమస్కంధము లని పది విభాగములుగా రచించె నని తెలియుచున్నది. కాని యా గ్రంథము లభ్య మగుటలేదు.*

* ఇందారపు శ్రీరామకృష్ణకవిగారు ఉపవేదములు అనుపేర రుధిరోద్గారి సం॥ ఆంధ్రపత్రికలో ప్రకటించిన వ్యాసమునుండి విషయము గ్రహింపబడెను.

పై విధముగఁ బరిశీలితములైన ప్రాచీన రాజనీతిమూలగ్రంథము లకుఁ దరువాతఁ గౌటిలీయార్థశాస్త్రమునకు సంగ్రహకారికా రూపమైన కామందకనీతిసారము సంస్కృతమున వెలసెనది. ఇది క్రీ. శ. 4-వ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వముదియు 1-వ శతాబ్దమునకుఁ దర్వాతిదియు నని చరిత్రకారులు గుర్తించిరి. ఏతత్కర్త కామందకుఁడు. అతని చరిత్ర మేమియుఁ దెలియరాదు. ఈ కామందకము 36 ప్రకరణములు గలది. కౌటిలీయార్థశాస్త్రము ననుసరించియే యిది రచితమైనను నిందుఁ గౌటి లీయమున (గలవిషయములు గొన్ని కానరావు. కౌటిలీయమున లేని విషయములు నిందుఁ గొన్నిగలవు. ఈ విషయమున " రాజపుత్రుని విద్యాభ్యాసపద్ధతిని నిర్ణయించు సందర్భములో నతఁడు (కౌటిల్యుఁడు) 'అధ్యక్షులనుండి వార్తను, వక్తృప్రయోక్తలనుండి దండనీతిని నేర్చు కొనవలె' నని చెప్పియున్నాఁడు. ఇతనికి నితర గ్రంథకర్తలకుఁ గల భేదమిదియే. కామందకాదు లిట్టి వ్యవహారానుభవము గలిగినవారు కారు. ఇతరులు వ్రాసిన గ్రంథముల వివేకదృష్టితో విమర్శించి స్వాభిప్రాయ ములఁ గొన్నిటిని జేర్చి కామందకుఁడు లోనగువారు నీతిశాస్త్రముల రచించిరి. కనుకనే వారిపుస్తకములందు సందర్భానుచితములగు ప్రసం గములుకూడ నక్కడక్కడఁ గన్పడుచుండును. కౌటిల్యుఁ డట్లుగాక సందర్భోచితముగను వ్యవహారానుకూలముగను వ్రాసియున్నాఁడు."*

ఈ గ్రంథ మనుష్టుప్శ్లోకాత్మకమైనదైనను వ్యాఖ్యానిరపేక్షముగా నర్థముకానిది. దీనికి జయమంగళ యనియు, మఱొకటియు వ్యాఖ్యలు గలవు. తిరువాన్కూరు ముద్రణాలయమువారు ప్రకటించిన జయ మంగళావ్యాఖ్యానముతోడిముద్రణమే యున్నవానిలోఁ బ్రశస్తమైనది. ఇప్పటికి 100 ఏండ్లకుముందు తడకమళ్ళ వేంకటకృష్ణారాయలను గొప్ప

* కౌటిలీయార్థశాస్త్రము - ఉపోద్ఘాతము — శ్రీ మామిడిపూడి వెంకటరంగయ్య ఎం. ఏ. గారు.

విద్వాంసులు ఈ కామందకమును దెనుఁగు టీకతోఁ దెనుఁగు లిపిలో ముద్రించిరి. తిరువాన్కూరు ముద్రణమునకును దీనికిని గొన్ని భేదము లున్నవి. కృష్ణారావుగారి తెలుఁగుటీక ప్రశస్తమైనది. వారీపద్య కామందకము నెఱుఁగరు.

ఆంధ్రకామందకము — రాజనీతిగ్రంథములు

ఈ కామందకమును క్రీ. శ. 1400 పూర్వకాలముననే యెవ్వరో పద్యకావ్యముగాఁ దెనిఁగించిరి. అందలి పద్యములు పెక్కులు మడికి సింగన సకలనీతి సమ్మతమున నుదాహృతము లై యున్నవి. సకలనీతి సమ్మతమున మడికిసింగన యీ క్రిందివాని నాంధ్రరాజనీతిగ్రంథములను పేర్కొనినాఁడు. అవి ముద్రామాత్య పంచతంత్రీ బద్దెభూపాల చాణక్య ధౌమ్యవిదుర ధృతరాష్ట్రబలభద్ర కామందక గజాంకుశ నీతిసార నీతి భూషణ క్షేమేంద్ర భోజరాజవిభూషణ పురుషార్థసార భారత రామాయ ణాది మహాకావ్యంబులు పురాణేతిహాసంబులు కంచనామాత్య నీతితారావళి శ్లోకోక్తి చాటుప్రబంధంబులును. వీనిలోఁ బెక్కుగ్రంథములు నష్టము లైనవి. సింగన ఆయాగ్రంథములలోని పద్యములను బెక్కింటిని తన గ్రంథమున నుదాహరించికొనినాఁడు. అందు బద్దెననీతి యొకటి మాత్రమే యిపుడు లభించుచున్నది. సకలనీతిసమ్మతమును బోలె శ్రీరామకృష్ణకవిగారే తొలుత నీబద్దెననీతిం బ్రకటించిరి. సకలనీతి సమ్మతమున నుదాహరింపఁబడిన ప్రాచీన కామందక పద్యములు కొన్ని యిచటఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఉ॥ స్నానవిలేపనాభరణచారుసముజ్జ్వలగాత్రుఁడై శుభ
స్థానము నాత్మదత్తవసనస్ఫుటమూర్తియు నైనదేవులకా
స్థానము సేర్చి వారి సదనంబుల కేఁగక చేయుచు న్నిజా
ధీనమనస్కుఁడై సతులతీపులు నమ్మకయున్కి యొప్పగుకా॥

(సకలనీతిసమ్మతము. పద్యము 286 ; ఆంధ్రకామందకము: ఆ. 3. ప. 138.)

సీ॥ గురువులఁ బ్రణమితపరభక్తియుక్తుల
సద్భావచేష్టల సజ్జనులను
సుకృతకర్మంబుల సురల భూసురులను
మృదులమనోవృత్తి మిత్రజనుల
బాంధవజనుల సంభ్రమచేష్టితంబులఁ
గామినీజనములఁ బ్రేమములను
దాసజనంబులఁ దగుప్రసాదంబుల
నితరుల దాక్షిణ్యచతురవృత్తి
గీ॥ నాత్మవశ్యులఁ గావించి యన్యకర్మ
నింద సేయక సత్కర్మనిష్ఠఁ దగుచుఁ
జారుకారుణికత్వము సర్వలోక
మధురవాక్యము గలవాఁడు మనుజవిభుఁడు ॥

(స. స. పద్యము 158. ఆం. కా. ఆ. 2. ప 5[illegible])

సీ॥ భుజగము విషమును బొడఁగాంచి తూయును
శరభృంగరాజశారికలు వెఱచి
లలిఁ జకోరములకన్నులు విరాగము లగుఁ
గ్రౌంచంబు చాల మదించి తిరుగు
విషదర్శనంబు గా వెసఁ జచ్చుఁ గోకిల
గ్లాని జీవంజీవకమున కొదవు
పీనిముఖంబున వెసఁ బరీక్షితములై
తనరిన యన్నము గ్రొనఁగవలయు
ఆ॥వె॥ జనవిభుండు గడుఁ బ్రశస్తమయూరావళి
తద్గృహంబునం దుదారలీల
విడువవలయుఁ బెంచి వెస దానిఁ బొడఁగన్న
పాము దనకుఁ దాన పఱచుఁగాన ॥

(స. స. ప. 257.; ఆం. కా. ఆ. 3. ప. 99.)

సీ॥ భద్రసేనుఁడు నిజపత్నియింటికిఁ జన
　　ననితోఁబుట్టువ యతనిఁ దునిమెఁ
దల్లిమంచముక్రింద నల్లన యడఁగి తాఁ
　　బుత్రుండు కారూషుఁ బొడవడంచె
లాజల విషమున నోజించి వేనియు
　　యని కాశిరాజుఁ దవ్వనిత యడఁచె
గరకాంతమేఖలాఘనమణి సౌవీర
　　భూపు వైరంత్యు నూపురముచేత

గీ॥ జాతుషంబగు శస్త్రంబు జడ నిడికొని
రమణి తా నొక్క రితి విదూరథుని జంపు
టెఱిఁగి నమ్మక సతియింటి కేఁగఁ జనదు
కెరలి శత్రులపయిఁ బ్రయోగింపవలయు.

(స. స. ప. 287; అం. కా. ఆ. 3. ప. 140.)

ఉ॥ అతినయ శత్రుపక్షమును నాతనిబంధుసుహృద్విభేదముం
బురధనసైన్యసంపదలఁబోఁడి మెఱుంగుట కృత్యపక్షవి
స్తరపరిసంగ్రహం బతనిజానపదాటవికంబు సాధ్యముల్
పరఁగుడి యుద్ధసారము విధిజ్ఞత యన్నివి దూతకర్మముల్ ॥

(స. స. ప. 362. అం. కా. ఆ. 5. ప. 77.)

సీ॥ బాలుండు వృద్ధుండు పటుదీర్ఘరోగియు
　　నిల నిజజ్ఞాతిబహిష్కృతుండు
భీరుకుండును గడు భీరుజనుండును
　　లుబ్ధుండు మఱియును లుబ్ధజనుఁడు
సతతవిరక్తప్రకృతియైన నృపతియు
　　విషయరసాసక్తవివశమతియు
మఱియును బహుచిత్తమంత్రుండు దేవతా
　　బ్రాహ్మణనిందాపరాయణుండు

గీ॥ దైవహతకుండు దైవచింతనపరుండు
వ్యసనదుర్భిక్షకుఁడు బలవ్యసనపరుఁడు
లలి ననదేశస్థబహుశాత్రవుఁడును గాల
యుక్తుఁడును సత్యధర్మవియుక్తమతియు.
(స. స. ప. 526.)

కం॥ ఈ యిరువదుపురతోడఁ
బాయక విగ్రహముసేసి పైకొనుటయు నా
రేయెడ మార్కొనక బల
శ్రీ యతి వశవర్తు లగుచు నెరి యిత్తు రిలన్.
(స. స. ప. 527: అం. కా. అ. 4. ప. 70.)

సీ॥ దక్షిణానిలముఁ బ్రదక్షిణాగ్నియు సర్వ
సంతతోత్సాహంబు సాధువాద
చారుమంగళపాఠకారవంబు సుహృష్ట
పుష్టజనంబును బొలుపుమిగుల
నతిమనోహరముగా నరసి చెప్పినశుభ
కలితలక్షణములు గలిగియున్న
యట్టివేలంబు ప్రఖ్యాతమై పొలుపొందు
నతిశుభమై యుండు నధికశత్రు

ఆ॥వె॥ జయము గలుగునట్టి చందంబు........
నందగ విపరీత మయ్యెనేని
యపజయంబు నొందునట్టి చందము లెల్ల
వెఱిఁగి నృపతి నిశ్చయింపవలయు ॥
(స. స. ప. 810. అం. కా. అ. 7. ప 99.)

ఉ॥ ఒక్కటఁ గూటయుద్ధమున నక్కఱ శత్రు వధించినన్ జయం
బెక్కుడు గల్గి పాప మొకయించుక పొందదు నిశ్చయంబు పే
రుక్కున ద్రోణసూనుఁ డుఱ కొక్కయెడ న్నిదురేయి నిద్రమైఁ
జొక్కిన పాండునందనులఁ జూచి వధింపడె సౌప్తికక్రియన్ ॥
(స. స. ప. 954: ఆం. కా. అ. 8. ప. 50.)

ఆంధ్రకామందక నీతిసారము — గ్రంథరచనము.

ఇది ప్రాచీనకామందకమంత రసవంతము కాదేమో కాని శబ్దశుద్ధియు విషయ వైశద్యమును, ఉత్తమరచనము మున్నగు సుగుణములతో నొప్పుచున్నది. ఇం దాంధ్రదేశపు రాజనీతి సంప్రదాయములు కొన్నిగలవు. ఆంధ్రదేశపు రాజనీతిపరిభాషాపదములు కొన్ని యచ్చటచ్చటఁ గలవు. రాజనీతిశాస్త్ర పరిశోధకులు వానినెల్ల నుద్ధరింపవచ్చును. రాజ్యములే పోవుచున్న యీ కాలములో నీ రాజనీతిగ్రంథములు చరిత్రకారుల శాస్త్ర నిర్మాణక్రమాది చరిత్ర పరిశీలనమున కేగాని రాజ్యాంగ ప్రయోజనమున కుపకరింపవు. కాని లోకవ్యవహారజ్ఞానము వీనివలన విశేషముగా లభింపఁగలదు.

కృతికర్త — గ్రంథరచనాకాలము.

మ॥ రమణీయంబుగ శాలివాహశకవర్షంబుల్ గతంబై సహ
స్రము నేనూఱును నాఱునై వెలయఁగాఁ బ్రౌఢిం దెనింగించి రౌ
ర మహిం దిమ్మయవేంకటాద్రివిభుపేరన్ వేడ్కఁ గామందకీ
యము శ్రీ వేంకటరామకృష్ణులు స్వభాన్వబ్దంబునన్ రూఢిఁగా ॥

అను నాశ్వాసాంత పద్యమునుబట్టి యిది రామకృష్ణ కవులచే రచితమని తెలియుచున్నది. కొందఱీ గ్రంథము రామకృష్ణ కవులను జంటకవులచే రచితమని యందురు గాని యందు

కాధారము కానరాదు. ఆశ్వాసాంతగద్యము (బట్టి) ... యొక్కని పేరే యని తెలియనగును. పై పద్యము ... ముండుట పూజార్థము వ్రాసెను.

కృతిపతి.

ఈ కామందకకృతి నందికొన్నది కొండ్రాజు వెంకటాద్రి ... తత్ తండ్రి పేరట సంస్థుండగు కొండ్రాజు తిమ్మరాజు ... తెనాలి రామకృష్ణుని పాండురంగమాహాత్మ్యమునకుం గృతిపతియగు విరూరి వేదాద్రి మంత్రికి యజమానియగు ... నకుం జెల్లెలి కుమారుండు.

ఈ వెంకటాద్రి రెట్టమత మనెడి జ్యోతిషగ్రంథమును ... నంకిత మందినాడు.

మ॥ కపటారాతి విభంజనోద్ధతమతీ! కర్ణాట సింహాసనా
ధిపతి ప్రాప్తరమాధురీణ! కరుణా ధీః కంతుసౌందర్య! ...
శ్యప సద్గోత్ర పవిత్ర! సప్రమతరవాచాప్రౌఢీ నిర్జితా
హిప! కామందకకావ్యనాయక! కవీంద్రేష్టార్థ సంధాయకా! ॥

రెట్టమతము.

ఆంధ్రకామందకగ్రంథమునం బ్రథమాశ్వాసాంతమున

కం॥ శ్రీ చంచద్భట్టరు చి
క్కాచార్య పరార్య శిష్య యతులిత శౌర్య
ప్రాచుర్యధుర్య గుణర
త్నాచల జయలలిత ధైర్య నయవినయనిధీ ॥

ఆం. కామందకము ఆ 1. ప. 115.

అని వెంకటాద్రి సంబోధింపఁబడియున్నాఁడు. ఈతఁడు భట్టరుచిక్కాచార్యులకు శిష్యుఁడు. ఈ భట్టరుచిక్కాచార్యులకుఁ బలువు రాంధ్రకవులు శిష్యులుగా నుండిరి. చాతుర్వాటికా మాహాత్మ్యము, ఆనందదాననమాహాత్మ్యము మొదలగు ప్రబంధములను రచించిన లింగమకుంటతిమ్మకవియు, తెనాలి రామకృష్ణకవియు నీతని శిష్యులే. ఈ విషయమును వారికృతులందలి పద్యములు తెల్పుచున్నవి.

కం॥ గురురాయపట్టభద్రుని
సరిహరి శ్రీరంగనాయకాంశభవున్ భ
ట్టరు చిక్కాచార్యుల మ
ద్గురులఁ దలఁచి యనుగులకు నతుల్ గావింతున్ ॥

లింగమకుంట రామకవి.

సీ॥ శ్రీ వైష్ణవ హితుండఁ జిక్కయ భట్టరు శిష్యుఁడ.

లింగమకుంట తిమ్మకవి.

కం॥ వాక్కాంతాశ్రయభట్టరు
చిక్కాచార్యుల మహాత్ము శ్రీ గురుమూర్తిన్
నిక్కపు భక్తి భజించెద
నిక్కావ్యకళాకలాప మీడేరుటకున్ ॥

పాండురంగ మాహాత్మ్యము.

ఈ వెంకటాద్రినరేంద్రుఁడు కామందక సప్తమాశ్వాసారంభమున నిట్లు సంబోధితుఁడయ్యెను.

కం॥ శ్రీ మదహోబల నృహరి
స్వామి పునస్స్థాపన ప్రశస్త జయాంకా
రామపద భక్తిపర వి
ద్యామహ కొండ్రాజు వెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥

అం. కా. 7. ఆ. ప. 1.

అని యుండుటచే నీ వెంకట్రాజు అహోబలస్వామి ది...
యా నృసింహదేవాలయము నుద్ధరింపఁ బ్రయత్నించి నట్లు తె...
వచ్చుచున్నది. ఈ విషయమే రెట్టమత గ్రంథము నందు...

సీ॥ శ్రీమదహోబలస్వామిమహారాజ్య
రక్షకుం డగుచు నేరాజు వెలయు
నభిరామకామంపరాఖ్య సత్కావ్యర
త్నము నసు నేరాజు నాథుఁ డయ్యె
నెరయూరి పురవరాధీశాది బహుబిరు
దాంకుఁడై యేరాజు యశము గాంచె
జానకీనాయకచరణసంసేవన
ప్రౌఢిచే నేరాజు ప్రబలు సిరుల

గీ॥ నతఁడు కొండ్రాజుతిమ్మభూపతివరేణ్య
తనయ పెదతిమ్మరాజవతంస గర్భ
వార్ధిచంద్రుండు సత్కులవర్ధనుండు
సతతవిభవుండు వెంకటక్ష్మావిభుండు ॥

అని కలదు.

ఈ వెంకట్రాజు అహోబలము నుద్ధరించె ననుటకు అహోబల
మహాద్వారమున శాసనప్రమాణమున్నది.
" శుభమస్తు. శ్లో. దేవశ్రేణీశిరోరత్నం దైత్యద్విపఘటాంకుశమ్।
జయతు శ్రీనృసింహస్య దేవదేవస్య శాసనమ్ ॥

స్వస్తిశ్రీ జయాభ్యుదయశాలివాహనశకవర్షంబులు 1506
అగు నేటి తారణ సం॥ వైశాఖశుద్ధ ౧౪ శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజ
పరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీవీర శ్రీరంగరాయ దేవమహారాయలు
గారు పెనుగొండనగరమందు వజ్రసింహాసనారూఢులై పృథ్వీ
సాంమ్రాజ్యము చేయుచుండఁగాను శ్రీమద్వేదమార్గప్రతి

ష్ఠాపనాచార్య సర్వతంత్రోభయ వేదాంతాచార్యులయిన శ్రీ శఠ గోపజియ్యంగారి కార్యకర్తలయిన రాచప్పగారున్ను శ్రీ అహో బలస్థానంవారున్ను కాశ్యపగోత్ర ఆపస్తంబసూత్ర యజు శాఖాధ్యాయులయిన సూర్యవంశోద్భవులయిన మూరురాయర బసవశంకర గుత్తిహన్నిబ్బరగండ యెరయూరి పుర వరాధీశ్వరులయిన శ్రీ మన్మహామండలేశ్వర కొండ్రాజు తిమ్మరాజుగారి పౌత్రులయిన తిమ్మరాజుగారి పుత్రులయిన వేంకటరాజు దేవమహారాజులుంగారికి యిచ్చిన శిలాశాసన క్రమ మెట్లన్నను, ప్రాక్ బహుధాన్యనామ సంవత్సరాన నిభరాము వారు హండేవారిని కూడుకొని సీమ యంతా రాచూరా పట్టి అహోబలస్థలానకు వచ్చి అహోబలం అంతా పాడుసేసి అహో బలస్థలం అయిదు ఆరుఏండ్లు తమ వశంచేసుక ఆక్రమించి నడస్తూవున్న నిమిత్యం శ్రీ అహోబలేశ్వరులు సన్యాసం ప్రసాదించిన ఆదిపుమైన శఠగోప జియ్యంగారికి ఏడోతరమై శ్రీ పురుషోత్తమ ఆళ్వారుల ప్రతిష్ఠసేసి ముకుందదేవునిచేత పూజగొని రామానుజదర్శనోద్ధారకులైన శ్రీ పరాంకుశ మహాముని శిష్యులయినటువంటి శ్రీ మచ్ఛఠకోపస్వామివారిస్థలం యీతీరున అయిననిమిత్తం శ్రీరంగరాయ దేవమహారాయుల సముఖానతాము మనవిచేసి మీరు యీతీరున రత్నసింహాసనారూఢులై వుండిన్ని మీకులస్వామియైన అహోబలేశ్వరునిస్థలం తురకలు. ....

ఈశాసనములోని వేంకటరాజుదేవమహారాజులుంగారు మన చాముందక కృతిపతియగు వేంకటరాజే!

ముద్రణము.

తంజావూరు సరస్వతీ మహాలులోఁ [illegible]ముగాఁ గామంద కప్రతి యొకటియే కలదు. దానికి ప్రతి వ్రాయించి యచ్చటి పుస్తకశాలాధికారులు మాకుఁ బంపిరి. మిక్కిలి [illegible] వ్రాసిన ప్రతి యగుటచే దానిని దిద్ది ముద్రించుట కెప్పుడును సాధ్యము గాదయ్యెను. అందుకై ముద్రణార్హముగా లిఖితప్రతిమును సరి ముద్రణపు విపరీతిచొప్పున ఛందోగణయతిప్రాసరహితముగా నేతొక ప్రతి వ్రాయింపవలసె. ఎట్లో ప్రతి వ్రాయించి సందిగ్ధస్థలములను తంజాపూరికేఁబోయి మాతృకతో సరిచూచి దిద్ది యుంచి దిద్దఁగుదురని స్థలములను సంస్కృతమూలమును జూచి పూరించియును, అందును గుదురనిదాని నుచితరీతిని క్రొత్తగా రచనముచేసియును గ్రంథమును బూరించితిని. తంజాపూరినుండి పుస్తకము నాకు వచ్చినదాదిగా నిట్లు ముద్రింపఁబడునందాఁక జరిగిన నిర్వాహములో నాకుఁ గుడిభుజమై నాసహోద్యోగి విద్వాన్, సాహిత్యశిరోమణి, చిరంజీవి పంగనామల బాలకృష్ణమూర్తి M. A. B. O. L. కడచిన వేసంగిసెలవులలో నాకెంతేని తోడ్పడెను. తంజాపూరి సరస్వతీమహాల్ పుస్తకాలయ కార్యదర్శి శ్రీ యస్. గోపాలన్ B. A. B. L. గారును నీ ముద్రణమును తిరుపతి రత్నా ప్రెస్‌లోనే సాగించుటకు నా ప్రెస్‌వారును మాకుఁజాలఁగా ననుకూలించి యెంతేని తోడ్పడిరి. పైవారికి నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ఈ కామందకకృతి యాంధ్రులయాదరము వడయుఁ గలదని, తంజావూరి సరస్వతీమహాల్ లైబ్రరీలోని యముద్రితాంధ్ర గ్రంథము లెల్ల సుముద్రితములై వెలయుఁగల వని యాశించుచున్నాను.

తిరుపతి.
1—8—50.

వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.

విషయ సూచిక

ఆంధ్ర కామందకము

ప్రథమాశ్వాసము

ఉ॥ *అజ్ఞాన హారి శివపర్వతిప్రియ
జ్ఞానమయి లలిత మల్లికార్జున
విజ్ఞాన మతియుతుం డగు
సుజ్ఞానసిద్ధి లలితమల్లికార్జున విభుఁడిన॥ 1

* * *

క॥ ఈ రీతిఁ బుత్రమిత్ర
శ్రీరాజితుఁ డగుచు రాజసేవితచరణాం
భోరుహుఁడై మెలఁగుచు
ధీరమణుఁడు వెలయు విజయనిత్యార్జితుఁడై॥ 2

షష్ఠ్యంతములు

క॥ ఏపుం విభవంబులకును
కాపాద్రి మనుంధరాతలాధ్యక్షునకున్
శ్రీపతిసుతకటాక్షునకును
హాపైభవభోగజిత సహస్రాక్షునకున్॥ 3

క॥ ఘోటీఘన ఘోటీఖుర
పాటితసముదారికోటిపక్షతికిన్
పాటీపరభోటీ కి
ర్ఘాటీ సంగీతకీర్తి నామోన్నతికిన్॥ 4

---

* వ్రాఁతప్రతిలోనున్న యీ పద్యము గ్రంథస్థమగునో కాదో తెలియదు. లేఖకుని పద్యమేమో.

కం॥ కంధరగురుసింధురవర
బంధురతరదానసలిలపటునిర్ఝరసౌ
గంధ శ్రీసంవాసిత
సింధురంగునకు నయవిశిష్టాంగునకున్॥ 5

కం॥ పురహర గిరిధర శరహరి
సురకరి గుణతరలసద్యశోహారునకున్
వరనీరాకరధారా
ధర *(వాహస్థైర్యధైర్య) తతసాహసునకున్॥ 6

కం॥ తెంకణచోళద్రావిడ
కొంకణ భూపాలదత్తఘోటీపేటీ
సాంకవతతికిం దిమ్మయ
వెంకటజనపతికి నీతివిలసితమతికిన్॥ 7

వ॥ అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నా యొనర్పం బూనిన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునకుం గ్రమం బెట్టిదనిన. 8

శా॥ శ్రీమంత్రాఢ్యుఁడు విష్ణుగుప్తుఁడు పచశ్శ్రీయుల్లసిల్లన్ ఘనం
బై మించంగ నొనర్చినట్టినయశాస్త్రార్థంబు కామందకుం
డామోదంబున సంగ్రహించి నయకావ్యంబై తగన్ జేసె సీ
భూమిన్ సర్వహితంబుగా బుజువుగా భూపాలయోగ్యంబుగాన్॥

వ॥ అవ్విధం బెట్టి దనిన. 10

కం॥ శ్రీమంతుఁడు గుణవంతుఁడు
ధీమంతుఁడు నైన రాజదేవుఁడు వెలయన్
దా మంతుకెక్కి యాజ్ఞన్
భూమిస్థలి నిత్యమార్గమున నిల్పె దయన్॥ 11

(.......................)

రాజప్రభావము

సీ॥ అఖిలదిక్పాలురయంశముల్ దనయందె
మిళితమై దీపించ మించురాజు
సకలవర్ణంబు లాశ్రమములు మర్యాద
విడువకుండ నొనర్చి నడపురాజు
బలవంతు లెందు దుర్బలుల నొంచకయుండఁ
జేసి నిచ్చలును బోషించురాజు
భువనశత్రువులను బొలియించి ప్రజలకుఁ
జాలఁ గోరిక లీయఁ జాలు రాజు

గీ॥ పాపములు పుణ్యములు సేయు ప్రకృతు లెఱిఁగి
నిగ్రహానుగ్రహంబులు నెఱపురాజు
తాన భూభారమంతయుఁ దాల్చురాజు
ధరను బ్రత్యక్షదైవతం బరయ రాజు॥ 12

ఉ॥ శ్రీలు చెలంగు వైభవము నెందు జయం బొనఁగూడుఁగీర్తియుం
జాలగఁ గల్గుఁ దేజము పొసంగు జగంబులు మెచ్చు నెందు భూ
పాలుఁడు సద్గుణోన్నతుల భాసిలినన్ గుణ మెచ్చుకుందులన్
లీల వహించి కాదె ధరణీవిభుఁ డౌటయు బంటు లౌటయున్॥

కం॥ అనిశము బుధసమ్మతుఁడగు
జనపతి దా హేతువగును జగ మలరించన్
గనుఁగవ కింపెసఁగెడు శశి
వననిధి నలరించి మించువైఖరి నెంచన్॥ 14

కం॥ లాలించి ధర్మగతిఁ బ్రజఁ
బాలించి మదారివీరపట్టణము లిలం
గూలించి మించురాజును
మేలెంచి విధాత యంచు మెచ్చుజగంబుల్॥ 15

కం॥ ప్రౌఢ యయి ప్రోచు రాజును
గూడనినాఁ డెల్లజగము గొటవ పహించున్
బ్రోఁడయగు పీలికానిం
గూడని యల యోడజాడఁ గూడన్ జూడన్॥ 16

గీ॥ రాజునందు మించు రక్షణంబంచును
బేరము బసు గృషియుఁ బెంపు మీఱు
వానిఁ జెఱచు నపుడె మానవలోకంబు
బ్రతికి బ్రతుకకుండుపగిది నుండు॥ 17

కం॥ మానవపతి లోకమునకు
వానవలెం బ్రాపు దాపు వాన యుడిగినన్
దా నొకగతి మను లోకము
మానవపతిఁ గూడదేని పల్లట గుడుచున్॥ 18

కం॥ రాజు ప్రజను రక్షించును
రాజును బ్రజ ప్రబలఁజేయు రాజు ప్రబలినన్
రాజిల్లు పెరులు గాపున
భూజను లెవ్వేళ రాజుఁ బూజింపఁ దగున్॥ 19

కం॥ నీతిగతిన్ వర్తించిన
భూతలపతి ధర్మకామములు నర్థము దా
నేతఱిఁ జెందుం బ్రజతో
నాతెఱఁ గెడలినను బ్రజయు నతఁడు నొగులరే॥ 20

కం॥ నహుషుఁ డధోగతిఁ బడియెన్
మహితంబగు ధర్మ మెడలి మహి జనకుఁడు దా
బహుతరసంపదఁ జెందఁడె
బహుకాలము మున్ను ధర్మపథనిశ్చలుఁడై॥ 21

వ॥ అట్లు గావున. 22

కం॥ ధర్మము ముందర నిడికొని
ధార్మికుఁడగు నృపతి యర్థతతిఁ జెందఁ దగుౘ
ధర్మమున వెలయు రాజ్యము
ధర్మమునకు నెంచ సంపదయు ఫలము గదా॥ 23

రాజ్య స్వరూపము

గీ॥ రాజు మంత్రియు రాష్ట్రదుర్గములు కోశ
మును బలంబును జుట్టంబు ననఁగ నలరు
సంగములు గల్గు నదియె రాజ్యం బటంద్రు
దలఁప నది సత్త్వబుద్ధిచేఁ దనరుచుండు॥ 24

కం॥ అనిశము నుత్సాహంబునఁ
దనరుచు సత్త్వంబు చెంది తనబుద్ధిబలం
బున నీతి యెఱిఁగి రాజ్యం
బునకై యత్నంబు సేయఁబోయును బతికిౘ॥ 25

కం॥ న్యాయమున ధనము గూడం
జేయుట యది రక్షణంబు సేయుట ప్రబలం
జేయుట సుపాత్రదానము
సేయుట యన నాల్గు గతుల క్షితిపతినడవల్॥ 26

నయ ప్రకారము

సీ॥ నయము విక్రమము నున్నతిఁ జెంది యుత్సాహి
యై సిరిఁ జెందుట కడరవలయు
నా నయమును వినయమె మూలముగ నుండు
నా వినయమె యింద్రియములవిజయ

మది శాస్త్రనిశ్చయం బందినఁ జేసూప
నా శాస్త్రనిశ్చయం బందెనేని
శాస్త్రార్థసిద్ధులు సంభవింపగఁ జేయు
నందుచే సంపదఁ జెందు నెందు

గీ॥ వినయ మందినఁ బ్రజలచే వినుతిఁ గాంచు
వినయమే సుగుణంబుల వెలయఁ జేయుఁ
గావున వినయ మెప్పుడు గలుగ వలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరునకు॥ 27

సీ॥ శాస్త్రంబు ధృతియుఁ బ్రజ్ఞయును సామర్థ్యంబుఁ
బ్రతిభ మాటలనేర్పుఁ బ్రౌఢిమంబు
ధారణాశక్తి యుత్సాహంబుఁ గడు గట్టి
తనము నాపదలకుఁ దాళికోసుట
పావసత్వంబుఁ బ్రభావంబు మైత్రియు
నీగి సత్యంబు మే లెఱుఁగుటయును
శమము సత్కులమును దమము శీలంబును
వినయంబు నయమును విక్రమంబు

గీ॥ నాదిగాఁ గల సుగుణంబు లధికసంప
దలకుఁ గారణములు గాన ధరణినాథుఁ
డిట్టి సద్గుణగణముల నెనయ వలయు
దనమనంబున సిరిఁ జెందఁ దలఁచెనేని॥ 28

వినయ ప్రకారము

గీ॥ మునుపుఁ దా వినయముఁ జెంది వెనుక వినయ
పరులఁగాఁ జేయవలయును నరవరుండు
దనప్రధానులఁ దనబంట్లఁ దనదుసుతులఁ
దనప్రజల నెంచుఁ గ్రమముతో జనులు పొగడ॥ 29

కం॥ అసురక్షుతైన మంత్రులఁ
దసరి ప్రజ న్మనుపఁజాలి తనమది శిక్షిం
చినయట్టి రాజవర్యుఁడు
ఘనమగు సిరి ననుభవింపఁగా నేర్చు నిలన్॥ 30

ఇంద్రియ జయప్రకారము

గీ॥ అవల నొంపుచు విషయంపుటడవిలోన
బరపులెత్తెడి నింద్రియభద్రదంతి
జ్ఞాన మనుపేరఁ దగు సంకుశంబుచేత
దనకుఁ గైవసముగఁ జేసికొనఁగవలయు॥ 31

వ॥ అది యెట్లన్నను జీవాత్మప్రయత్నంబువలన స్రక్చందన వనితా విషయంబులనుం జెందెడికొఱకు మనంబుతోఁ గూడఁ గూడుచు నుండు, దన్మనంబును భోగ్యవస్తువుల మీఁది లోభంబునఁ జక్షురాదీంద్రియంబులను జెంది వానిం బ్రేరింపుచు నుండు, నయ్యింద్రియంబులు నయ్యర్థంబులం గ్రహించుచు నుండు, నా జీవాత్మతోడం గూడినప్పుడు మనంబువలననే యిట్టి ప్రవర్తన సంభవింపుచు నుండు, విజ్ఞానంబును హృదయంబును చిత్తంబును బుద్ధియును మనఃపర్యాయంబు లనం బరగుచుండు, నిట్టి జీవాత్మ గలుగుటకు ధర్మాధర్మంబులు నిచ్ఛా ద్వేషంబులు సుఖదుఃఖంబులుం బ్రయత్నజ్ఞాన సంస్కారంబు లనునట్టి తొమ్మిది గుణంబులు గుఱుతు లగుచు నుండు, నయ్యింద్రియంబులకు నర్థంబులతోడి సంబంధంబు గలిగియు నొక్కమాటున సజ్ఞానంబులు సంభవింపకుండుట యొద్ది యదియ యణుమాత్రం బగు మనంబు గలదని తెలుపుటకు గుఱు తగుచుండు నెండియు. 32

కం॥ ఎఱుఁగఁబడు నర్థములపై
గుఱియై తగఁ దోఁచుమనట్టి కోరిక లెల్లన్
మెఱసిన మనంబుక్రియలని
నెఱుపుగఁ దెలియంగ వలయు నేర్పరు లెందున్॥ 33

ఇంద్రియేంద్రియార్థ స్వరూపము

సీ॥ చెవి చర్మ మక్షులు జిహ్వయు ముక్కును
నను నివి బుద్ధీంద్రియంబు లైదు
శబ్దంబు మఱియు స్పర్శంబు రూపంబు ర
సము గంధ మనెడి విషయము లైదు
పాణి పాయువు గుహ్యపాదంబులును వాక్కు
నివి యైదు దలఁపఁ గర్మేంద్రియంబు
లాదాన ముత్సర్గ మానందమును గతి
యాలాపమును వీని కైదు క్రియలు
గీ॥ దగు మనసు నాత్మ రెండు నంతఃకరణము
లగుచు నివి యప్రయత్నంబు నంది కూడ
గలుగు నీ రెంటివలన సంకల్ప మెప్పు
డిట్టి మార్గంబు నరవరుం డెఱుఁగ వలయు॥ 34

గీ॥ తనువు బుద్ధీంద్రియంబు లర్థంబు లెందు
బాహ్యకరణంబు లనఁగ నేర్పడి తనర్చు
నవియు గలుగుట దెలియంగ నగును గోర్కె
సరణిచే నిశ్చయజ్ఞానసరణిచేత॥ 35

కం॥ ఇల బాహ్యాంతఃకరణం
బులు మెలఁగుచు నుండు యత్నములు ముందరగాఁ
గల యత్నము లుడుగుటచే
గలుగుఁ గద మనోజయమ్ము గలవారలకున్॥ 36

గీ॥ ఇట్టు లింద్రియజయముచే నెపుడు మనసు
నాత్మయం దొనఁగూర్చుచు నాత్మహితము
నేర్పుతోఁ జేసికొనఁదగు నీతి, దుష్ట
నీతి నెఱుఁగుచు ధరణిలో నృపవరుండు॥ 37

ఇంద్రియ నిగ్రహము లేనివానికి ఫలము

కం॥ లీలఁ దనమనసుఁ గెలువం
గా లేని మహీవిభుండు గడు శౌర్యముచే
వేలావలయితధరణీ
పాలుర నేరీతి గెలుచుఁ బ్రాభవ మెసగన్॥ 38

కం॥ హరియింపుచుఁ జేతలతుద
విరసములై యుండునట్టి విషయంబులచే
నరపతి బోధితుఁడై తాఁ
గరికరణిం గట్టుపడుచు గాసిం బడడే॥ 39

కం॥ వినుటయుఁ గనుటయు వాసనఁ
గొనుటయుఁ జవిఁగొనుట యంటికొనుటయు నీ యై
దును దా మొకటొకటియ ప్రా
ణిని జెఱుపఁగఁ జాలు ధారుణీస్థలియందున్॥ 40

వ॥ అది యెట్లన్నను. 41

సీ॥ కసవులు దిని ఋద్ధి గని దవ్వుగా దాఁటు
లేళ్ళు ఘంటలమ్రోఁతవల్లఁ జెడుట
తరువులఁ బెకలించు గిరివంటి కరి పెంటి
ముట్టుచే మ్రోఁకునఁ గట్టుపడుట
దీప్తమై కనుపట్టు దీపంబుఁ గనువేడ్క
మిడుతలు దానిపైఁ బడి మడియుట
కనరాకఁ గడు లోఁతుఁగల నీట నుండు మ
త్స్యంబు గాలపుఁ బెరచవిఁ బొలియుట

గీ॥ మదముఁ గ్రోలంగఁ బోయి బెట్టిదము లగుచు
నడరు గజముల చెవులతాఁకుడులచేతఁ

వేఁటిదాఁటుఁ బొగులుటల్ దెలిసి నరుఁడు
విషయములమీఁద నాసక్తి విడుప వలయు॥ 42

గీ॥ విషసమములైన విషయముల్ వేలువేల
నొనరిచి యొకటి చెలుపఁగా నోపు మనుజుఁ
డైదు విషయంబులను జెందునట్టి మనుజుఁ
డెంచి చూడంగ నెటుల జయించి యుండు॥ 43

వ॥ ఇట్లియియుండియును వెండియు. 44

శా॥ చాలం గాంక్షలు మాని భూవిభుఁడు నిచ్చల్ సౌఖ్య మందం దగుఁ
లీలఁ వేళనె భోగ్యవస్తువులచే లేకుండినం గామినీ
జాలంబుఁ సరసత్వముఁ విభవముఁ సౌందర్యముఁ శత్రుభూ
పాలోత్తంసులఁ ద్రుంచుటల్ సిరులు సంపాదించుటల్ వ్యర్థముల్॥

గీ॥ ధర్మమున నర్థ మొనరు నర్థమునఁ గామ
మలరుఁ గామంబుచేత సౌఖ్యంబు గలుగు
నట్టి ధర్మంబు నర్థంబు నడఁచి విభుఁడు
కామ మొందుట మృతినొందఁ గదఁగి కొనుట॥ 46

స్త్రీ విషయ కామమునందలి దోషము

ఉ॥ సంతస మావహింపఁగల చంద్రనిభాస్య యటన్న పేరు వి
న్నంతనె యెంతవానిహృదయంబు తరంగితమై కరంగఁగా
వింతవిలాసముం బొరయ వ్రేఁకపు గుబ్బలు మేలిచూపులుం
గుంతలముల్ జెలంగు నల కొమ్మలఁ జూచిన నేమి చెప్పఁగఁ॥

చం॥ వలపుల సొంపు కెంపు జిగివన్నియ వాల్గడకన్నులం గనం
గలకల మంచు మించు మృదుగద్గదభాషలు, నేరతంపు చ
ర్యలు వెలలేని మెచ్చులు యొయారి తుటారి మిటారి యొప్పులుం
గల కలవాణి యేనరునిఁ గాఁకలఁ బెట్టదు గుట్టు ముట్టఁగఁ॥ 48

కం॥ జడదారిమనసునైనఁ
గడు రాగముఁ జెందఁ జేయుఁ గాంతామణి యే
యెడ సంజప్రొద్దు చందురుఁ
గడు రాగముఁ జెందఁ జేయుకరణిన్ ధరణిన్॥ 49

ఉ॥ ఎంతయు మందయానముల నెంచగ మించి ప్రసన్నలీలలన్
సంతస మందఁ జేయఁగల చంద్రనిభాస్య లదెట్టివేళ భే
దింతురు నేర్పుతోడ నతిధీరుల నైనఁ గ్రమంబుచేత నీ
రెంతయుఁ గొండలం బలె మహీస్థలియందుఁ దలంచి చూడఁగన్॥

గీ॥ మానమును గ్రోధలోభముల్ మదగుణంబు
కామమును హర్ష మనుచుండఁ గలిగినట్టి
వైరిషడ్వర్గ మడఁపగా వలయు రాజు
వీని విడిచిన సౌఖ్యంబు వెలయుఁ గాన॥ 51

సీ॥ ధరఁ గోరికలవల్ల దండాఖ్యుఁ డనురాజు
మెఱయఁ గిన్కను జనమేజయుండు
నధికలోభంబున నల పురూరవుఁడును
వాతాపి హర్షంబు వదలకుండి
మానంబువలన దశాననదైత్యుండు
దంభోద్భవుండు మదంబువలనఁ
జెడుటయు మఱి వీని విడుచుటవలన, నా
భాగమహీపతి పరశురాముఁ

గీ॥ డంబరీషాదు లిల నేలినట్టిక్రమము
తెలిసి నేర్పరియగు ధారుణీశ్వరుండు
శత్రుషడ్వర్గ మడఁచిన సంతతంబు
జనులు వినుతింప నేలు నీ జగతి నెల్ల॥ 52

విద్యావృద్ధ సంయోగము

కం॥ ధర సుజనసమ్మతంబగు
చరితంబున ధర్మ మర్థసంగతినిఁ స
ద్గురునాశ్రయించి విద్యల
నిరవుగఁ బతి చదువఁ దగు జితేంద్రియుఁ డగుచున్॥ 53

ఉ॥ విద్యలు చెందగా వలసి వేడుకతో గురునాశ్రయించుటన్
విద్యలు చెందు టెల్ల సరవిన్ వినయంబును బెంచుఁ బూన్కిమై
విద్యలఁ జెంది సద్వినయవృత్తిఁ జరించుట యెల్ల పూభా
వోద్యతలీల నాపదల నొందక వర్థిలు నందుకై ధరన్॥ 54

కం॥ జనపతి యీగతిఁ బెద్దలఁ
గని మని సేవింప సుజనగణసమ్మతుఁడై
దనరుం గుజనులు ప్రేరే
చినయెడ నేకార్యములను జెందక యుండున్॥ 55

కం॥ సతతంబుఁ గళలఁ జెందిన
క్షితిపతి యభివృద్ధిఁ జెంది చెలఁగుచు నుండున్
సతతంబుఁ గళలఁ జెందుచు
సితపక్షమునందుఁ జెలఁగు సితకరుమాడ్కిన్॥ 56

వ॥ అట్లు గావున. 57

కం॥ గురుఁ గొలువ వలయు విద్యా
గరిమను గులగురువువల్లఁ గలిగినవిద్యల్
ధర ధనము నయము దానం
బరమతములు దెలియు నందు ఫలసిద్ధి యగున్॥ 58

చం॥ జగమునకంటె వేతె థయి చాల స్వభావముచేత నుద్ధతిన్
దగు ధరణీపతిత్వము సదా వినయంబునఁ గూడఁ జేయఁగా

నగుఁ గడు బల్మినైన వినయంబునుమీ నయసిద్ధి యందుఁ దా
మిగులఁ బ్రధానమై వెలసి మించు వహించు నుదంచితస్థితిన్॥

ఉ॥ ఈగతి నీతిరీతిఁ దగి యెల్లపుడున్ వినయంబుతోఁ గడున్
ధీగరిమం జెలంగు జగతీపతి దా నరదేవసేవితం
బై గణనీయ మున్నతమునై తగు శ్రీయుతమౌ పదంబు సు
వ్యోగము మించఁగాంచును మహోన్నతమేరుశిఖాగ్రముంబలెన్॥

గీ॥ అధికుఁడైన వినయ మందకుండినఁ దన
పగఱచేతఁ జిక్కువడుచు నుండు
నల్పుఁడైన వినయ మందియుండినఁ దన
పగఱఁ గదిమి చిక్కుపఱిచి గెలుచు॥ 61

చం॥ జనులకుఁ గొల్వఁగాఁ దగును జాలఁగ రాజు వినీతుఁడైనచో
వినయమె భూషణంబు పృథివీపతికిన్ వినయంబుఁ జెంది మె
ల్లని కరచర్య దానము విలాసము గల్గిన భద్రమూర్తియై
తనరు గజేంద్రుచందమునఁదాఁజెలువొందు నరేంద్రుఁడున్నటిన్॥

ఉ॥ నీతియు విద్య గల్గు ధరణీపతికిన్ వినయంబు భూషణం
బై తగు నందువల్లఁ బ్రజ లందరు చేరుదు రందుచే రిపుల్
భీతిలి కొల్వఁజొత్తు రరిభీకరుఁడై తగెనేని సర్వథా
శ్రీతల మేలు నేలుటలఁ దేజము సంపద కీర్తి చెల్వగున్ ॥ 63

శా॥ శ్రీమద్రామకృపాకటాక్షకలితశ్రీయుక్త యుక్తక్రియో
ద్దామాచారవిశేష శేషవిలసద్భాషాసుధాధార ధా
రామంజుక్రమ ఘోటికా ఖురపుట ప్రక్షుణ్ణ విద్వేష ప
ద్మామీనాయకలోక శోకవినుతాంభోజాప్త వంశాగ్రణీ॥ 64

కం॥ శ్రీ చంచద్భృట్టరు చి
క్కాచార్య వరార్య శిష్య యతులిత శౌర్య
ప్రాచుర్యధుర్య గుణర
త్నాచల జయలలిత ధైర్య నయవినయ నిధీ॥ 65

పంచచామరము

ధరా ధరాధిరాజ రమ్యధైర్య వీర్య శౌర్య భా
సురాసురాగ నాగ పూర్ణ సోమ ధామ కీర్తిమే
దురాదురాసదోగ్రజన్య ధూతభీతశత్రుభూ
వరావరాంగ మంజువాక్య వైఖరీ ధురంధరా॥ 66

గద్యము :— ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజస గోత్ర జక్కరాజ యెఱ్ఱనామాత్య పుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణ భక్తివైభవ భాగధేయ వేంకట నామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతి శాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు రాజప్రభావంబును, నయవినయ మనోజయ ప్రకారంబును విద్యా వృద్ధసంయోగ ప్రచారంబును నన్నది ప్రథమాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

ద్వితీయాశ్వాసము

కం॥ శ్రీరామచంద్రచరణాం
భోరుహసేవాధురీణ బుధవినుతసుధా
ధారామరాళకీ ర్తివి
హారా కొండ్రాజువేంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

విద్యావిభాగము.

గీ॥ నృపతి దెలియంగవలయు నాన్వీక్షకియును
త్రయియు వా ర్తయు మఱియును దండనీతి
వీని జదివినవారిచే వీనిక్రియల
నలరువారలచే వినయంబుఁ జెంది ॥ 3

వ॥ అది యెట్లన్నను నీనాల్గువిద్యలే సకలమగు జగంబు నిలుపు టకుం గారణం బగుచు నుండు వెండియు నాన్వీక్షకి త్రయీవిద్య యందలిభేదం బగుటచేసి త్రయీవార్తాదండనీతు లివి మూఁడు విద్యలే యని మనుమతంబువారు పల్కుచుండుదురు. లోకం బర్థప్రధానంబు గావున వా ర్తయు దండనీతి యను నివి రెండు విద్యలే యని గురుమతంబువారలు పల్కుచుండుదురు. సర్వ విద్యారంభంబులు దండనీతియందు నుండుం గనుక దండనీతి యొకటియ యని శుక్రమతంబువారు పల్కుదురు. వేఱువేఱ

వీనికిఁ బ్రయోజనంబులు గలుగుటంజేసి యాన్వీక్షికీత్రయీవార్తా దండనీతు లనం గలుగు నాలుగువిద్యలు ననునది యీ కామందక మతంబునకు సమ్మతంబు. 4

సీ॥ ఆన్వీక్షికీవిద్యయం దెఱుంగఁగఁ దగు
నాత్మస్వరూప మాద్యంతముగను
ధర్మస్వరూపం బధర్మస్వరూపంబు
నల త్రయీవిద్యయం దమరుచుండు
నర్థంబుతెఱఁగు దురర్థంబుతెఱఁగును
వార్తచేఁ దెలియంగవలయు నెపుడు
మఱి దండనీతియం దెఱుఁగంగవలయును
నీతివిద్యలును దుర్నీతివిధము

గీ॥ దండనీతిని బాయుచోఁ దక్కినట్టి
విద్య లవి మూఁడు మంచివై వెలసియుండి
యైన విఫలంబులగు లేనియటుల దండ
నీతి నొందిన విభున కిన్నియు ఫలించు॥ 5

కం॥ జనవిభుఁడు దండనీతిఁ
దనరినఁ బద నెఱుఁగువారు దక్కినవారె
ల్లను జదువుచుంద్రు విద్యల
ననిశం బాసక్తి మించ నంచితమతులై॥ 6

వర్ణాశ్రమ వ్యవస్థ

గీ॥ ధరణి వర్ణాశ్రమముల కాధారమైన
యట్టివిద్యల రక్షించునట్టి యధిపుఁ
డఖిలవర్ణాశ్రమములవా రాచరించు
పుణ్య మాఱవపాలు దాఁ బొరయు నంద్రు॥ 7

సీ॥ ఇల సుఖదుఃఖంబు లెఱిఁగించుకతమున
నాన్వీక్షకీవిద్య యాత్మవిద్య
యగు దానిచేఁ దత్త్వ మరసినవాఁ డెందు
దుఃఖంబు సుఖమును దొలఁగఁ ద్రోయు
నల ఋగ్యజుస్సామములు త్రయీవిద్యయా
ననువుగా నెఱుకతో నందు మెలఁగు
నతఁ డిహపరములనందును మఱియును
న్యాయమీమాంసలు నంగములును

గీ॥ ధర్మశాస్త్రపురాణవేదములు నెపుడు
ధరణిలోపలఁ ద్రయి యనఁ బరగు వార్త
(*నాఁ దనరుచుండుఁ బశుపాలనంబు గృషియుఁ
బణ్యమును వీనిచే లోకపాలనమగు॥) 8

సీ॥ (•ఈవృత్తులను లోక మెల్ల వర్తించుట
వార్త జీవన మన వరలుచుండు)
ఆశిక్షణముఁ జేయ నధిపతి దండనా
మము నొందు నతనిసన్మార్గమునను
బోధించునది నీతి పొందుగా నించుచే
నీతిశాస్త్రము దండనీతి యయ్యె
నాదండనీతిచే నఖిలలోకోపకా
రములైన విద్యలరక్షణంబు

గీ॥ నాత్మరక్షణమును జేయనగును విభున
కటులఁ బరిపాలనము సేయునట్టిరాజు
రా జనఁగ మించి సకలధరాతలంబు
నేలుఁ బ్రజ మెచ్చ విఖ్యాతలీలతోడ ॥ 9

* (........................) • (........................)

గీ॥ ఎందుచేతను బురుషార్థ మెఱుఁగఁబడు వి
వేకులకు నందు కలరును విద్యపేరు
విద్య యను శబ్దమును బ్రభవింపఁజేసి
యమరు విద ధాతు వదియు జ్ఞానార్థకంబు ॥ 10

సీ॥ యజనంబు దాన మధ్యయనంబు నివి విప్రు
లకు రాజులకు వైశ్యులకు సమములు
సత్ప్రతిగ్రహము యాజనము నధ్యాపనం
బును విప్రులకె ధర్మములు దలంప
శస్త్రజీవనముఁ బ్రజారక్షణంబును
క్షత్రియధర్మముల్ ధాత్రిలోనఁ
బణ్యంబుఁ గృషియును బశుపాలనంబు ని
మ్మహిని వైశ్యులకు ధర్మం బటంద్రు

గీ॥ క్రమముతోడుత నిట్టి వర్ణముల సేవ
సేయుటయు శూద్రధర్మ మీ సేవ కారు
చారణుల్ సేయు పనులును జగతిలోన
నవిశముగా వీరి కెల్ల జీవనము లంద్రు ॥ 11

సీ॥ గురునింట నుండుట గురుఁ గొల్చుటయు హోమ
ములు సేయుటయు వ్రతములు సలుపుట
చదువుట ముప్పొద్దుఁ జన్నీళ్ళ మునుఁగుట
భిక్ష యెత్తుట ప్రాణభీతియందు
గురుఁ బాయకుండుట గురువు లేకుండిన
గురుసుతుం దనతోడఁ గూడిచదువు
వాని వల్లనఁ గూడి వర్తించుటయు బ్రహ్మ
చారిధర్మంబులు చదువవచ్చు

గీ॥ దనుక దండంబు ముంజియుఁ దాల్చి జడల
నంటి యైనను మఱి ముండుఁ డగుచు నుండి
యైనఁ దగి బ్రహ్మచారి దా నాశ్రమాంత
రంబు దనయిచ్చఁ జెందు టర్హం బటండ్రు ॥ 12

సీ॥ అగ్నులఁ బూజించి యతిథుల నర్చించి
దేవతలకుఁ బితృదేవతలకుఁ
గ్రమమున నారాధనములఁ జాల నొనర్చి
యిరుప్రొద్దు దానమ్ము లెపుడు చేసి
ధర్మశాస్త్రముల వేదముల యర్థంబుల
సంతతంబును వేడ్కఁ జదివి తెలిసి
తమతమయర్థముల్ తప్పక జీవనం
బులు చేసికొనుచు దీనులను బ్రోచి

గీ॥ సత్యమున మించి నిజకులసతులఁ బర్వ
వర్జమైయుండఁ గూడి సద్వర్తనమున
మెలఁగనేర్చుట యాదిగాఁ గలుగునిదియ
మహి గృహస్థుల కెల్ల ధర్మం బటండ్రు ॥ 13

సీ॥ జడలు దాల్చుటయును బుదమిఁ బరుండుట
మూఁడువేళల నీళ్ళ మునుఁగు టెప్పు
డజినముల్ గట్టుట యగ్నులఁ గొల్చుట
యతిథిజనంబుల నరయు టెందు
నడవుల నుండుట యలకందమూలముల్
నివ్వరికూళ్ళును నీళ్ళుఁ బండ్లు
జీవనంబులు గాఁగఁ జేసి వర్తించుట
జేజేలపూజలు సేయుటయును

గీ॥ బ్రహ్మచర్యంబు విడువక పరగు టెంచి
యొరులు దానంబు లిచ్చిన నొల్లకుంట
మదిని బ్రహ్మానుసంధాన మహిమఁ గనుట
ధరణి వనవాసులకు నెల్ల ధర్మ మండ్రు ॥ 14

సీ॥ అనిశంబు సకలమైనట్టి యుద్యోగముల్
విడుచుట భిక్షంబుఁ గుడుచుటయును
చెట్లక్రిందట నునికి చేయుట ద్రోహంబుఁ
దొడరక సకల జంతువుల సమత
గనుట యెద్దియుఁ బుచ్చుకొనకయుండుట ప్రియం
బును నప్రియంబుఁ బైకొనక మనుట
పలుకుల నియమంబుఁ గనుట సుఖదుఃఖ
ముల వికారములేక మెలఁగుటయును

గీ॥ ధారణాధ్యానములు బ్రహ్మచారి యగుట
యెందు బాహ్యాంతరశుచిత్వ మందుటయును
భావశుద్ధియు నింద్రియప్రకరజయము
నాది యైనవి ధర్మముల్ యతుల కెందు ॥ 15

గీ॥ హింస మానుటయును నిర్జితేంద్రియత్వ
మోర్పుఁ గరుణయు నిజమాడునేర్పు శుచిత
సకలవర్ణాశ్రమములవారికిని గల్గి
యుండఁగాఁదగు ధారుణీమండలమున ॥ 16

సీ॥ వర్ణాశ్రమంబులవారికి ధర్మముల్
స్వర్గంబు మోక్షంబు నమకొనంగఁ
జేయు నీధర్మంబు లేయెడ లేకున్న
సంకరంబందు నీజగతియందు

ధారుణీవిభుఁ డిట్టిధర్మంబు లెల్లను
సడపింపగాఁ గర్త న్యాయలీల
నతఁడు లేకుండిన నడఁగును ధర్మంబు
ధర్మంబు లేకున్న ధరణి చెడును
గీ॥ సకలవర్ణాశ్రమంబులజాడ లెఱిఁగి
వానిధర్మంబు లెల్లను వరుస నాచ
రించఁగాఁజేసి వాని రక్షించునట్టి
ఘనున కిహమును బరమును గలుగు నెందు॥ 17

కం॥ ఈలీలను ధర్మంబులు
పాలించినయట్టిరాజు ప్రబలుచు నుండుఁ
మేలుగ నటుగాపున భూ
పాలుఁడు దగునాజ్ఞచేతఁ బ్రజ నేలఁదగుఁ ॥ 18

దండమాహాత్మ్యము

ఆ॥ అధికదండనమున నశికిపోదురు ప్రజ
లల్పదండనమున నణఁక రెండు
నిటులుగాకయుండ నిలనేలుపతి యుక్త
దండనంబె కలిగియుండవలయు ॥ 19

కం॥ జనపతి తగుదండనమున
ననిశము ధర్మంబు కామ మర్థము చెందుఁ
ఘనమైన దండనముచే
మునుగోపము రాదె యడవిమునులకునైనఁ ॥ 20

చం॥ కడు భయ మందఁజేయక జగంబును శాస్త్రము మెచ్చ నాజ్ఞయె
ఱ్ఱుఁడు సిరిఁగోరి సేయఁదగు క్రూరతమై భయ మిచ్చు నాజ్ఞచేఁ
దొడరుచునుండు దోషములు దోషమె కల్గినయేని యెయ్యెదఁ
బొడమును హాని యట్లగుట బ్రోవఁదగుం దగునాజ్ఞచేఁ బ్రజఁ

ఉ॥ ఒక్కధనమ్ముకై దొడరి యొక్కరుఁ డొక్కరి నాక్రమించుటన్
మిక్కిలి భిన్నమార్గమున మించిన యీ జగమందు నాజ్ఞయే
చక్కని లేక యుండునెడఁ జాలగ హింసలు పుట్టి పెద్దమీ
లొక్కటఁ జిన్నమీలఁ దినునోజలు రాజిలుచుండు మెండుగన్॥

గీ॥ కామలోభాదికంబుచేఁ గైకొనంగఁ
బడుచు నరకంబులోపలఁ బడి మునుఁగుచు
నుండు లోకంబులను నీతియుక్తివిభుఁడు
నిలుపు దండంబుచేతనే నేర్పు మెఱసి॥ 23

చం॥ అరయ స్వభావలీల విషయంబుల కెందు సధీనమై పర
స్పరవనితాధనంబులకు బారలు సాఁపుచు నుండునట్టి యీ
ధరణి జనంబు మట్టుపడి దండభయంబున మంచివారిచే
నిరతము సన్నుతిం గనుచు నిర్మలమార్గముఁ జెందుఁ బొందుగన్

ఉ॥ జంటల యాసలం బరవశంబగు లోకమునందు మంచివాఁ
డుంట విచిత్ర మాజ్ఞఁ దగియుండు కతంబున యుక్తవర్తనన్
గెంటదు లోకమాజ్ఞలనె నిక్కమెకాఁ గులకాంతయుం బతిం
గుంటిని గొంటునుం దెవులుకొంటును బేదను బాయకుండుటల్॥

శా॥ ఈచందంబు లెఱింగి శాస్త్రగతి మున్నెంతే విచారింపుచున్
నీచత్వంబులు మానుచున్ నియతుఁడై నిల్పొంది దండంబుచే
నేచక్రేశుఁడు భూప్రజన్మెలఁపుఁ దానెవ్వేళ నాభూపతిన్
వే చెందున్ సిరులబ్ధిలోమగుడ కందేనిల్చు నేర్లుంబలెన్॥ 26

దీనజన రక్షణము —— సజ్జన లక్షణము

కం॥ అల సమవర్తియనగ నా
జ్ఞలు సేయుచు ధర్మమార్గచతురుం డగుచున్
నలువవిధంబున భూజన
ముల రక్షింపంగవలయు భూపతి యెందున్॥ 27

కం॥ దీనజన రక్షణంబును
దానగుణంబును శమంబు దయయును సత్యం
బూనిన ప్రియవాక్యంబుల్
మానితమైనట్టి సజ్జన వ్రతమెందుఁ॥ 28

కం॥ ఘనమగు దయతోఁడుత నా
తని యలమటఁ దనదిగాఁగఁ దలఁపుచుఁ గడుదీ
నుని రక్షింపఁగవలయుఁ
జనపతి దనుమెచ్చి యఖిలజనము నుతింపఁ॥ 29

కం॥ అనిశము దుఃఖసముద్రం
బున మునిఁగెడు దీనజనుని బ్రోతురు దయ నే
జనములు వారలకంటెను
ఘనులగు సజ్జనులు లేరుగా భువనమునఁ॥ 30

కం॥ మిగుల ననాథులు నార్తులు
నగుపేదల నూఱడించి యాదుకొనంగాఁ
దగు వారిమీఁద దయనిడి
జగతీపతి ధర్మమార్గ సంస్థాపకుఁడై ॥ 31

గీ॥ సకల జంతువులను జంపకుండుట యొద్ది
యదియ పరమధర్మ।మంద్రు ప్రాజ్ఞు
లిటులగానఁ బతి యహింసకుఁడై దీన
జనులఁబ్రోవవలయు ననుదినంబు ॥ 32

కం॥ తనసుఖమునకై యెవ్వం
డనదలఁబీడించు నాతఁడాతని కోపం
బనుపేరిటి యనలముచేఁ
గనుగొనఁగాఁ గమలఁజన్నె కట్టియ పోలెఁ ॥ 33

కం॥ కించిత్సుఖమునకై లో
భించి దయంగుంచి మించి పెద్దలఁగను మె
ప్పించునె మంచిపలస్థుం
డెంచక యిది పాపమనక యిమ్మహిలోనన్ ॥ 34

కం॥ పూనినయట్టి మనోవ్యథ
చే నలఁగుచుఁగడుఁ జెవుళ్ళచేఁదలఁకుచు దే
హో నేఁడోచెడు మెయికిం
గానెవ్వఁడు దీసుఁజెఱుపఁ గడఁగును ధాత్రిన్ ॥ 35

కం॥ ఆయాసార్జితధనముల
నాయెడ నొకక్షణము రప్యమై యెవ్వేళన్
ఛాయామాత్రంబై పగు
కాయంబుల నీయబుగ్గగతిఁ జూడఁదగున్ ॥ 36

కం॥ బలుగాలి దూలి ప్రీలెడు
నలమేఘసమూహమట్టు లలరెడు విషయా
దులచేతఁ జిక్కుపడుదురె
వలనెఱుఁగు మహాత్ములైన వారలుధరలోన్ ॥ 37

కం॥ తొలఁకెడి జలములలోపలి
కలువలచెలికాని నీడగతి సకలప్రా
ణులబ్రతుకు చంచలం బని
తలఁచి విభుఁడు మంచిపనులె తాఁ జేయఁదగున్ ॥ 38

కం॥ జగ మెండమావులను సమ
మగు క్షణికంబగు నపారమగు నంచును రా
జగువాఁడు ధర్మసుఖములఁ
దిగులుటకై సుజనుపొందె తాఁ జేయఁదగున్ ॥ 39

కం॥ ఎన్నఁగ సుజనులు గొల్వఁగ
మన్నన మహీపతులు మిగుల నొప్పుదు రింతో
సున్నము చేసిన మేడలు
పున్నమ వెన్నెలచేతఁ బొలుపగు మాడ్కిన్ ॥ 40

గీ॥ సుజనజనులచేష్టితము భూప్రజకు మోద
మొసఁగు శీలము గుణముల బొసఁగఁ బొదలు
సరసమయమున చంద్రకళల వసంతమును
సంతస మొసర్చు తేఁపగా సంతతంబు ॥ 41

దుర్జన సంగతి

కం॥ దోషంబనఁ దపింపం
గా సుజనులఁ జేయునట్టి ఖలసంగతి రా
జేసరణి నైనఁగానీ
వేసవి మఱుఘామువోలె విడువన్ వలయున్ ॥ 42

కం॥ కులమును శీలము చదువును
గల సుజనులలోనఁ జొచ్చి ఖలుఁడేఁచును వి
చ్చలఁ హేతువు గలుగకె యిం
గల మెండినచెట్ల నేర్పుగతి నచ్చోటన్ ॥ 43

మ॥ సారెకు వాగ్విషంబు వెదఁజల్లుచు వక్రగతిన్ మెలంగుచున్
క్రూరత సాహసంత్రముంకున్ భయ మందక యెట్టివేళయుం
బోరక చిత్తములన్నియును చుండెడు దుర్జనసన్నగంబు ని
ష్ఠాగతి రెండునాలుకల దాల్చును నెమ్మిగముల్ ధరింపుచున్

కం॥ ఖలకొట్టుటచే వెగసిన
విసపుపొగ స్వల్పమైన విషమోముంచే
గనరెడి పాముల పొందుల
బొసఁగన్ దుర్జనులతోడి పొందులకంటెన్ ॥ 45

కం॥ పిల్లికిఁ గూడందిచ్చిన
గోళ్ళం జేఁజిప్పుకొనుచుఁ గూడుం దినుచుం
బెల్లవిధంబుల నుజనుని
వల్లనె పోషణము గాంచి వానినె చెఱచున్ ॥ 46

కం॥ ఇలలో ధూర్తజనంబుల
పలుపలు ములుకులటు నొంచుఁ బరజనమున్మ
స్థలములఁ గడుఁ దీవ్రములై
బలువగలం జూపఁ జాలి భయదము లగుచున్ ॥ 47

మ॥ మనమున నెంతయుంగినుక మందటిలన్ సిరిఁగోరి వేసు తా
రనిశము సజ్జనావళుల కంజలి పూనుచు రట్టు లంతికం
బెను గసుపట్టి నంజలి ఘటింపఁ దగున్ ధర మూర్ఖనాళికి—
వినయగుణంబు మించగ వివేకులు లోకమునందుఁ బొందఁగన్ ॥

మధురవచో విచక్షణత్వము

కం॥ లోకమున కెల్ల మోదము
జోక యొనర్పంగ నోపు చుట్టఱికంబున్
లౌకికమై తగు మాటయుఁ
గైకొనఁగా పలయు జగముఁ గడు గెల్పుటకై ॥ 49

కం॥ తేనెలు చిలికెడి పలుకులు
మానవపతి పలుకవలయు మహిజనమునెదన్
దానెంత యూవిగలదొర
యైనన్ నిష్ఠురముఁ బల్కు నది భయమగుచున్ ॥ 50

గీ॥ రొమ్ము మొత్తినపగిది జనమ్ము మిగుల
నెట్టిపలుకుల వెతపడు నట్టి పలుకు
పలుకఁగా రాదు కమబుద్ధిఁగలుగు నృపతి
యధికముగ వెతచెందినయప్పుడైన ॥ 51

కం॥ చుట్టలయెడఁ బగతులయెడ
గట్టిగఁ బ్రియ మాడవలయుఁ గడుఁ బ్రియములఁ గ
న్పట్టినదారి కేకలఁ దగి
నట్టి నెమలిలీల నేరి కాప్తుఁడు గాఁడే ॥ 52

కం॥ కేకుల కేకలు కోకిల
కాకలి రాచిలుక కులుకు కలికి పలుకులున్
జేకుఱఁ జేయవు ముద మీ
లోకమునకు సుజనుపల్కులుం బలె నెపుడున్ ॥ 53

కం॥ దయ విశ్వాసము మర్యా
దయు సుగుణాసక్తిఁ గలిగి ధన మీయఁదగున్
నయగతి ధర్మముకొఱకై
ప్రియభాషల నమృతరసము పెరుగుచు నుండున్ ॥ 54

గీ॥ ప్రజఁ దను నుతింప నధికసంపదల మించి
పలుకుఁ దేనియ వెల్వారఁ జిలుకుచుండ్రు
చెలఁగి సత్కార మెవ్వరు చేయుచుండ్రు
వారె నరులై చరించు దేవతలు భువిని ॥ 55

కం॥ పావనుఁడై యాస్తికుఁడై
దేవతలం గొలువవలయ దేవతలబలెన్
భావిభుఁడు గురులఁ గొలువం
గావలెఁ దనవలెనె మిత్రుఁ గనుగొనవలయున్ ॥ 56

కం॥ సురలను సత్కర్మముచే
గురులను మ్రొక్కుటలచేతఁ గొలవలయుపతి స
త్పురుషుల సుచరిత్రముచేఁ
బరితుష్టులఁ జేయఁదగు శుభం బొదవుటకై ॥ 57

కం॥ మానినుల ఘటులఁ బ్రేమను
దానముచే బంధుమిత్రతతి బహుమానం
బూనుటచే దాక్షిణ్యము
చే నితరులఁ గైవసంబు సేయఁగ వలయున్ ॥ 58

మహాత్ముల వర్తనము

సీ॥ ఒకరి కొంపల నింద నొనరింపకుండుట
పెద్దలయెడ దయఁ బెట్టుటయును
నిజధర్మము నెల్ల నిచ్చఁ బాలించుట
యందఱియెడఁ బ్రియ మాడుటయును
కలిమి యెంతగఁ గల్గి గర్వించకుండుట
యొరుల సంపదలకు నుడుకమియును
బంధుజనంబులఁ బాయక యుండుట
తనవారితోడుత నెనసియుండు
గీ॥ టెనసి వారల మనసులు మసలుచుటయును
బరులఁ బరితాపములు బుట్టఁ బలుకకుండు
టఖిలజనములు వినుతింప నలరుటయును
వసుధ నివియె మహాత్ముల వర్తనములు ॥ 59

చం॥ చెలిమి దలిర్ప నింటి కెడసేయని చుట్టము వచ్చెనేని ని
వ్వల కెదురేఁగి వేడుకఁ గవుంగిటఁ జేరిచి యాదరించి తాఁ
గలిగినకొద్ది నిచ్చి యధికంబగు ప్రాణమునందు వంచనల్
గలుగక యొప్పు గల్గి యుపకారమె చూపుట సాధుకృత్యమౌ ॥

ఉ॥ ఎల్లెడ ధర్మయుక్తులయి యెవ్వరికిం దగ సంచరించు నా
తొల్లిటివారిమార్గములు ద్రోయని మంచిగృహస్థులెల్లఁ బ
ర్తిల్లెడు నట్టి మార్గమిది దీన మెలంగెడు నట్టివారికిన్
మొల్లముగాఁగఁ గల్గు నిహముం బరముం బరిపూర్ణకీర్తులున్ ॥ 61

ఉ॥ నిచ్చలు సత్ప్రమార్గమున నిల్చినబుద్ధి దలిర్చు వానికిన్
నిచ్చలమైన సత్యమును నెయ్యముఁ గట్టిమిగాఁగఁ బొందుచున్
మెచ్చుచు సజ్జనావన మహీపతి యిచ్చుర మాడ్చి యోజగన్
నిచ్చ నివేదించుచును నిండుగ నిచ్చినయంతు పెంపునన్ ॥ 62

ఉ॥ పెక్కుడు గర్వమొందుచును యొక్కట క్షాత్రము నెల్లఁగావునన్
గెక్కులు దైన నింపు తెనయించెడి పల్కులఁ బల్క ద్రొక్కనే
మిక్కిలి మిట్టిపట్టినను మిరక నిల్కుచుఁదెంచి వానిఁ దా
నొక్కువమైనపుడు గదమరించుచుఁ గైపయమోము తెంపుచున్ ॥

వ॥ ఇది మునుపటి ప్రకారంబు ఇంక సప్తాంగంబుల వివరించెద. 64

సప్తాంగ పరిరక్షణము

గీ॥ రాజు మంత్రియు రాష్ట్రదుర్గములు కోశ
మును బలంబును మిత్రము ననఁగ నవని
యొకటి కొక్కటి యుపకార మొనరఁ జేయు
నట్టి సప్తాంగములు రాజ్య మనఁగఁ దనరు ॥ 65

కం॥ ఒక యంగము తెగిపడిన
నిలలంబై రాజ్యమొందు నెలమిని గాదే
సకలాంగంబులు గలుగన్
బ్రకటింపుదుఁ బది వరేశఁ బరికింపఁ దగున్ ॥ 66

కం॥ ధనము నా నంగంబులఁ బై
జనపతి మనుజాళి మాఱు సదరాంగములన్
ఘనముగఁ బరిశీలింపన్
జను మానవుఁడెల్ల సప్తపదియుచున్ ॥ 67

౭౦॥ ఓజఁ జెలంగని వానికి
రాజత్వము బూని నిలుపరా దట్లగుటన్
రాజిత గుణగణములచే
రాజిలు నరవరుఁడు నొందు రాజత్వంబున్ ॥ ౬౮

ఉ॥ చెందక చెంది నిల్కడలఁ జెందక యుండెడు రాజ...
నెందును సద్గుణావళులఁ జెందిన యట్టి మహీ...
...ందిసుమంతలేక తగి సన్నపు సున్నపు గారికట్టు...
...ందములో తటాకములయందు జలంబులు ...॥ ౬౯

...॥ అందు రాజ గుణలక్షణము. ౭౦

సీ॥ మేలెఱుంగుట కులశీలముల్ సత్యంబు
సత్త్వంబు ప్రాయ ముత్సాహగుణము
మొగమోటమును వేగమునఁ బనుల్ సేయుట
బుద్ధియుఁ దృఢభక్తి వృద్ధసేవ
మఱి లోకువైన సామంతులు గల్గుట
ఘనులైన భటులచేఁ దనరుటయును
ధర్మంబు దానంబు ధర్మసహాయంబు
గలిగి ముందరి కార్యములు నెఱుఁగుట

ఆ॥ దనకుఁ దగిన కార్యమునఁ బ్రవర్తించుట
మోసపోవురీతి మొనయ కుండు
టాదియైన సద్గుణావళి గలరాజు
మిగులఁ బ్రజకుఁ జేరఁ దగినవాఁడు ॥ ౭౧

సీ॥ బలిమి ప్రౌఢిమయును దలపును వాక్చాతు
రియు నాయకత్వ మింద్రియజయంబు
నాజ్ఞాధరుండయ్యు నలరుటయును వైరి
దగిలివచ్చిన నిల్వఁగలుగు టెందు

సలశిల్పమార్గముల్ దెలియుట దుష్టశి
క్షణము శత్రునివేశఁ గనెడి శక్తి
సంధివిగ్రహముల చందంబు తెలుఁగుట
దేశకాలంబుల తెఱఁగు గనుట

గీ॥ గుప్తమంత్రుఁడగుట గూడఁబెట్టెడి నేర్పు
గలిగి వెచ్చపెట్టఁ గలుగుటయును
మఱియుఁ గ్రోధలోభమదములు చపలత
విడుచుట ధర భూమివిభుగుణములు ॥ 72

సీ॥ విన నిచ్ఛగించుట వినుట యర్థమును గ్ర
హించుటయు మఱి ధరించుటయును
నూహలచేత నపోహంబుచే నిశ్చ
యించుటయును దత్త్వ మెఱుఁగుటయును
బుద్ధిగుణంబులే పొలుపొందు మఱియును
దక్షతయును శీఘ్రతయును గినుక
శౌర్యము ననఁగ నుత్సాహలక్షణములే
నివి గల్గువాఁడె మహీవిభుండు

గీ॥ త్యాగమును సత్యమును శుచిత్వంబుననఁగ
నమరుచుండును మూఁడు మహాగుణంబు
లిట్టి మూఁడు గుణంబుల నెసఁగు నట్టి
జనపతిని దానె చెందును షడ్గుణములు ॥ 73

సీ॥ మఱియును బ్రమాన్పాటు మచ్చరంబును మర్జ
నత్వంబుఁ బరపీడనంబు నీర్ష్య
పల్లలాడుటయును గరువంబు మానుట
ప్రియదర్శనంబు శక్తియుఁ గలుగుట

విమలగాంభీర్యుఁడై వృద్ధోపసేవియై
యలరుట మంచిమాటలఁ బలుకుట
సరసత సద్గుణజాలంబులై తను
రాగంబు గలుగుట రాజగుణము

గీ॥ లిట్లు తగు నాత్మసంపద నెసఁగి నీతి
ధరణి నిను మంతయును మిగుల చనక తోడి
చర్య లెల్లను గనుఁగొంచు జనులఁ దండ్రి
చాడ్పునను బ్రోచువాఁడెపో జనవిభుండు ॥ 74

ఆ॥ ఎట్టి గుణము లుండి యేనీతి నడచినఁ
బ్రజలు దన్ను జేరి భక్తిఁగొల్తు
రట్టి గుణము లుండి యారీతి నడుచుఁగా
వలయు రాజు భూమిపాలయమునందు ॥ 75

ఉ॥ ఎందును దుర్గుణుండగు మహీపతియైనను మంచివాండ్లఁ గూ
జెందిన సద్గుణుండగుచు శ్రీల వహించును గాన దుష్టులం
జెందిన రాజు పాములను జెందిన గంధపు బ్రమానువోలెఁ దా
నెందితుఁడై జనంబులకు నిచ్చలుఁ జేరగరాక యుండుఁ దే ॥ 76

కం॥ పరమపవిత్రులఁ గులజుల
సరసులఁ బ్రజ నెల్లఁగై వసముగా నిచ్చల్
ధర మెలఁగు క్రోధరహితులఁ
బరిజనములఁ జేయవలయుఁ బార్థివుఁ డెందున్ ॥ 77

వ॥ అందు

కం॥ చెడుగులగు గడుసుమంత్రుల
కడు సన్మార్గంబు లడుగఁగాఁ జేసి పతిం
దొడిఁబడఁ జెఱుతురు గనుకే
య్యెడ మంచిప్రధానుతోడ నెనయుఁగ వలయున్ ॥ 78

కం॥ నిజముగ సిరిఁ జెందినచో
సుజనుల భుజియింపఁజేయఁ జొప్పడు పతికిన్
నిజముగ నటువలె సుజనులు
భుజియింపని సిరులు వ్యర్థములు ధరలోనన్॥ 79

కం॥ కులమును బావనతయు వడి
గలతనమును దండనీతి గడుఁ బనిఁగొను నె
ప్పులు ననురాగముఁ జదువును
గలవార లమాత్యజనులు గావలెఁ బతికిన్॥ 80

కం॥ తరుణులయెడ ధర్మమునెడ
నిరవగు నర్థమ్మునెడఁ బరీక్షితుఁడు సదా
పరిశుద్ధుఁ డనగఁ బరగున్
ధరణీపతి యిట్టి మంత్రిఁ దానేలఁ దగున్॥ 81

సీ॥ కడు మహోత్సవవేళఁ బొడగను వేళలఁ
గనుపట్టి నిచ్చిన కానుకయంద్రు
భూజనంబులచెంతఁ బొరసిన యదియెల్ల
బొరబడి యనుపేరఁ బరగుచుండు
పగిది రొక్కములోనఁ బట్టి భక్షించిన
*యరి పట్టుబడియనఁ బరగుచుండు
నితరుల కార్యంబు లీడేర్చుటకు లోన
లాఁతుగాఁ బట్టిన లంచ మంద్రు

గీ॥ వీనిఁ బొరయని మంత్రిగా విభుఁడు లెస్స
యెఱిఁగి యుపధా విశారదు నరయవలయు
నట్టి మంత్రియుఁ బ్రజలకుఁ గొట్టుగాక
పతిహిత మొనర్చి యతనిచే బ్రతుకవలయు॥ 82

---

* యది.

సీ॥ మఱియుఁ జెప్పినవెల్ల మఱవక చతురుఁడై
  పనులయం దాసక్తిఁ బరగు, నెందు
నొఁగాము లెల్ల నూహాపోహ లొనరించి
  యిది తప్పదని నిశ్చయించి కొనుట,
నిశ్చయించినవెల్ల నెమ్మది మఱవక
  చెలఁగి మంత్రంబు రక్షించి కొనుట,
దేశకాలజ్ఞుఁడై తెలివితోడుతఁ గార్య
  సిద్ధులఁ గ్రమ మొప్పఁ జెందుటయును
గీ॥ నృపతి మఱచినపని దానె యెచ్చరించి
మంచి మార్గంబుచేతఁ గావించ నేర్చు
టాదిగాఁగల్గి యుండెడు నట్టి వెల్ల
ప్రాజ్ఞులగువారు మంత్రి సంపద యటంద్రు ॥ 83

సీ॥ కులశీలబలములు గలిగి స్వదేశస్థుఁ
  డై నృపతికి వశుఁడైన వాఁడు
కనుగల్గి కడుమాటకారియై ప్రోఢయై
  యుత్సాహియై యుక్తి నొనరువాఁడు
చపలత మ్రాన్పాటు జాఱఁజేసినవాఁడు
  బడలికలకు నోర్చి పరగువాఁడు
పావనత్వంబుఁ బ్రభావంబు శౌచంబు
  నిలుకడ సత్యంబు గలుగువాఁడు
గీ॥ సత్త్వమును మైత్రి ధారణాశక్తిఁ గలిగి
ప్రజ్ఞ యారోగ్యమును దృఢభక్తిఁగలిగి
శిల్పము లెఱింగి వైరముల్ సేసికొనని
వాఁ డమాత్యవరుండు గావలయుఁ బతికి ॥ 84

వ॥ మఱియును. 85

పురోహిత గుణకథనము

ఆ॥ దండనీతియందుఁ ద్రయియందు మిగులంగ
నూహ గలుగ వలెఁ బురోహితునకు
నతఁ డథర్వవేదగతిచేత నెప్పుడు
శాంతి పౌష్టికములు సలుపవలయు ॥ 86

గీ॥ మఱి పురోహితులందును మంత్రులందు
శాస్త్రదృష్టియుఁ బనుల యెచ్చరికె లనఁగ
గలుగు నీరెండు గుణములు దెలియవలయు
నది యెఱుఁగువారితోఁగూడి యధిపవరుఁడు ॥ 87

సీ॥ స్వజనంబుచేఁ గులస్థానముల్ పనులందు
దృఢచిత్తుఁ డౌటయుఁ దెలియవలయు
జ్ఞానసంపదయు దక్షతయును బ్రతిభయు
నల యలంకృతులందుఁ దెలియవలయు
ధారణాశక్తి సత్యముఁ బ్రగల్భత కథా
యోగంబులను గనుఁగోఁగవలయు
మైత్రి శౌచముభక్తి యీత్రితయము వ్యవ
హారంబులంబట్టి యరయవలయు

గీ॥ ధైర్య మనురాగయుక్తి కృత్యములయందు
నిలుకడయుఁ గ్లేశముల కోర్వఁ గలుగుటయును
గడు ప్రభావంబు నుత్సాహ గౌరవంబు
నాపదలవేళ మంత్రియం దరయవలయు ॥ 88

సీ॥ సత్యంబు బలమును సద్వర్తనంబును
దెవులు లేకుండుట దెలియవలయు
సహవాసులైనట్టి జనులచే మఱియును
శుభరూపుఁడగుటయ శూద్రుఁడగుట

వైరంబు లేకుండ వర్తింప నేర్చుట
  వెఱపును జపలత విడుచుటయును
బ్రత్యక్షగతిచేత భావించవలయును
  గానుపించని గుణగణము లెల్ల
గీ॥ కార్యములచేత నెప్పుడుఁ గనఁగవలయు
నట్టి క్రియలకు ఫలముచే నరయవలయు
నిన్నిరీతుల లెస్స పరీక్ష చేసి
మనుపవలయును మంత్రుల మనుజవిభుఁడు ॥ 89

మంత్రి పురోహితుల కార్య ప్రయోజనము

కం॥ నరపతి దుర్వర్తనమునఁ
జరియించిన మాన్పవలయు సచివజనంబుల్
నరపతియు సచివవాక్యము
గురువాక్యముపోలె నెన్నికొని నడపఁదగుఁ ॥ 90

కం॥ జనపతి యెచ్చరి కెడలిన
మనుజులు గడుఁ జెడుదు రితఁడు మది నెచ్చరికన్
దనరిన మనుజులు బ్రతుకుదు
రినుచేఁ దామరలగుంపు లింపొందుగతిన్ ॥ 91

కం॥ అలరెడుమతి నుద్యోగము
గలిగిన యాయాయి కార్యకర్తలచే ని
చ్చలు రాజు దెలియునట్లుగఁ
దెలిపించుచు మంత్రి దాను దెలియఁగవలయున్ ॥ 92

కం॥ జనపతి యనీతి నడచిన
ననిశము వారించువారె యతనికి హితులౌ
జనులును గూరిమి బంధువు
లనుంగుఁజెలికాండ్రు గురువులై తగువారల్ ॥ 93

కం॥ తా మఱి చదివిన రాజును
గామాంధుండగుచు నుండుఁ గడు నృపమహిమన్
గామాంధుఁడైన జనపతి
యేమిటఁ జెడుపనులు బూనఁ డీమహిలోనన్? ॥ 94

గీ॥ కామమున మదంబున నహంకారమహిమ
నంధుఁడై జాతి పడఁబోవునట్టి పతికి
చుట్టములు మంత్రులును జెప్పినట్టి నీతి
దండమై యుండు నెపుడుఁ గైదండ యగుచు ॥ 95

కం॥ జనపతి కామాతురుఁడై
గనుచుండియుఁ గానలేఁడు గావున నతనిన్
నెనరగు చుట్టపు వెజ్జులు
వినయాంజన మిడుచు మాన్పి వెలయింపఁ దగున్ ॥ 96

కం॥ మదయుతుఁడు దుర్నయుండై
పొదలెడు నృపుఁగొలుచు మంత్రి పొం దపకీర్తుల్
చెదరని మదమునఁ బొదలెడి
మదమేనుఁగు దిద్దలేని మావంతుగతిన్ ॥ 97

రాష్ట్రసంపత్స్వరూపము

కం॥ భూమిగుణంబున రాష్ట్రము
దా మించును రాష్ట్ర మెంత దనరినయేనిన్
భూమిపతికి మంచిది యొం
తే మహి యటుగాన మంచిదియె కావలయున్ ॥ 98

సీ॥ కరపట్టణములపై గనులు ద్రవ్యంబులు
జలములు ధాన్యముల్ చాలఁ గలిగి
యావులకును మంచివై మనోహరములై
మేలైన యూళ్ళచే మించఁ గలిగి

వారణంబులఁ బోల్చు వనదేశములు గల్గి
నీళ్ళ త్రోవలచేత నేల త్రోవ
చే, నేటికాల్వలచే నొప్పు భూములు
నరనాయకులకును సిరు లొసంగు

గీ॥ మొరములును జౌడు *కొడపలు ముచ్చుబంట్లు
చెట్టు మిట్టలుఁ బుట్టలు వెట్టఁదనము
గుండ్లు ముండ్లును బాముల దండ్లు గల్గు
వసుధ యెవ్వేళ సంపద లొసఁగ లేదు ॥ 9

గ్రామ లక్షణము

సీ॥ తనకును జీవనం బొనఁగూర్చి శత్రు బా
ధల కోర్చి భూగుణంబులఁ దనర్చి
జలము లూరెడిచోట్లు గలిగి గట్లకు నున్కి-
పట్టులై కోమట్లు బనులవారు
గాఁపు లుద్యోగముల్ గాంచి దున్నెడువారు
గడుఁ గల్గి యనురాగ గరిమఁ జెలఁగి
పశు సంతతులుగల్గి బహుదేశ జనులచే
నాకీర్ణమగుచు ధనాఢ్యమగుచు

గీ॥ అరయ ధార్మికోపేతమై వ్యసని మూర్ఖ
నాయకుఁడు గల్గు దేశంబు నరవరుండు
బహుళయత్నంబునను వృద్ధిపఱచి ప్రోవ
వలయుఁ బతియందు సంపదల్ వెలయుఁగాన ॥ 100

కోట లక్షణము

సీ॥ చెలువమై విరివియౌ సీమ చాలఁగఁ గల్గి
చెఱకు రాజనములచేలు గల్గి
కలువలు దామరల్ గల యగడ్తలు గల్గి
వనములు గొండలు గనులు గల్గి

* కడపులు.

కోటలు నున్నతగోపురంబులు గల్గి
మేడల వాడల మించుగల్గి
కపురంబు గస్తూరి గల్గు పేటలు గల్గి
కరితురగాదు లగ్గలము గల్గి
గీ॥ యేర్ల మిట్టల గట్టుల నెన్నఁగల్గి
ధీరులును శూరులును గలవారు గల్గి
కవులు జాణలు గాంతలు ఘనులు గల్గి
సిరులు గల రాజధాని వసించవలయు 101

కం॥ జలమును ధనమును ధాన్యము
గలుఁగును మందడుల కోర్వఁగల దుర్గము గా
వలయుఁ బతికి లేకుండిన
నల గాలిం దూలు మేఘ మనఁగాఁ దూలుఁజా ॥ 102

కం॥ జలదుర్గము గిరిదుర్గము
స్థలదుర్గము వనముచేతఁ దగు దుర్గము ను
మ్మలి గల దుర్గము దుర్గం
బులుగాఁ బాటింపవలయు భూపతి యెందుఁజా ॥ 103

కం॥ జలములు ధాన్యము లాయుధ
ములు రసవర్గములు యోధముఖ్యులు యంత్రం
బులు గల్గి రక్షణముచే
నలరెడు దుర్గంబు దుర్గమనఁ జెలువొందుఁజా ॥ 104

గీ॥ తొలఁగిపోఁ జోట్లు గల్గిన దుర్గములును
మడుఁగులును గల్గి తుప్పరేగడలు గల్గి
యలరు భూములు సిరులు గావలసినట్టి
నృపతి కుండుటఁ దగునంచ్రు నీతివిదులు ॥ 105

భండారము

సీ॥ ఆదాయ మధికమై యల్పవ్యయముఁ గల్గి
సారె వెచ్చించినఁ దీఱిపోక
ముత్తెముల్ రత్నముల్ మొదలుగాఁ గల్గిన
సకలవస్తువుల కాశ్రయము నగుచు
నాప్తులై యుండెడి సధికారులును గల్గి
ధర్మంబుచే నూర్జితంబు నగుచు
తరతరంబులనుండి తగ నూర్జితంబునై
పొగడొంది దేవతాపూజఁ జెంది

గీ॥ పరగు భండార మెందును బలముఁ బ్రోచు
కొఱకు ధర్మార్థములను జేకూర్చుకొఱకుఁ
గడవగారాని యాపదల్ గడచుకొఱకు
రక్షణము సేయవలయును రాజవరుఁడు ॥ 106

బలము

సీ॥ మేటియై పెద్దలనాటి మూఁకలు గల్గి
బహువిధ యోధులఁ బలసి వివిధ
యుద్ధంబులకు నోర్చి యొనఁగూడి వశ్యమై
తనచేత నెపుడు జీతములు గాంచి
వడిగల తనమునఁ గడుఁ బ్రసిద్ధి వహించి
యన్ని కైదువుల నేర్పుగ్గలించి
పూజగాంచిన గుఱ్ఱములు నేనుఁగులు గల్గి
బలమైన రాచవారలఁ జెలంగి

గీ॥ నేర్పరులు గల్గిపోటజ్జ నేర్చి యెట్టి
పములయందును మొనలందు బడలికలను
జెంద కెయ్యెడ భేదంబుఁ జెందకుండు
బలము గలుగంగ వలయు భూపతికి నెపుడు ॥ 107

మిత్ర లక్షణము

సీ॥ కులవంతుఁడై సత్త్వగుణము గల్గినవాని
బహుసహాయజ్ఞుఁడై పరగువాని
శూరుఁడై ఘనదానశూరుఁడై తగువాని
మంచిమాటలచేత మించువాని
సిరిగల్గి ఖేదంబుఁ జెందకుండెడివాని
ననురక్తుఁడై దక్షుఁడైనవాని
సౌమ్యుఁడై శుచియునై జ్ఞానియై తగువానిఁ
దరతరంబునఁ జెల్మిఁ దగిన వాని

గీ॥ నిచ్చమైఁ గూడి వేగంబె వచ్చువాని
నెందు సమసుఖదుఃఖుఁడై యెనయువాని
నాపదలయందు వదలని యట్టివానిఁ
దనకు మిత్రునిగాఁ జేయఁ దగును బతికి ॥ 108

కం॥ తనయందు నెట్టివేళల
ననురాగము గల్గియుండు టదె సంక్షేపం
బున మిత్రలక్షణంబగు
మనుజేంద్రుం డిట్టివిధము మదిఁ దెలియఁ దగున్ ॥ 109

మిత్రుల భేదములు

గీ॥ ఔరసులు నందు సంబంధులైనవారు
కడఁగి దేశక్రమాగతుల్ క్రమముతోడ
రక్షణముఁ జెందువారును రాజునకును
బలుదెఱంగుల మిత్రులు దెలియవలయు ॥ 110

వ॥ అది యెట్లన్నను. 111

సీ॥ మేనమామలసుతుల్ మేనత్తసుతులును
మేనయల్లుండ్రును మేనమామ
లును దల్లిచెల్లెలి తనయులు నాదిగా
నౌరసమిత్రులై యలరి మించు
రల్లుండ్రు బావలు నాలితోఁబుట్టువుల్
సంబంధమిత్రులు జగతి నెన్న
గడిరాజు నవ్వలికడనుండఁ దగువారు
దేశక్రమాగతుల్ దెలిసి చూడ

గీ॥ నాపదలయందుఁ దనచేతఁ బ్రోవఁ గనుచు
మెలఁగువారలు రక్షితమిత్రులగుదు
రెట్టి నలువురు మిత్రుల నెఱిఁగి చాల
మైత్రి గావింపఁ గాఁదగు మనుజవిభుఁడు ॥ 112

కం॥ దూరమున నెదురుకొనుటయు
సారెకు సమయమున నీయఁజాలుట మనసుల్
చేరికగా మాటాడుట
కూరిమితో మిత్రుఁ గూర్చుకొను చందంబుల్ ॥ 113

కం॥ ఇలఁ దనకు మంచిమిత్రుఁడు
గలుగుటకున్ ఫలము ధర్మకామార్థంబుల్
గలుగఁదగు నీతివర్గము
గలిగించని మిత్రు విడువఁగాఁ దగుఁ బతికిన్ ॥ 114

కం॥ మునుమునుపు గొంచెమై నడు
మను బ్రబలుచుఁ బోవఁబోవ మఱిమఱి ఘనమై
యొనరుచు నెడనెడఁ గూడక
మొనసి లసన్మైత్రి వెలయు నేయుంబోలెన్ ॥ 115

కం॥ ఓర యాప్రకృతిగుణంబుల
బరగిన సుతికెక్కి నిక్కి బవరమ్ములలో
నరివరులఁ గూల్చి పొల్చుం
గరువలి మేఘములఁ గూల్చు కరణిన్ ధరణిన్ ॥ 116

కం॥ జనపతి యీరాజ్యాంగము
లనువొందఁగఁ గూడి నిచ్చ లాదర మెచ్చన్
జనపదము లేలఁగాఁ దగు
ఘనమగు తత్పాలనమునఁ గడుసిరిఁ జెందున్ ॥ 117

వ॥ అమరెడు లీల నీప్రకృతులందు వసింపుచు నంతరాత్మ ని
క్కము సచరాచరంబగు జగంబున నిండినరీతి భూవిభుం
డమరుచు నున్నయీప్రకృతులందు వసింపుచు నేర్పుమీఱ ని
క్కము సచరాచరంబగు జగంబును నేలు మహాప్రభావుఁడై ॥

చం॥ క్రమమున నిట్టిరీతిఁ బలుకం దగి యొప్పెడు రాజ్యమెంచఁగా
నమరును నిల్కడై ధనమునై ధరణీపతి కట్టి రాజ్యము
త్తముఁడగు మంత్రి గల్గినను ధర్మముఁ గామము నర్థసంపదన్
సమధికలీలచే నొసఁగి సంతతకీర్తులు నిల్పఁ బొల్పుగన్ ॥

శా॥ శ్రీవాణీజయసారధీరసుకవిశ్రేణీనుతాచార వి
ద్యావర్ణాశ్రమపాలనోర్జితనయవ్యాపార దీనావన
ప్రావీణ్యాంచితసద్విచార వినయప్రారంభణాధార పీ
ఠివిభ్రాజిదయాప్రసార విలసత్సప్తాంగరాజ్యస్థిరా ॥ 120

కం॥ శంకరనుత రఘువరపద
పంకజ భృంగాయమాణ పావనహృదయా
కొంకణ కోలాహల బిరు
దాంక మహాసమరవిలస దయనిశ్శంకా ॥ 121

మాలిని॥ చతురగుణవిశేషా సత్యభాషావిభూషా
యతులితగుణధానా యాశ్రితాంచన్నిధానా
శ్రుతిపథయుతచర్యా శూరసంస్తుత్యశౌర్యా
సతతజయవిహారా సంగమాంబాకుమారా ॥ 122

గద్యము :— ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాద లబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజసగోత్ర జక్కరాజ యెల్లనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణ భక్తిపైభవ భాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన * కామందుక నీతిశాస్త్రంబున విద్యావర్ణాశ్రమ పాలన ప్రభావంబును దీనజనరక్షణంబును సజ్జనలక్షణంబును మధురవచో విచక్షణత్వంబును సప్తాంగపరీక్షణంబును నన్నది ద్వితీయాశ్వాసము.

* కామందక

ఆంధ్ర కామందకము

తృతీయాశ్వాసము

కం॥ శ్రీదేవచోళవంశమ
హోదధిపరిపూర్ణచంద్ర యురువిక్రమ ను
తాదయితచరణసేవా
త్యాదర కొండ్రాజు వెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥ 1

వ॥ ఆకర్ణింపుము. 2

స్వామ్యనుజీవివృత్తప్రకరణము

కం॥ వినయంబు మంచినడవడి
యును సిరులును జేరఁ దగిన యుత్తమగుణముల్
దనరంగఁ గల్పవృక్షం
బనఁదగు పతిఁ గొలువవలయు ననిశము భృత్యుల్ ॥ 3

మ॥ కొనియాడం దగునట్టి సంపదలు గైకోవచ్చుఁ గాలాంతర
బునన్నైనన్ ధర నెట్టివానివలనన్ మోదంబులొ నట్టివా
నిని జాలంగ ధనంబు లేనియపుడు న్మేలెంచి కొల్వందగున్
ఘనతన్ సజ్జనసేవ్యుఁడై చతురుఁడై కన్పట్టినన్ బంట్లకున్ ॥

కం॥ కుటిలాత్ముఁ గొల్చి సిరిఁ గాం
చుటకంటెను నూరకుంట సుగుణదనం బా
కటఁ జిక్కి స్రుక్కి తగ నె
చ్చటనైనను నిల్చి మొద్దుచందం బొందన్ ॥ 5

కం॥ అనిశము నీతివిరోధము
నన మెలఁగుచు బుద్ధిలేని నరుఁ డరిపిడులన్
ఘనముగఁ బ్రబలఁగఁ జేయుచుఁ
దనకుంగల సిరులతోడఁ దాఁ గడు నొగులున్ ॥ 6

కం॥ చతురుఁడు నవికారుఁడు ని
శ్చితమతికార్యుండు యత్నశీలుఁడు నగు భూ
పతి వేళ యెఱుఁగ నేర్చిన
సతతము దమ వెలవునం బొసంగఁగ నిల్చున్ ॥ 7

కం॥ అప్పుడు మీఁదట శుభమై
చొప్పుడు పని బడలియైనఁ జొప్పడు సేయన్
దప్పక లోకవిరుద్ధము
లెప్పుడు సేయంగవలవ దెచ్చటఁ బలికిన్ ॥ 8

కం॥ అడుసునఁ గలిసిన మువ్వుల
వడిసిన మానియయు వదుసు వాసనచేతన్
జెడునటుల సకలగుణములఁ
బుడమిం గూటువగుణంబె పొందువుచు నుండున్ ॥ 9

కం॥ చదలేటి జలములైనను
నుదధిం దగఁ గలసెనేని యుప్పనివ ట్లా
నది యెఱిఁగి కుపతిఁ గొలుచుట
విదితముగా విడువవలె వివేకుల కెల్లన్ ॥ 10

కం॥ మతియుతుఁడు బడలియైనను
క్షితి దైన్యములేని బ్రతుకుఁ జెందఁగవలయున్
ధృతిమీఱ నట్లు నడచిన
యతని మహీవిభుఁడు మెచ్చు నందఱికంటెన్ ॥ 11

చ॥ కనుఁగొనఁ బొల్చి నిల్కడలఁ గైకొని సజ్జనసేవ్యుఁడై కడుఁ
ఘనత వహించి పుణ్యములు గాంచి నుతించగ మించునేలికన్
వినయము నీతిమార్గము వివేకము కల్మిని గల్గఁగోరుచున్
జనములుగొల్వఁగాఁజనుఁద్రిసంధ్యమవంధ్యమువింధ్యముంబలెన్

కం॥ చెందంగరాని వస్తువు
లందును యత్నమ్ము సేయ నవి సిద్ధముగాఁ
జెందుం గావునఁ దాఁ జే
యందగు యత్నము వివేకి యగువాఁడెందున్ ॥ 13

కం॥ అనిశము వినయము విద్యయు
ఘనమగు శీలాదికంబుఁ గైకొనవలయున్
దనమతి జనపతి యనుగతి
దనరఁగ సేవించువాఁ డుదారప్రౌఢిన్ ॥ 14

అనుజీవి వర్తనము

సీ॥ కులము విద్యలు శిల్పములు నుదారత్వంబు
నలరు సత్త్వము నిల్కడంది తగుట
యందమౌ దేహంబు నారోగ్యమును బుద్ధి
వడిగలతనముఁ బావనత గలిగి
దుర్జనత్వంబును ద్రోహంబు భేదంబు
నత్యాశయును గల్లలాడుటయును
జపలత ప్రమాన్పాటు శఠతయుఁ బోఁ ద్రోచు
నతఁడు సేవ యొనర్ప నర్హుఁ డెందు

గీ॥ నోపిక దిటంబు గల్గుట యొప్పిదంబు
సంతసంబును శీల ముత్సాహ మాప
దలకుఁ గ్లేశములకు నోర్వఁగలుగుటయును
వన్నెఁ దెచ్చును నీచ సేవకుల కెల్ల ॥ 15

సీ॥ ఒకచోటఁ గూర్చుండి యుండుట పవరుట
మాయలు గ్రౌర్యంబు మచ్చరంబుఁ
బెద్దల నదలించి ప్రేలుటయును డంబు
జడత వంచనయును విడువవలయు
జనపతి పీఠంబె కనుఁగొనవలయు ది
క్కులు సార్వెకును జూడవలదు మఱియు
నన్యోన్యమును మాటలాడక యతనిము
ఖావలోకనము సేయంగవలయు

గీ॥ నచట నెవ్వార లున్నవా రనిన నేన
టంచుఁ జని పని యానతిమ్మంచుఁ బలికి
యతఁడు చెప్పిన పని యోపినటుల వేగఁ
జేయవలె వేడ్కతో ననుజీవిజనము ॥ 16

సీ॥ పనయందుఁ బ్రేమ యెంతయుఁ గల్గి యుండెడు
నధిపతిచిత్తంబునందుఁ దగిలి
యతఁడాడినట్టి వాక్యము నిర్వహింపుచుఁ
బలుకఁగావలె మంచిపలుకు లెపుడు
బతి నియోగించినపట్టుల నొరులలోఁ
గలది గల్గినయట్లు పలుకవలయు
సుఖగోష్ఠివాదముల్ చూపుచో రాజుతో
నది యెఱింగియు నడ్డమాడ వలవ

గీ॥ దెంత నేరుపు గలిగిన యేనిఁదా వి
వేకి యగువాఁ డహంకృతి విడువవలయు
వెల్లవిరియైన మాటయు విభునితోడ
వలయు మెల్లనె తెలుప సేవకుల కెల్ల ॥ 17

సీ॥ వినయంబుఁ జేకొని వినుతింపఁ దగుప్రయో
జనము నందలి పతిచతురిమంబు
నాపదల్ చెందినయప్పుడు నేరని
సరకలు విడువక నడచునపుడు
కార్యభారంబులు గడపునప్పుడు తన్ను
నడిగిన శుభవాక్య మాడవలయు
నెపుడుం పథ్యంబును హితవుగా నిజమాడ
యుక్తంబు ధర్మోపయుక్తరీతి

తే॥గీ॥ నెట్టివేళల నమ్మనియట్టిమాట.
మఱియు సభ మెచ్చనటువంటి మాట, కర్ణ
కటువగుచునుండు మాట, యే కడలనైన
నాడఁగా రాదు సేవకుండైన యతఁడు ॥ 18

సీ॥ అధిపతి యేకాంత మతని రహస్యంపుఁ
బనుల నెవ్వరితోను బలుకరాదు
ద్వేషంబు నాశంబు తెగులు నెవ్వేళలఁ
దనమది నైనను దలఁపరాదు
సుదతులతో వారిఁ జూచువారలతోడఁ
బాపకర్ములతోడఁ బరులదూత
జనులతో రాజుచేతను నిరాకృతిఁ గన్న
వారితో నేకాంతవర్తనములు

ఆ॥వె॥ వారి తోడిపొందు వర్జింపఁగాఁ దగు
నధిపు వేషభాషలందు గలయఁ
బూని మెలఁగరాదు బుద్ధిచేఁ దనరెడు
సేవకులకు నెల్ల క్షితిఁ దలంప ॥ 19

సీ॥ తగుసమయంబును దగినవేషంబును
దగుచోటు గైకొని ధరణిపతిక
దినదినమును బొడఁగనుచుండఁగాఁ దగు
నతని సోదరులకు నాత్మజులకు
జనవరులకు మ్రొక్కి సర్వసమ్మతుఁడునై
దేశకాలంబులు దెలిసి యొరుల
పనిని వహించి నేర్పరుల దక్షులఁ గూడి
తనపనులను జేసికొనఁగ వలయు

గీ॥ నీల్గుటయు నావులించుట (నేర్పు పొగడు) *
కొనుట నిందించుటయుఁ దగ్గికొనుట యుమియు
టయును గడు బెట్టుగా నవ్వుటయును విడిచి
భూవిభుని గొల్వఁగాఁ దగు సేవకుండు ॥ 20

కం॥ ఘనమగు సంపదచేతఁ జా
గనుపట్టిన వారలైనఁ గడునేరుపు గ
ల్గిన బంటులు విరసింపం
జనదు ధరాధీశుసుగుణసంఘముతోడన్ ॥ 21

కం॥ ఈరీతి సద్గుణంబుల
చే రంజిలి యర్థసిద్ధిచేఁ దగి మహిమో
దారుఁడగు విభుని సిరి చే
కూరుటకై విశ్వసింపఁ గొలువఁగవలయున్ ॥ 22

కం॥ పనులయెడ మిగుల నేర్పరు
లన వినుతికి నెక్కి నృపతి యనురాగమునన్
దనరుట యటు గాకుండుట
యనువుగఁ గనవలయు నింగితాకారములన్ ॥ 23

* (...................)

అనురక్త రాజలక్షణము

సీ॥ కనినఁ బ్రసన్నుఁడై కనుపట్టుటయును మా
టాడిన నాదరమంది వినుట
దగ్గఱఁ గూర్చుండుటకుఁ జోటు విడుచుట
కడువేడ్కఁ బరిణామ మడిగి వినుట
యేకాంతములయందు నేకాంత మగుకొల్వు
లందు సందేహంబుఁ జెందకుండు
టతఁడు చెప్పిన పల్కు లతనికై చెప్పిన
పలుకు లెప్పుడు నింపు గలిగి వినుట

గీ॥ యెంచఁగలవారిలో నెల్ల నెంచుటయును
మించి వినుతించుతఱి సంతసించుటయును
బదరి యహితంపుఁ బలుకులు వలికినపుడు
సలుగమియు గుఱుతులు రక్తి గలుగుటకును ॥ 24

కం॥ తలఁచుట గుణములఁ బొగడుట
బలికినఁ బని సేయుటయును బడలుట వినినఁ
బలుమఱు వగచుట ప్రబలిన
సలచుటయుం గరుణ గలుగునధిపుగుణంబుల్ ॥ 25

విరక్త రాజలక్షణము

సీ॥ మిగులంగ నద్భుతం బగునుపకారంబు
లొనరించి నప్పుడు నూరకుండు
టతఁడు చేసినపను లన్యులు గావించి
రనుట వైరుల రేఁచు టతని చేటుఁ
గడు నుపేక్షించుట కార్యంబుపట్ల నా
సలఁ బెట్టి ఫలము లొసంగకుంట
యుంచుక మంచి పల్కొసఁగింప నర్థంబు
చేత నిష్ఠురముగఁ జేయుటయును

ఆ॥వె॥ కుపితు నట్టిఖుంట కోపహేతువు లేమి.
తఱిఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యు మెఱయు ఫలము
లీడక యున్కి, రక్తిహీనుఁ డౌవిధమనకు
గుఱుతు లండ్రు నీతి నెఱుఁగువారు ॥ 26

సీ॥ చేరంగఁ జనుదెంచి జీతంబు అడిగినఁ
జూచి వేగిరమున లేచి చనుట
మర్మముల్ నాటంగ మాటాడుటయు రహ
స్యమునందు సందేహ మందుటయును
లేని నేరములు గల్పించి దూషించుట
జీతంబు దిగద్రొబ్బి చేరుటెంతు
ననుకూలగతి నిజమైన మాటాడిన
నాయెడ దబ్బఱ నేయుటయును

గీ॥ గడఁగి మాటాడ నడుమనే కాదనుటయు
శయనమందును యత్నంబు సమకొనంగఁ
బోయి సేవించినను నిద్రఁ బోవురీతి
నుండుటయు గుర్తు రక్తి లేకుండుపతికి ॥ 27

కం॥ సంతతమును గలగుణములు
చింతింపక దూషణంబె చేయుట కోపా
క్రాంతుఁ డయి వేఁడిచూపుల
నెంతయుఁ జూచుటయు గుఱుతు లితవెడయుటకుఁజా ॥ 28

గీ॥ ఇట్టి లక్షణములచేత నెపుడుఁ గరుణ
గలుగుటయు లేకయుండుట దెలిసి బంట్లు
కరుణ గల్గిన పతిఁ గొల్వఁ గడఁగవలయుఁ
గరుణ లేకున్నఁ గొలువఁగాఁ గాదు పతిని ॥ 29

కం॥ ఆపదవేళలఁ జెరుగై
దీపించిన రాజునైన దిగవిడుపఁగ రా
దాపదవేళనె యేలికఁ
గాపాడినవాఁడు మిగుల ఘనుఁడని పలుకన్ ॥ 30

కం॥ అలమటలు లేనివేళల
మెలఁకువ శౌర్యంబుఁ జూపి మించరు సుజనుల్
బలువగు నలమట వేళనె
మెలకువ శౌర్యంబుఁ జూపి మింతురు సుజనుల్ ॥ 31

కం॥ వినుతింపఁ దగి ప్రమోదం
బనువుగ ఘటియింప సధికు లగువారికిఁ జే
సిన యుపకారము లల్పము
లన వెలసియు నధికశుభము పొదరంజేయున్ ॥ 32

కం॥ జనపతి యనుచితగతి నడ
చిన మాన్పుట మంచిపనులఁ జేసినయెడఁ దా
దను గూడుట సద్వర్తన
మనఁ దగు మిత్రులకు బంటులగు వారలకున్ ॥ 33

కం॥ మానినులఁ దగుల, మద్యం
బానుట విడకున్న, జూద మాడెడు నెడలన్.
మానుపవలె భూమిపతిన్
మానితగతిఁ దగునుపాయమార్గంబులనేన్ ॥ 34

కం॥ చేయంగ రానికార్యము
జేయంగాఁ జూచు విభునిఁ జేయుటయుండన్
జేయందగుఁ దా రటువలెఁ
జేయని నరు లతఁడుఁ దాముఁ జెడకుండుటుడే ॥ 35

కం॥ నయమును వినయము భక్తియు
భయము వెలయ నయ్య యనుచు భటులు "జయాజ్ఞా
పయ దేవ నాథ జీవే
త్" యథార్థోక్తులను జనపతినిఁ గొల్వఁ జనుఁ॥ 36

కం॥ తన విభుని మనసు రాఁ గొ
ల్చిన యట్టిద మంచినదక సేవకులకుఁ జె
ప్పినయటులఁ జేయునాతఁడు
తన వశముగఁ జేసికొనఁడె దానవునైనఁ॥ 37

కం॥ బల ముత్సాహము బుద్ధియుఁ
గలఘనుల కసాధ్య మెద్ది గల దీధరణిఁ
దల పెటిఁగి తిరిగి తీయని
పలుకులు గలవారి కెందుఁ బగఱయుఁ గలఁడే॥ 38

కం॥ ఎలమి గలతల్లి యైనను
నలుగదె తాఁ గూడువెట్టునప్పు డటు మొగమై
యల బుద్ధి విద్య చెందని
యలసులపై నల్పతోషులగు వారలపైఁ॥ 39

కం॥ ఎవ్వరు శూరులు పండితు
లెవ్వరు సేవాప్రకార మెఱిఁగి కొలుచు వా
రెవ్వరు వారిదె సుమ్మీ
యివ్వసుధావరుల కలిమి యెంతయుఁ దలఁపఁ॥ 40

కం॥ అరయఁగ నప్రియుఁడైనను
నిరతము ప్రియుఁడగుచుఁ దనరు నృపతుల కెందుఁ
ధర బుధులు చెప్పినటువలెఁ
జరియింపఁగ నెంచినట్టి సజ్జనుఁ డెలమిఁ॥ 41

ఉ॥ మించుగ జీవనం బొసఁగి మేఘుని లీలఁగ నెల్లవారిఁ బో
షించఁ దగుణ్ మహోన్నతులఁ జేకొని మానవనాథుఁ డట్లు పో
షించఁగ లేనిరాజులను జేరరు భూప్రజ లెందు లోకమం
దంచలు నీరులేక తగునట్టి కొలంకులఁ బాయునట్లుగన్ ॥ 42

కం॥ కులమును శౌర్యంబును వి
ద్యలు శీలము నిట్టివెల్లఁ దలఁపరె యియ్యం
గలవానినె గుణహీనునిఁ
గులహీనునినైనఁ జేరి కొలుతురు భృత్యుల్ ॥ 43

కం॥ ఇయ్యనివారలఁ గొలువరు
నెయ్యముతో నిచ్చువారినే కొల్తురు పా
లియ్యని యావులఁ జేరునె
పెయ్యలు దమ తల్లులైనఁ బ్రేమముతోడన్ ॥ 44

కం॥ వేళఁ దలంపక ధరణీ
పాలుఁడు దనుఁ జేరి కొలుచుబంట్లకు వారం
జాలిన పనికొలఁదిని దా
వాలాయము జీత మీయవలయున్ వేడ్కన్ ॥ 45

కం॥ కాలము దేశముఁ బాత్రముఁ
జాలంగా నెఱిఁగి యియ్యఁ జను జనపతి దా
నాలాగున నీ నేరని
పాలసుఁ డగురాజు నిందపాలై పోవున్ ॥ 46

కం॥ అనిశంబును సుజనులు కా
దనెడి యపాత్రవ్రయంబు లవి గానివి రా
జున కందు నేమి ఫలమగుఁ
దనభండారంబె చెడుట దక్కఁగ నెందున్ ॥ 47

కం॥ కులమును బ్రాంతతికము వి
ద్యలును స్వభావంబు శూరితయును వయోవ
స్థలు దెలిసి యాదరింపక
వలయుఁ బతి మహాత్ములైన వారల నెల్లన్ ॥ 48

కం॥ మనసరులగు సత్కులజుల
జనపతులు దిరస్కరింపఁ జన దెవ్వేళన్
ఘనముగఁ దిరస్కరించినఁ
దను నొవ్వఁగఁ జూతు రొండె తను విడుతు రిలన్ ॥ 49

కం॥ ఇలఁ బేదలైన వారిం
గొలఁదిగఁ గలవారి సాధుగుణయుతులైనన్
బలియింపవలయు వారల
వలిసినఁ బతి సిరుల మున్గుఁ బ్రజలంతు రిలన్ ॥ 50

కం॥ కులము గుణంబును గలవా
రల నీచుల సమత నడపరా దధిపతి కి
య్యిలఁ దారతమ్య మెఱిఁగిన
నలరుచుఁ బ్రేమైనఁ గొలుతు రతనిన్ భృత్యుల్ ॥ 51

కం॥ గాజును మణిసమముగఁ గను
రాజును బ్రజవట్టు లేనిరాజును గొలువం
దేజంబు లేనిరాజును
రాజనుచుం గొలువ రంద్రు రసికులు ధాత్రిన్ ॥ 52

చం॥ అనుపమలీలఁ గల్పతరువందును బోలె మహాత్ము లెల్ల నే
జనపతిఁ జేరి సౌఖ్యమునఁ జాలఁగ మింతు రతండు సంపదన్
ఘనత వహించి సన్నుతులు గైకొనుచున్ బ్రతుకొందు నెట్టిచో
నెనయుచు సజ్జనుండు భజియించు నెకా సిదికిన్ ఫలం బిలన్ ॥

కం॥ చెలులును బ్రాజ్ఞులుఁ జుట్టం
బులు నాప్తులు గలసి మెలసి భోగింపక ని
ష్ఫలమై దలమై చెలఁగెడు
కలిమియుఁ దానేల యట్టి ఘనతయు నేలా ॥ 54

కం॥ కలకాలఁదిఁ బంచిపెట్టుచుఁ
జెలికాఁడునుబోలె సంతసిలఁ బలుకుచు భృ
త్యులు గలుగ నడచు దొర కీ
యిల యెంత జగత్త్రియంబు నేలఁగ వచ్చుఁ ॥ 55

చం॥ మునుపె పరీక్షసేసి నయముం బ్రియముం దగ నాప్తులైన స
జ్జనముల నాయపెట్టు నెడ సంతతముం దగ నిల్పి వారిచే
ననువుగ రాజవర్యుఁడు ధనాదులఁ గూర్చుట యొప్పు నీరముల్
దనకిరణాళిఁ బీల్చుచు ముదంబునఁ జెందెడు భానుఁడుం బలెఁ ॥

కం॥ తొలుత నధికారితనమున
నలవడి యావంక లెఱిఁగి యత్నము ధనముం
గలిగి శుచులైనవారల
నిలతేఁ డాయాయి పనులయెడ నిల్పఁదగుఁ ॥ 57

ఉ॥ మంచితనంబువారి జనమండలి మెచ్చినవారి లంచ మా
సించనివారి యత్నముబు సేయుచు నుండెడివారిఁ దాఁ బరీ
క్షించినవారి నేరుపులఁ జెందినవారి నిజంబుచేఁ గడుఁ
మించినవారి భూవిభుఁడు నిల్పఁదగుం బనులందుఁ బొందుగఁ

కం॥ ఏపను లెఱిఁగినవారల
కాపనులనె చెప్పి సేయుమనఁ దగుఁ బతి తా
రూపాది విషయములకై
యేపట్టున నింద్రియముల నెసఁగించుగతిఁ ॥ 59

చం॥ కొలుచుకొటారులందు నృపకుంజరుఁ డెంచుచు నాప్తు నిల్పి తాఁ
గలయఁ గసుంగొనఁగాఁపలయు గల్గినయాయము కొట్టి వెచ్చముం
దెలిసి యొనర్పఁగాఁదగు మదింపక యెంచుచు భూమిభర్తకుం
గొలుచుకొటారులే కదయకుంఠితజీవనహేతువుల్ మహిన్ ॥

చం॥ చెఱువులు గట్టుటల్ గృషులు సేయుట వావిల లెక్కచేయుటల్
కరులను బట్టుటల్ గనులు గైకొనుటల్ వనదుర్గసేతువుల్
పొరయుట బేరమాడుటయు భూస్థలి నిట్టివి యష్టవర్గ మౌ
నరపతి వీనిఁ గూర్చుటకు నమ్మినవారలఁ బంపఁగాఁ దగున్ ॥ 61

కం॥ ఇలఁ దేఁ దీవ్యవహారము
వలనం గడుఁబేదలైనవారలు ప్రబలం
గల రా యా వ్యవహారం
బుల వారల కడ్డపాటు వోఁ జేయఁదగున్ ॥ 62

గీ॥ క్రంపగొట్టించి సేద్యముల్ గలుగఁజేసి
పైరు దలకొనఁ గాపాడఁ బంచి ఫలము
గలుగుచో దండయుక్తిని గాఁచియుండఁ
జేయఁగాఁదగు నటులైన సిరులఁ జెందు ॥ 63

ఉ॥ వైరులచేత దొంగలగువారలచే నధికార్లచేత భూ
మీరమణుండు లోభమున మించుటచేఁ జనవర్లచేత ని
ద్ధారుణికిన్ భయంబులగు దా నిటులైదువిధంబు లౌభయ
బారసి వేళయందె ఫలమందుట మేలు త్రివర్గవృద్ధికై ॥ 64

కం॥ బలసి యెదురొడ్డి గరువం
బులు గల యధికారిజనులఁ బుండ్లనుబలెఁ దా
నిలఁ దేఁడు చీల్చివేయఁగ
వలయుం గడుఁభూభృత్తులైనవారలు వెఱవన్ ॥ 65

కం॥ జనపతియుం దల్పింబై
తనరిన యపకారమైనఁ దాఁ జేయఁగడం
గిన జడుఁడుఁ జెడును జితిం
గనుఁగొని పడి మిడుత మడియుకరణిఁ ధరణిఁ ॥ 66

ఉ॥ భూవలయంబునఁ విభుఁడు పోషణ మొందు నొనర్ప లెస్సగా
నావులు పాలు పిండుగతి నన్నిటఁ బ్రోది చెలంగఁ జేసినఁ
దీవలు పూవు లిచ్చుగతి ధీరతఁ జేకొని ప్రోచెనేని తాఁ
గావలె నన్నయర్థములు గన్పడ నిత్తురు వేడ్కతోఁ బ్రజల్ ॥ 67

శా॥ భండారం బొనఁగూర్పఁగా వలయు భూపాలుండు యత్నంబుచే
నిండార న్మదియందు నాప్తుఁ జతురుఁ నిల్పిందగుఁ గీర్తి బ్ర
హ్మాండంబంతయు మీఱనీవలెఁ ద్రివర్గాపేక్షతో వేళలఁ
దండారం జితలోకుఁడై మిగుల నుద్దండప్రతాపోన్నతిన్ ॥ 68

మ॥ తనకుం గల్గినకల్మియంతయును దా ధర్మార్థమై వెచ్చ పె
ట్టిన భూపాలునిలేమియుఁ మిగులఁగా శ్రీవుల్ ఘటించుం ధరి
త్రిని జేజేలకునై కళల్వరుసతో దీపించఁగా నిచ్చు చం
ద్రునివిర్పేదతనంబువోలె జగదారూఢప్రభావోన్నతిన్ ॥ 69

కం॥ ఇతరులఁ గడు నమ్మక యే
గతిఁ గార్యం బొనరు నటులఁగా నమ్మఁదగుఁ
క్షితిపతికిం దలఁప 'బృహ
స్పతే రవిశ్వాస' యనెడి శాస్త్రముకల్మిన్ ॥ 70

ఉ॥ నమ్మఁగ రాక యుండెడుజనమ్ముల నమ్మఁగఁ బోల దెట్టిచో
నమ్మఁగ నర్హులై తగుజనమ్ములనైన నను దాను మిక్కిలిఁ
నమ్మఁగరాదు నమ్మిన ఘనమ్మగు సంపద వారిసొమ్మె యౌ
నిమ్మహిఁ గాన రాజులకు నెప్పరి నమ్మఁగరాదు నెమ్మదిన్ ॥ 71

ఉ॥ ఎట్టి యుపాయమార్గముల నిమ్మహిలోన జనంబు చిత్తముల్
గట్టిగఁ గానపించు వెలిఁ గన్పడువస్తుసమూహ మట్లు తా
నట్టి యుపాయమార్గముల నందఱిచిత్తము లెంచి చూచుచుᳲ
నెట్టన యోగిరీతి ధరణీధవుఁడుం జెలువొందఁగాఁ దగున్ ॥ 72

మ॥ తనచారిత్రముచేత నెట్టియెడ మోదం బందుచు న్మించుభూ
జనులుం బంట్లును గల్గి దుర్నయగతిం జాలింపుచుం దేనియల్
సిలుకం బల్కుచునుండు భూమిపతి దా శీలంబు నేర్పొందు నా
ప్తునిపై నెంతయు రాజ్యభార మిడినᳲ బొల్పొందుఁ దేజస్వియై॥

కంటకశిక్షణప్రకరణము

ఉ॥ సంతత మాదరంబునఁ బొసంగుచు లోకమునందు వేదమం
దెంతయు నేర్పుతో మెలఁగి యెయ్యెడ నేర్పరులైనసజ్జనుల్
సంతసమంది కొల్వఁ దనసద్గుణముల్ గనుపట్టుచుండ బా
హ్యాంతరరాజ్యచింత వసుధాధిపవర్యుఁడు సేయఁగాఁ దగున్ ॥

గీ॥ దేహ మాంతరరాజ్యంబుఁ దెలిసి చూడ
బాహ్యరాజ్యంబు రాష్ట్రమై పరగు నొకటి
కొకటి కాధారమై రెండు నుండుఁ గాన
యిట్టి రెండును నయవిదు లేక మంద్రు ॥ 75

కం॥ బలు వగురాజ్యాంగంబులు
గలుగుట రాష్ట్రంబువలనఁ గనుక ధరిత్రీ
తలనాథుఁడు యత్నముతో
నలువుగ రాష్ట్రంబుపాలనము సేయఁదగున్ ॥ 76

కం॥ జనముల రక్షించుటయే
జనపతికిᳲ ధర్మ మట్టిసద్ధర్మము ని
ల్పును జనపతితను వటుగనఁ
దనతను వనిశంబు బ్రోవఁదగు న్యాయమునన్ ॥ 77

కం॥ ధర్మార్థం బగుహింసలు
ధార్మికులై మునులఁ బోలి తగురాజులు ము
న్నిర్మలులై యొనరిచి రిది
ధర్మము గావున వధింపఁదగు పాపాత్మున్ ॥ 78

కం॥ జనపతి ధర్మముఁ దప్పక
ధన మార్జింపంగవలయు ధర్మముకొఱకై
జనులను బీడింపుదు రే
జను లనిశము వారిచేఁత శాసింపఁదగున్ ॥ 79

కం॥ ఎట్టిది మెత్తురు సజ్జను
లట్టిదెపో ధర్మ మనఁగ నలరుం ధరలో
నెట్టిది మెచ్చరు సజ్జను
లట్టిదియ యధర్మ మనఁగ నలరుచునుండున్ ॥ 80

కం॥ జనపతి సుజనుల మర్యా
దనె మెలఁగుచు వినయమునను ధర్మ మధర్మం
బును దెలియుచుఁ దా భూప్రజ
లను బ్రోవఁగఁ దగును దూష్యులం దునుమఁదగున్ ॥ 81

వ॥ అవ్విధం బెట్టిదం టేని. 82

గీ॥ అధిపు చనవరులగుచు రాజ్యంబుఁ జెఱుచు
పాపకర్ముల మూఁకలై పరగువారి
నొక్కఁడొక్కఁడుగా నేని నుండువారి
దూష్యులని పల్కుదురు నయధుర్యు లెందు ॥ 83

వ॥ అట్టి దూష్యజనంబులం జనంబు లెవ్వరు నెఱుంగకుండ ధనంబు చేతనైనను గైదువులచేతనైన నుపాంశుదండ ప్రకారంబున దండింపవలయు నొండె, లోకశత్రువులని సకలజనంబులచేత నిందనొందించి ప్రకాశదండంబుచేతనైనను జంపవలయు నందు నుపాంశుదండప్రకారంబు. 84

సీ॥ దూష్యుని సుట్టున దోడ్తేరగాఁ బంచి
పొడగని పొమ్మని పొందపఱచి
కాసరాకుండెడుకై దుపుల్ గలవారి
నతని పిఱుంద రా ననుపపఱచి
తనకు నమ్మిక గలద్వారపాలకుంచే
దూష్యునిబంటులఁ దొలఁగఁ ద్రోలి
లోపలిచావడిలోనికి రప్పించి
యతనిఁ జంపగ నంపు నాయుధములఁ
॥ వారిచే లెస్స నేరముల్ వాని కెఱుక
పడఁగ నొనరించి లోకంబు బ్రతుకపలసి
సిరుల మిక్కిలి సభివృద్ధిఁ జెందపలసి
వానిఁ జంపించపలయు భూపల్లభుండు ॥ 85

ఆ॥ వె॥ అధికదండనమున సలికిపోదురు ప్రజ
యల్పదండనమున సలుకకుందు
రిటులఁ గాకయుండ నిల నేలుపతి యుక్త
దండనంబె కలిగి యుండపలయు ॥ 86

కం॥ తలకొలిపి మొలకపైరుల
బలియంగాఁ జేయ నవియు ఫలమిచ్చుగతిన్
చెలిమిఁ దగఁ బ్రోవ వేళనె
ఫలమొసఁగఁగ నేర్తు రెందు బ్రజలుం బతికిన్ ॥ 87

రాజపుత్రరక్షణము

కం॥ కడు నర్థలోభములచేఁ
గొడుకు లెదిరి విభునిఁ జెఱుపఁగోరుదు రపటన్
కొడుకుల మసుపఁగవలయుం
బడమి జనంబులును దాను బొదలుట కెంతున్ ॥ 88

క॥ మహనీయులు నిరంకుశులై
కాద వెడలినరాజతనయకుంజరముల నెం
చనయు లయి పరిభవించినఁ
జదుపరె తోఁబుట్టునైన జనకుని నైనన్ ॥ 89

క॥ ఏకడల మత్తులై తను
రాకొమరులు నెఱపుచుండు రాజ్యముఁ బ్రోవన్
జేకుఱుట దుర్లభం బగుఁ
గైకొని పులివాతఁ బడినకంత యనంగన్ ॥ 90

క॥ తముఁ బ్రోచువారినైనను
దమకముతోఁ గొదువ గలుగుచుఁ జెఱుతురు రా
కొమరులు భువిలోపల సిం
హముకొదమలలీలఁ జాల నాలరు లగుచున్ ॥ 91

క॥ వినయము గలుగుచు మెలఁగఁగఁ
దనయుల శిక్షింపవలయు ధరణీపతికిన్
వినయులు గాకుండినతన
తనయులచేఁ గులము బలము దలముం జెడదే ॥ 92

క॥ వినయము గలుగుకులస్త్రీ
తనయుని యువరాజు సేయఁ దగు నెయ్యెడలన్
వినయము లేనికుమారునిఁ
బనుపడ మదగజములీల బంధింపఁదగున్ ॥ 93

ఆ॥వె॥ ఓజగేడనైన రాజపుత్రుని వెళ్ళఁ
దోలఁ దగదు వెళ్ళఁ దోలెనేని
యతఁడు గడుఁ బ్రయాస మంది శత్రువు లైన
జనులఁ గూడి యతనిఁ జదువుఁ గాన ॥ 94

కం॥ వెసఁ దంత్రి చెప్పినట్టుగ
కసరక వర్తించునటులఁగా నెల్లపుడుఁ
వ్యసనాశ్రయజనములచే
వ్యసనము గలసుతుల వెతల నందించఁ దగున్ ॥ 95

ఆత్మరక్షితకప్రకరణము

కం॥ ఇలఱేఁడు మోసపోవక
తెలివిఁ విష మిడకయుండఁ దెలియం దగుఁ బో
టల వలువలఁ దొడవుల శ
య్యల భోజనపానవాహనాదులయందున్ ॥ 96

కం॥ విషహర మగుమణు లిడికొని
విషహర మగుజలకమాడి విభుఁ డొందఁదగుఁ
విషరహిత భోజనంబుల
విషహరు లగువెజ్జులుండ వేడుకతోడన్ ॥ 97

విషపరీక్షావిధానము

కం॥ ఇలలోఁ గోఁతులు గొరవం
కలు రాచిలుకలును విసము గనుకొనినం బా
ముల గనుగొనినను గడుఁ గూ
తలు వెట్టు నటంద్రు నీతితత్త్వవిధిజ్ఞుల్ ॥ 98

సీ॥ విషముఁ జూచినవేళ విషయుక్త మైనప
దార్థంబుఁ జూచిన యట్టివేళఁ
దలక బాఱుచును గోఁతులును రాచిలుకలు
గోరువంకలు సారెఁ గూఁత లిడును
కన్ను లెఱ్ఱగఁ బాఱుఁ గలహంసలకు నెల్ల
మఱి మదంబును జెంది మలయుఁగొంచ
మదకోకిలంబులు మరణంబుఁ జెందును
వెన్నెల పులుగులు వేగ బడలు

గీ॥ నింమ నొక్కటిచేనైన నెందు లెస్సఁ
దాఁ బరీక్షించి ధారుణీధవున కెపుడు
భోజనముఁ జేయఁదగు నిట్లు భోజనంబుఁ
జేయుచుండినఁ బతి హానిఁ జెందకుండు ॥ 99

కం॥ నెమిలియు దుప్పియుఁ బాముల
నమలుం గావున విభుండు నగరులలోఁ దా
నెమిలిని దుప్పిని సతతముఁ
దమితోడుతఁ బెంచి విడువఁదగు లీల నిలన్ ॥ 100

కం॥ జగతీపతి భుజియింపఁగఁ
దగు నన్నము మున్ను వహ్నిఁ దా నిడి విషముల్
దగ నెఱిఁగినపక్షుల కిడి
తగులీలఁ బరీక్షఁ జేసి తగు భుజియింపన్ ॥ 101

గీ॥ ఎందు విషముంచు నన్నంబు లిడినయపుడు
నల్లనగుమంటచే నగ్ని నల్ల నగును
బొదలి చిటచిట మనెడి చప్పుడును బొడముఁ
బులుఁగులకు నెల్ల మరణంబు గలుగుచుండు ॥ 102

కం॥ చలువల నందుట పెఱచా
యలఁ జెందుట యెండియుండు టార్ద్రింబగుటన్
నలుపైన యావి గలుగుట
తలఁప విషాన్నంబునకును దగుచిహ్నంబుల్ ॥ 103

కం॥ ఉడుకుతఱి నల్ల నురుగులు
పొడముట తావియు రసంబుఁ బోవుట స్పర్శం
బుడుగుట యెండుటయును విష
మిడఁబడుకూరలకు గుఱుతు లివి యెఱుఁగఁ దగన్ ॥ 104

కం॥ ఘన మగు ఛాయలు గలుగుట
యును జాయలు లేకయునికి యూర్ధ్వముగాఁ బై
కొనురేకలు నురుగొందుట
లనిశము విషయుక్త మగుపదార్థముగుఱుతుల్ ॥ 105

కం॥ జలములయెడ మధువునఁ గో
యిలచాయలఁ జెంది పాల నెఱుపై దధిలో
పల రసముల నలుపై విష
ములు గలసిన పైకి రేక మొనయుచు నుండుఁగా ॥ 106

కం॥ ఉడుకక యుండుట మాడుట
గడుఁ జిముడుట నల్లచాయఁ గలుగుట మఱి య
ప్పుడ వాడొందుట విషముల
నిడునార్ద్రపదార్థములకు నివి చిహ్నంబుల్ ॥ 107

మ॥ భువిలో నెండినయట్టివానికి విషంబుం జెందినన్ సూక్ష్మజం
తువు లెల్లం బడి చచ్చుఁ జేరువకు రాఁ డొట్టోనగుం జాయ మూ
ర్ధవయుక్తంబులు గట్టివౌ మఱి మృదుత్వం బందుఁ దా గట్టిపై
స్తువు వేగంబ నలంగి తుందుమురుతౌ దోషాశ్రయత్వంబునన్ ॥

సీ॥ కప్పడంబుల రత్నకంబళంబులయందుఁ
బొగవన్నె మచ్చలు బొడమియున్న
దారంబు తెగుటయుఁ దగిన నూఁగునకును
రోమంబునకును జొఱుటలు గల్గు
మఱి లోహమునకును మణులకు నల్లని
యడుసుఁ బూసినయట్లు దొడరుటయును
కాంతిసంతతియును గౌరవం బుడుగుట
సామర్థ్యమును సుఖస్పర్శ మడఁగు

గీ॥ డాదిగాఁ గల్గియుండెడునట్టివెల్ల
గుఱుతు లగుచుండు విషములఁ గూడెనేని
యిన్నివిధముల విషమిదు తెలుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 109

చం॥ పలుకులు కొంకి మ్రాన్పడుట, పల్మరు దొట్రిలి నాల్గుదిక్కులన్
గలయఁగఁ జూచుటల్, జెమట గ్రమ్మట కంపము బుట్టు టావులిం
తలు మొగమెండి నల్లఁబడి తాయటలుం గడుఁ జంచలించుటల్
పెలుచఁదనంబునన్ విషముఁబెట్టిన వానికిఁ జిహ్నముల్ మహిన్॥

కం॥ నీరును మధు వౌషధములు
నారసి యొనరించువాని కవి మున్నిడి తా
నేరుపుతోఁ గొనవలయును
భూరమణుఁడు ప్రతిదినంబు భోజ్యాదులతోన్ ॥ 111

కం॥ తొలుతఁ బరీక్షింపుచు ము
ద్రలు పెట్టినభూషణములు దావుల పూవుల్
గలపంబులు మొదలైనవి
యెలమిఁ గలుగు బంట్లు బతికి నీయఁగ వలయున్ ॥ 112

కం॥ తనకుం బరరాజులు పని
చినవస్తువు లెల్ల వేగఁ జేకొన కెందున్
మునుపె పరీక్షింపుచుఁ గై
కొనఁగాఁ దగు నాత్మహితముఁ గోరెడిపతికిన్ ॥ 113

కం॥ మిగులఁగ నితవరులగుచున్
దగునాప్తులు ప్రోవవలయు ధరణీవిభునిన్
బగవారివలన దన వా
రగువారలవలన హాని యడరక యుండన్ ॥ 114

గీ॥ పల్లకుల నందలంబుల భద్రకరుల
గుఱ్ఱముల వీని లెస్సఁగా గుఱుతు లెఱిఁగి
యెఱిఁగినటువంటివారు దే నెక్కవలయు
నాత్మరక్షణ మొందుట కవనివిభుఁడు॥ 115

కం॥ దొర మిక్కిలి యిరుకట మగు
తెరువున నెవ రెఱుఁగకుండు తెరువున నెచ్చో
నరుగుట కొఱగా దందురు
ధరలోపల నీతిశాస్త్రతత్త్వరు లెల్లన్॥ 116

కం॥ కనుగొనినపనుల నితపరి
తనమున బ్రాతతికమునను దగువారల నెం
దును మంచివారిఁ దెలియుచు
జనపతి యేర్పఱచి యునుపఁజనుఁ దనచెంతన్॥ 117

గీ॥ ధార్మికులు గానివారలఁ దా నెఱుంగు
దోసకారుల నపమానితులను బరుల
పలన వచ్చినవారిఁ గ్రూరుల నెఱింగి
దూరమునఁ బాయవలయును దొరల కెల్ల॥ 118

గీ॥ అరులయోడలఁ జెదరఁగ నడ్డపెట్టఁ
బడెడునోడ బరీక్షింపఁబడనిపీలి
కాండ్రు గలయోడ పెనుగాలిఁ గదలునోడ
బ్రాఁతయోడయు నెక్కఁగాఁ బతికిఁ దగదు॥ 119

ఉ॥ నరపతి పెట్టబెట్టగు దినంబులఁ గ్రీడలు సల్పఁ బొల్పగున్
సరసులఁ బెద్దమీలను మొసళ్ళను పీడఁగఁ జేసి యాప్తతం
బరగిన సైన్యముల్ దనుఁగనన్ దగనుండ నొనర్చి కాచునా
దరములతో హితుల్ సతులు దాను వినోదము మోద మందఁగన్॥

ఉ॥ కానకుఁ బోక చేరువునఁ గన్పడి కంటకశుద్ధి నొందును
ద్యానమునందు జవ్వనము నందుటకుం దగులీల భోగముల్
మానవనాథుఁ డొందఁదగు మారునిచేత మదించి యెంతయుఁ
దానటు మోసపోక లలనావలనాకలనాభిరాముఁడై ॥ 121

గీ॥ ఉచితమై పోవ రావచ్చియుండి యాప్త
రక్షితంబగు నడవికి రాజు లక్ష్య
మెఱుఁగుటకు నల్పభోజనం బెసగువేఁట
కరుగఁదగు నుత్తమంబగు హయము నెక్కి ॥ 122

ఉ॥ దిట్టుట గల్గి శుద్ధిగని దే యనినంత సమీరు మీరుచుఁ
ముద్దులు గుల్కుతేజి నృపముఖ్యుఁడు వేడుకతోడ నెక్కి ము
న్నొద్దిజనంబు గావలిగ నుండెడుకానకు వేఁట పోఁదగుఁ
దద్దయు నాప్తసీమకును దాఁ జలలక్ష్యనిరీక్షణార్థమై ॥ 123

చం॥ అరసి సమీపకాననము నైనను గంటకశుద్ధి చేసి భూ
వరుఁడు నిజాప్తులైనపరివారము లాయితపాటుతోడ రా
నరుగుట యొప్పు నందు బలువై తగుకానల నిక్కమైనచో
నిరతము నుండరాదు నృపనీతిరహస్యవిచారశాలికిఁ ॥ 124

కం॥ తనతల్లి యింటికైనఁ
జనపతి యెచ్చరికతోడఁ జనగాఁదగుఁ గా
వున నడవికి జనియెడిచోఁ
దనరఁగ నెచ్చరికె లేక తగునా యరుగఁ ॥ 125

గీ॥ ధూళిఁ జల్లుచు విసరెడి దొడ్డగాలి
కాలమందును జడివానకాలమందు
మండువేసవియందును మబ్బులోన
నరుగరా దెందు సుస్థిరుఁడైనపతికి ॥ 126

చం॥ కలకల ముల్లసిల్ల నల కట్టికవా రిపువంశ సంచడీ
దలగ నొనర్చి దూరముగఁ దారు భజింప బలంబు పెంపుసొం
పులు దగ రాజవీథులనె పోవుచు వచ్చుచు నుండఁగాఁ దనం
జెలఁగి నిజోన్నతుల్ పసులు చెంతలఁ జూడ నృపాలమౌళికిన్॥

కం॥ ఇలఁతేఁ దుత్సవముల యా
త్రల మూఁకలయందు నేఁగుతఱి నందరు ల
గ్గల మగుచోట్లకుఁ బోరా
దలవున వేగిరము చను టయ్యెముగా దెందున్ ॥ 128

కం॥ తలపాఁగలు నరచట్టలు
గలిగిన మరుగుజ్జు లన్న గాంధ్రుడు వేదిం
గొలిచి తిరుగఁగా మెలఁగన్
వలయును జనపతియుఁ దనదు నగరులలోనన్ ॥ 129

కం॥ తల పెఱుఁగుచు శుచిభావము
గలిగిన లోపలియమాత్యగణములు శాస్త్రి
గ్నలు మఱి విసములు వెలిగాఁ
గలక్రీడలఁ బ్రొద్దు గడపగాఁ దగుఁ బతికిన్ ॥ 130

ఉ॥ తమసన్నాహముచేఁ దనర్చి పనులం దక్షత్వముం జేర్చి యు
త్తము లౌవారలు సమ్మతింప మెలఁగన్ దా నెంతయు న్నేర్చి ని
త్యము సంతఃపురమందుఁ గాచుజనముల్ ధాత్రీపతిం గావ యు
క్తమగున్ లోనినగళ్ళనుండుతఱి నిక్కంబై ననెయ్యంబునన్ ॥

చం॥ ఎనుబదియేండ్లసత్పురుషు లేఁబదియేడులు గల్గునింతు లిం
చును జతనంబు మీఱు మదితోడుత నంతిపురంబులోని కా
మినుల శుచిత్వముం గనుచు మెల్కువ వచ్చుచుఁబోవుచుండు నా
జనముల దా రెఱుంగఁ దగు సంతతమున్ నరనాథుపంపునన్ ॥

మ॥ జలకంబాడి మిటారి కుచ్చెలలు మించన్ వల్వముల్ గట్టి యిం
పులతోఁదళ్కుదళుక్కనన్ మెఱయు సొమ్ముల్ బూనితావుల్ గుబుల్
కొలుపన్ గంధముఁబూసి క్రొవ్విరులు పెక్కుల్ నిక్కగాఁదాల్చి చెం
తలఁ గొల్వందగు వారకాంతలు మహీనాథుం బ్రమోదంబునన్ ॥

శా॥ రాణింపం జలకంబు దీరిచి యొయారంబై మిటారించు పై
తాణీ సేలలు గట్టి క్రొవ్విరుల దండల్ చుట్టి భూషాళి వి
న్నాణం బొప్పగఁ బెట్టి కప్పురపు గంధస్ఫూర్తి గన్పట్టి మేల్
జాణల్ గాణలు నై నవారవనితల్ రాజేంద్రుఁ గొల్వందగున్ ॥

కం॥ వెలి దిరిగెడితొత్తుల వ
క్రుల జోగులఁ గపటజనులఁ గూడి చరించన్
వలదు నృపునంతిపురమున
మెలఁగెడు వారెల్ల మిగుల మెలఁకువతోడన్ ॥ 135

కం॥ కొనిచను పదార్థములు వ
చ్చిన పనులుం దెలివిఁబడగఁ జెప్పుచు యత్నం
బనువొందఁగ రాఁ బోవం
జను నంతిపురంబులోని జనముల కెల్లన్ ॥ 136

చం॥ కనుఁగొనినంత నంటికొనుఁగాన తెవుల్ గలవారిఁ జూడ కెం
దును నొకపాటి నొప్పులను దూలెడు బంటులఁ జూచి యాదరం
బెనయఁగఁ బ్రోవఁగాఁ దగు మహీతలభర్తకు నెంచ నార్తులౌ
జనములఁ బ్రోచుటం బెను ప్రశస్తతరం బగుధర్మమున్నదే॥ 137

మ॥ తొలుతం దా జలకంబుఁ దీర్చి చలువల్ దోడ్తో విరుల్ సొమ్ములుం
గలపం బందుచు దేవియుం జలకమున్ గావించి రాఁ జల్వలుం
గలపంబుల్ మణిభూషలున్ విరులు జోకం దానె యిప్పించి నే
ప్పులఁగూడందగురాజు పెంపెసఁగఁ బ్రాపున్ సొంపుఁగల్పించుచున్॥

కం॥ తనయింటనుండి జనపతి
తనదేవినివాసమునకు దా నరుగంగా
జనదు మఱి యెంతప్రియుఁడై
తనరిన వనితలను నమ్మఁ దగ దధిపతికిన్ ॥ 139

సీ॥ భార్యయింటికిఁ జని భద్రసేనుఁడు తొల్లి
యా పెతోఁబుట్టుచే హతుఁడగుటయు
నాలిగృహంబున కరిగి కారూశుండు
తన తనూభవునిచేతనె పొలియుట
ప్రియురాలు విసముతోఁ బేలా లొసంగిన
వేగంబె కాశికావిభుఁడు పడుట
జడలోన దాఁచుకుండెడుకత్తిఁ దెలియక
రమణిచేతనె విదూరథుఁడు చెడుట

గీ॥ యటుల గరళాంజనముఁ బూసి యద్దమందె
మేఖలయు నీయఁ జారూప్య మేదినీశు
లవనిపై రూప్యసంవీరు లగు టెఱింగి
యధిపుఁ డతివలయిండ్లకు నరుగరాదు ॥ 140

కం॥ వనితలచే విసములచే
జనపతి యటు మోసపోక శాత్రవతతులన్
వనితలచే విసములచే
ననిశము దా మోసపుచ్చు టర్హం బెంచన్ ॥ 141

కం॥ పరమాప్తజనులచేతనె
నరవరుభార్యలు సురక్షణముఁ జెందుదు రా
దొరకుం గై వసములు గా
దొరకున్ భోగైకయుక్తితో నిహపరముల్ ॥ 142

కం॥ తనెమది ధర్మము గోరుచుఁ
దనభార్యలనెల్లఁ గూడఁ దగు రాజు క్రమం
బున మధురాహారుండై
యనువొందగ నుచితరాత్రులం దింపొందన్ ॥ 143

చం॥ మనుజవిభుండు కార్యగతి మాపు విచారముచేసి క్రొవ్వుచ
చ్చిన ప్రజ సంచి లోనిగృహసీమల భామలు సేవఁజేయఁగా
ననుపమలీల నాయుధమునందని చేతఁ జెలంగి నిద్రపో
వను దన కాప్తులైన పరిచారులు నూరెల గాచియుండగన్ ॥

ఉ॥ మేదురనీతిమార్గమున మేల్కనియుండెడు రాజు గల్గినన్
మేదినిలో జనంబు లెలమిన్ సుఖవృత్తిని నిద్రఁగాంతు రే
బాదలు లేక మత్తుఁడయి పార్థివుఁడూరకె నిద్రవోయినన్
మోదముఁజెంది భూమిజనముల్ సుఖవృత్తిని నిద్రఁగాంతురే ॥

చం॥ ఎటులనఁ రాజరాజ్యముల కెల్లను రక్షణమంత్రు మౌను రెం
డటుగన నెట్టివేళల ధరాధిప పర్యుఁడు నీతియుక్తుఁడై
యటులనె ప్రోచుచుండి నెఱయం బరిపాలన మాచరించినన్
జటుల నిజప్రతాపమున శత్రులఁ గెల్చునుఁ బొల్పు సంపదన్ ॥

తం॥ విలసితరాజధర్మయుత విశ్రుతభృత్యవితానపాలనా
తులిత మనీషదూష్యజనధూర్తవిఖండనదక్ష సద్గుణా
కలితతనూజసంపదధికస్థిర యాత్మసురక్షణక్రమో
జ్జ్వల అరినృపమౌళిరత్నరుచిజాలమనోజ్ఞపదాంబుజద్వయా ॥

కం॥ భూసుత లక్ష్మణ చర్యా
శ్రీనియత నిజానుజన్మచినతిమ్మమహీ
శానవరత సంసేవిత
ధీనయ సుగుణాభిరామ తేజోధామా ॥ 148

పంచచామరము :- సరోరుహాక్షుపంక్తిసంగ సంగరాంగణాస్త్రసం
ఘరామరోల్లసద్విమానికాసి దానవైభవా
స్ఫురత్కిరాగ్రగజాగ్రయుగ్రఘాతి ధారసారస
త్కరాశివంద బద్ధసంఘదండితాతి మండితా ॥ 149

గద్యము :- ఇది శ్రీమన్మదన గోపాలవరప్రసాద లబ్ధసార సారస్వత భారద్వాజసగోత్ర ఉప్పరాజ యెల్లనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామ కృష్ణభక్తి వైభవనాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన రామాయణ నీతిశాస్త్రంబున స్వామ్యము త్రివిధ లక్షణంబును, గంటక శిక్షణంబును రాజపుత్రరక్షణంబును నాత్మ రక్షా విచక్షణత్వంబును నున్నది తృతీయాశ్వాసము.

ఆంధ్ర కామందకము

చతుర్థాశ్వాసము

కం॥ శ్రీకర రఘురామ గుణా
లోకస్తుతిచతుర నీతి నిర్ణయ నిపుణా
లోకహిత వంశతిలకమ
భాసుర కొండ్రాజు వెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

మండలయోని ప్రకరణము

గీ॥ బలము భండారమును గల్గు పార్థివుండ
మాత్యులను మంత్రులను గూడి మతుల నెన్నఁ
గా విచారింపవలయు దుర్గమున నుండి
మహిమ పెంపొందుచుండెడు మండలముల ॥ 3

కం॥ పరిపూర్ణమండలుండై
ధర రంజిలఁ జేయు తుహినధామునిమాడ్కిన్
బరిపూర్ణమండలుండై
నిరతము విజిగీషువైన నృపతి చనచ్చున్ ॥ 4

కం॥ జనపతి విశుద్ధమండల
మున మెలఁగిన రథికుచందమున నెల్లపుడున్
జనదు నవిశుద్ధమండల
మున మెలఁగ రథంబు చక్రముంబలె నలఁగున్ ॥ 5

వ॥ ఇట్టి విజిగీషు వైనట్టి రాజునకు నమాత్యులును రాష్ట్రంబును దుర్గంబును భండారంబును బలంబును మిత్రులును ఐదు ప్రకృతు లని నీతిజ్ఞులైన వారలు పలుకుచుండుదురు. మఱియును బృహస్పతిమతంబువారలు ఈ పంచప్రకృతులకు రాజును మిత్రుం డునుంగూడ సప్తప్రకృతులం గలిగినది రాజ్యంబని పలుకు చుండుదు రిట్టి ప్రకృతులతోడం గూడికొని మహోత్సాహుండై యున్నతియందును నభ్యాసంబు గలిగినవాఁడై శత్రువులం గెలువ నిశ్చయించినరాజు విజిగీషు వనంబరగునట్టి విజిగీషువైన రా జెట్టివాఁడనిన. 6

కౌలీన్యాది విజిగీషు గుణములు

సీ॥ కులమును బుద్ధియుఁ గలిగి యుత్సాహియై
చిత్తజ్ఞుఁడై వృద్ధసేవి యగుచు
కడు విద్యనేర్చి ప్రగల్భుఁడై సత్యంబు
విడలక వసులందు విడరలేక
కలఁగక వినయంబు గలిగి స్వతంత్రుఁడై
దేశకాలజ్ఞుఁడై దిటము గల్గి
యున్నియు నెఱిఁగి మాటాడగా నేరిచి
దక్షుఁడై గుప్తమంత్రంబు గలిగి
గీ॥ మిగులఁ బోటరియై భక్తి మే లెఱింగి
పాపకర్మలు గాకుండు బంట్లు గల్గి
శాస్త్రదృష్ట నిజాచార చతురుఁడైన
యతని విజిగీషు వండ్రు మహాత్ములెల్ల ॥ 7

సీ॥ బహుళరాజ్యాంగుఁడై బడలికలను గెల్చి
జాడ్యంబుఁ జపలత జాఱవిడిచి
చతురుఁడై రక్తుఁడై చనని కోపముగల్గి
శరణాగతులను వత్సలతఁ బ్రోచి

పంచనాపూర్వకవాక్యముల్ వదరుచు
సలమటలకు నోర్చి బలిమిగలిగి
మారకార్యజ్ఞుఁడౌ దొరఁ గెల్చు దొరయగు
గుణము లన్నియునుఁ జేకూడెనేని

గీ॥ కడుఁ బ్రతాపగుణంబైనఁ గలుగవలయుఁ
దెలిసి చూడఁ బ్రతాపంబు గలుగువాని
నఖిలశత్రులు వెఱతు రియ్యవనిలోన
మృగపతికి నోడి యొదిఁగెడి మృగములనఁగ ॥ 8

కం॥ అతుల ప్రతాప నిధియగు
పతి సేకొనుచుండు నెపుడు బలువగు సిరి నీ
క్షితిఁ గావున నుత్సాహము
గతిచేతఁ బ్రతాపగుణమె కైకొనవలయున్ ॥ 9

కం॥ ఇల నేకార్థప్రీతిం
గలహించిన శత్రు వగుచుఁ గనఁ బడు సందున్
బలవజ్జిగీషుగుణముల
నలరిన బెడిదంపుఁ బగతుఁడంద్రు నయజ్ఞుల్ ॥ 10

గీ॥ పిఱికి సోమరి క్రూరుండు పిసిఁడి చంచ
లుండు మూఢుండు సత్యహీనుండు మోస
పోవునాతండు యోషులఁగావరించి
పలుకునతఁడును సాధ్యుండు పరుల కెందు ॥ 11

మండలస్వరూపము తద్భేదములు

వ॥ మఱియు మండలస్వరూపం బెట్లన్నను బరాశరుండు విజిగీషువు
నరియు నన్యోన్యజయేచ్ఛ గలవారగుటంజేసి వీర లిరువురకు
నేనప్రకృతియు గావున నీప్రకృతియు మండలంబని పలుకు

నుండు, వెండియు నతండే విజిగీషువులకు భేదం బగుటం
జేసి పిరవియవురు దొరల గలయది మండలంబని పలుకుచుండు.
మఱికొన్ని మతంబులవారు విజిగీషువరి మధ్యము లనియెడి
మువ్వురు దొరలంగల యది మండలంబని పలుకుచుందురు.
మఱియు మయమతంబువారు విజిగీషువరి మధ్య మోదాసీను
లనియెడి నలువురు దొరలం గల యది మండలంబని పలుకు
చుందురు. మఱియుఁ గొన్ని మతంబులవారు విజిగీషునకు
వెనుకటి పార్ష్ణిగ్రాహాక్రందు లిరువురును ముందటి యరి మిత్రు
లిరువురునుం గూడి విజిగీషువుతోడ నేవురు దొరలంగలయది
మండలంబని పల్కుచుందురు. మఱియుఁ బులోమేంద్రులు
విజిగీషువరి మిత్రపార్ష్ణిగ్రాహ మధ్య మోదాసీను లనియెడి
యార్వురు దొరలంగలయది మండలంబని పల్కుచుందురు.
మఱియుఁ గొన్ని మతంబులవారు విజిగీషువరి మధ్యమోదాసీను
లనియెడి నలుగురు దొరలకును నయిగురు మిత్రులం గూడి
యెనమండ్రు దొరలం గలయది మండలంబని పల్కుచుందు
రురు. మఱియుఁ గొన్ని మతంబులవారు విజిగీషునకు
ముందరి యరిమిత్రాదు లేవురును వెనుకటి పార్ష్ణిగ్రాహాదు
లేవురును విజిగీషువును గూడి పదుగురు దొరలం గలయది
విజిగీషు మండలం బను పేరఁ బ్రసిద్ధంబుగాఁ బలుకుచుందురు.
మఱియు శుక్రమతంబు వారిట్టి విజిగీషుమండలంబు రాజులు
పదుగురును మధ్యమోదాసీను లిరువురునుం గూడి పన్నిద్దరు
దొరలఁ గలయది యగుటం జేసి ద్వాదశ రాజమండలంబునకే
తొలుతఁ జెప్పఁబడిన యమాత్యాది పంచప్రకృతి భేదంబుల
వలనను స్వామ్యాది సప్తప్రకృతి భేదంబుల వలనను విజిగీషు
వులకుఁ గార్యంబువలన నయ్యెడు నుభయార్యుభయ మిత్ర

భేదంబులవలనను నన్నియుఁ బ్రత్యేకంబుగాఁ గూడుకొని మున్నూట యిరువది నాలుగు మండలంబుల పర్యంతంబు గలిగిన మండల భేదంబులు బహుప్రకారంబులుగా బహుముఖం బులవారలు పలుకుచుందు రయినను సకలమతసమ్మతంబును సకల లోకప్రసిద్ధంబును సకలలోక విజ్ఞాతంబునైన యది యీ ద్వాదశ రాజమండలంబే యగు నదియెట్లనిన. 12

ద్వాదశరాజ మండలము

సీ॥ అరియును మిత్రుండు నరిమిత్రుఁ డన్వల
  నహిత మిత్రామిత్రుఁ డహితమిత్ర
మిత్రుండు ననఁగ భూమిపతులైదుగు
  రల విజిగీషువు నగ్రమునను
వెనుకఁ బార్ష్ణిగ్రాహుఁ డనియెడు నాతండు
  నాక్రందుఁ డనురాజు నవలి వంక
యుండుఁ బార్ష్ణిగ్రాహకాసారుఁ డాక్రంద
  కాసారుఁడన నల్వు రవనినాథు

గీ॥ లరివిజిగీషులభూములయంతనుండు
మధ్యముఁడు వారిచెంతను మనుపఁ గట్టి
చనునుదాసీనుఁ డన్నిట ఘనుఁడు దీనిఁ
దెలియద్వాదశ రాజమండల మటంద్రు॥ 13

గీ॥ మఱియు మిత్రుఁ డుదాసీన మనుజపతియు
నరియునన నింతమాత్రమే యగుచు నుండు
మండలము పతి కీరితి మండలంబు
నొరిది గెలుచుటె మండలశుద్ధియండ్రు॥ 14

శ్లో॥ అష్టశాఖం చతుర్మూలం షష్టిపత్రం ద్వయేస్థితం।
షట్పుష్పం త్రిఫలంవృక్షం యోజానాతి స నీతివిత్ ॥

గీ॥ ఆరు లర్వదియును విరు లాఱు కొమ్మ
లెనిమిదియు మూఁడుఫలములు నునికి రెంటి
యందు వేరులు నాలుగు నమరు ద్రుమము
నెఱుఁగు వాఁడిట్టి నయగతి నెఱుఁగువాఁడు ॥ 15

వ॥ ఇందలి యభిప్రాయము 16

సీ॥ అరివిజిగీషువు లిరువురి కగు మిత్రు
లెనమంత్రు లను శాఖ లెనిమిదియును
మధ్యమోదాసీన మానవేంద్రులు నరి
విజిగీషువును నన వ్రేళ్ళు నాల్గు
మహిని ద్వాదశరాజ మండలమున రెన్ని
సై దేశి ప్రకృతుల నమరఁ గూడ
విషయ నర్వది మండలము లగు నదియును
షష్టిపత్రంబులు షడ్గుణములు

గీ॥ ననెడి విరులు నయానయ యత్నయుగళి
నెపుడు నునికి క్షయస్థానవృద్ధులనఁగ
నలరు త్రిఫలంబులును గలయట్టి ద్రుమము
నెఱుఁగు వాఁడిట్టి నయగతి నెఱుఁగువాఁడు ॥ 17

వ॥ ఇందుకు మఱియొక పద్యము.

సీ॥ గనులును గృహులాదిగాఁ గలయష్టవ
ర్గంబనునట్టి శాఖలును గల్గి
సామంబు మొదలైన చతురుపాయము లనఁ
బొలుపొందునట్టి వేరులును గల్గి

యల విజిగీషుమండలమున కై చేసి
ప్రకృతులతో నెనుబదియు నవియు
రమణ సర్వాది మండలము లగు నవియును
షష్టి పత్రమ్ములు షడ్గుణములు

గీ॥ ననెడి విరులు నయానయ యత్నయుగళి
నెపుడు సునికి క్షయస్థానవృద్ధు లనఁగ
నలరు త్రిఫలంబులును గల యట్టి ద్రుమాసు
నెఱుఁగువాఁ డిట్టి నయగతి నెఱుఁగువాఁడు॥ 18

వ॥ కావున నందు నీ చెప్పిన ద్వాదశరాజమండలంబుల యుద్ధ
క్రమంబుఁ గ్రమంబున వివరించెద. 19

మండలచరిత ప్రకరణము

సీ॥ అలవిజిగీషుపై నట్టి రాజునకును
వెనుకఁ బార్ష్ణిగ్రాహుఁ డనెడి రాజు
నవలఁ బార్ష్ణిగ్రాహకాసారుఁడను రాజు
శత్రువు లగుదు రీజగతిలోన
నాక్రందుఁడను రాజు నాక్రందకాసారుఁ
డను రాజు మిత్రులై యొనరుచుంద్రు
కావున నచ్చోటఁ గలిగిన మిత్రభూ
వరులచే శత్రుభూవరుల కెపుడు

గీ॥ గదలఁగా రాక యుండఁ బో రొదవఁ జేసి
తనకు ముందరఁ గల్గు శాత్రవుల మీఁద
దండు గదలంగపలయు నుద్దండలీల
వినుతి కెక్కుచు జయముఁ జేకొనెడికొఱకు॥ 20

సీ॥ అతులనే విజిగీషుపై నట్టి భూపతి
రసికుఁడై నీతిమార్గంబు మెఱసి
తన శత్రుమీఁదటఁ దన మిత్రభూపతి
తన శత్రుమిత్రుపైఁ దనదుమిత్ర
మిత్రుఁడై నట్టి భూమిపతిఁ గవియింప
నను వారి కందఱ కవలనుండఁ
దనయరిమిత్రమిత్రుని గదలకయుండ
నటఁగృతకృత్యుఁడై యధికుఁడైన

గీ॥ యుభయమిత్రుల రేఁచి పోరాదవఁ జేసి
తనకుఁ బిమ్మటఁగల్గు శాత్రవులమీఁద
నండు గదలంగ వలయు నుద్దండలీల
వినుతి కెక్కుచు జయముఁ జేకొనెడి కోఱకు॥ 21

వ॥ మఱియు నిట్టి విజిగీషువగు రాజు దనమిత్రుండును దాను నిట్ట
రిద్దరుఁ గూడి యెడనెడనయుండెడి తన శత్రువుల నిరుదిక్కు
లను జిక్కించక యుక్కడంచి జయించి మించు తెఱంగు
వివరించెద. 22

సీ॥ తానును నాక్రందధాటణీపతియుఁ బా
ర్ష్ణిగ్రాహు నొవ్వఁగాఁ జేయవలయు
నాక్రందు నాక్రందనాసారు వనికంపి
పార్ష్ణిగ్రహాసారుఁ బఱుపవలయుఁ
దనము మిత్రుండును దానుఁ గూడుక తన
యరిరాజుఁ బెకలించి చెఱుపవలయుఁ
దనమిత్రుచేతను దనమిత్రమిత్రుచేఁ
దనయరిమిత్రునిఁ దఱుమవలయు

ఆ॥వె॥ ఉభయమిత్రుచేత నొగి మిత్రమిత్రుచే
శత్రుమిత్రమిత్రుఁ జయింపవలయు,
నిటుల సహితవరుల నిడుగడ గదుముచు
గెలువవలయు నల జిగీషువనకు ॥ 23

కం॥ ఈరీతి రెండుగడలన్
నేరుపుతో గెలువఁగోరు నృపతి గదియుచున్
వైరులు మెత్తురు, లేదా
వారు చనుంగొలిచి నిలిచి వర్తింతు రిలన్ ॥ 24

చం॥ తనకును వైరికిన్ సమతఁదాల్చిన చుట్టవుపంకవారి నే
యనువునవైనఁ గూర్చుకొని యందఱినిం దనవారిఁజేసికోఁ
జను నటులైన చుట్టములె చాల నలంచినయట్టిశత్రునిన్
జనపతి వా జయించుటకుఁ జాలఁగ శక్తుఁడగున్ సుఖస్థితిన్ ॥

ఆ॥వె॥ కారణములచేతఁ గాదె లోకులు శత్రు
లగుచు నున్కి మిత్రు లగుచు నున్కి
యటులు గాన శత్రు లయ్యెడికారణం
బులను విడువవలయుఁ బుడమిఱేఁడు ॥ 26

కం॥ దొర తాఁ బ్రధాన మగుచున్
ధరఁగలిగిన ప్రజలనెల్లఁ దనవారలుగా
బరగింపందగు నటువలెఁ
బరగిన సర్వాంగరాజ్యపదవిం జెందున్ ॥ 27

ఉ॥ దూరమునందె యుండి పరదుర్గనివాసుల నంతరేశులన్
గూరిమిఁ జూపి మిత్రులుగఁ గూర్చుకొనందగు నట్లొనర్చినన్
వారలు ప్రాణబంధువులు వశ్యులునై వినయంబు పెంపునన్
దారె యొనర్పుచుందురుర తక్కిన మండలముల్ వశంబుగన్॥

చం॥ పటుబలుఁడైన మధ్యముఁడు పైఁదగ పెండొస గూడి పెచ్చిసన్
గటిలత మాని తాను నరికూటువఁ గూడుచునుండు టొప్పఁ దా
నటువలె శక్తుఁడై నిలుచునంతటి పూనిక నూనకుండుచోఁ
దటుకున సంధిసేయఁదగు దానవిధాస నిదానలీలలన్ ॥ 29

గీ॥ అధికుఁడైన యుదాసీసుఁ డదరినపుడు
సకలమండలనాథులు నొకటి యగుచు
సంఘధర్మంబుమై నుండఁ జనునపుడును
బలిమిలేకున్న శరణొంది బ్రతుకవలయు ॥ 30

సంఘధర్మ స్వరూపము

కం॥ ఘనముగ నాపద లొదవిన
జనపతు లందఱును గూడి స్వార్థముకొఱకై
యొనఁగూడి యవి యడంచుట
యనుపమగతి సంఘధర్మ మనఁగాఁ బరగున్ ॥ 31

శత్రుమండలమును గుఱించిన వైశేషికవర్తనప్రకారము

కం॥ సహజుఁడు కార్యజుఁడనగా
మహి నిరువురె శత్రులరయ మానవపతికిన్
సహజుఁడు దాయాదుండౌ
సహితుఁడు కార్యజుఁడు వాని యస్యుండెంచన్ ॥ 32

గీ॥ అరియెడఁ జరింపవలసిన యట్టి నడక
లయ్యె నాలుగు నుచ్ఛేద మపచయంబు
గాలమునఁ జేయు పీడన కర్శనంబు
లనుచు నయవిద్య లెఱుఁగువారండ్రు ధరను ॥ 33

వ॥ అదియె ట్లనిన. 34

సీ॥ ప్రకృతుల నన్నింటిఁ బరిమార్చుట దలంప
  నదియుఁ దా నుచ్ఛేద మనఁగఁ బరగు
బలిమి భండారంబు గలిమి రిక్తఁగఁ జేయు
  నదియుఁ దా నపచయం బనఁగఁ బరగు
నరపు మహామాత్యసంహార మొనరింప
  నది కర్శనం బని యనఁగఁ బరగు
దుర్గరాష్ట్రాదులఁ దొడరి ఖండించుట
  యది పీడనం బని యనఁగఁ బరగు

గీ॥ నిట్టి నాలుగు తెఱఁగులు నెఱిఁగి యరుల
యందుఁగావింప నేర్చిన యట్టి ఘనుఁడు
సకల ధాత్రీతలంబును బ్రకట లీల
నేలువైరుల నెల్ల జయించి మించు॥ 35

గీ॥ ఆశ్రయవిహీనుఁడై యుండి యడరెనేని
హీనబలుఁ డగుపతి నాశ్రయించెనేని
యెందుఁ బలుపురితో వైర మందెనేని
యపుడు భూపతి గడి శత్రు నడపవలయు॥ 36

ఉ॥ ఎందు సమాశ్రయం బనుచు నెంతురు దుర్గము మిత్రు నీసతోఁ
జెంది మహాభిమానమును జెందిన శత్రుని వేళయందె చే
టందగఁ జేయఁగావలయు నాతనిఁగొల్చు నమాత్యుఁజంపియుం
గ్రందగు రాష్ట్ర దుర్గముల రాయిడిచేఁ గడుఁ బీడచేసియున్॥

కం॥ తనమర్మము తన ఛిద్రము
దన విక్రమ మెఱిఁగి చెఱుచుఁ దనవాఁడగుచున్
దనరిన శత్రువు లోపల
మనికొందినయగ్ని యడ్డు మాత్రుంబోలెన్॥ 38

ఉ॥ మాటికి సర్వతంత్రముల మర్మముఁ దెల్పెడువాఁడు గల్గు నె
చ్చోటను శాత్రవుండనుచుఁ జొప్పడుఁ దొల్లి రఘూద్వహుండు దా
మేటి విభీషణుండు నలమిత్రసుతుండును గల్గఁ బట్టి యా
ప్పాటును లేక రావణునిఁ బట్టి వధింపఁడె వాలిఁ ద్రుంచఁడే॥ 39

సీ॥ బలవంతుతోడుతఁ గలహింపుచును దన
యరి ప్రయాసంబున నంది నప్పు
డతనిభండారంబు నతనిబలంబులఁ
జెఱుపఁగాఁ దగుఁ దనుఁ జెఱుపకుండ
నొకశాత్రవునిఁ బట్టి పెకలించి పైపై
నొక బలవద్వైరి యొదవెనేని
మునుపటి పగఱనే తనవానిఁగాఁ జేసి
కొని నేర్పుతోఁ గూడికొనఁగవలయు

గీ॥ కులమువారల తోడుతఁ గూడి బలియు
చుండఁ గోపి యుండువైరి నాతని కులంబు
వాని కొకశత్రుఁ గల్పించి వాని మిగులఁ
బెంపు సేయుచు విభుఁ డరి నొంపవలయు॥ 40

సీ॥ విసముచేతనె యొండు విసము నాశము నొందు
వజ్రంబుచేఁ దెగు వజ్ర మెపుడు
మీలు మీలనుబట్టి మ్రింగుచు నుండును
గరియును గరిచేతఁ గట్టువడును
దాయాదియును దన దాయాదిచేఁ జెడు
నటుగాన రావణు నడచు నప్పు
డల విభీషణుఁ బూజ నందించి పట్టె శ్రీ
రామచంద్రుండు గౌరవము జయము

గీ॥ ఇట్టి నయరీతి నెంతయు నెఱిఁగి నృపతి
వైరిఁ జెఱిపెడికొఱకునై వైరిపలుఁ
డైనవానినె పట్టి లా నాప్తుఁ జేసి
కొనుచు మెలపున జయముఁ గైకొనఁగవలయు ॥ 41

కం॥ ఏకార్యముఁ జేయంగాఁ
జేకొనఁ దన మండలంబె చెడుబా టగుఁ దా
నాకార్య ముడుగవలయుఁ
గైకొన్న ధరాతలంబుఁ గడు రంజిల్లన్ ॥ 42

కం॥ దానమున సామమున స
న్మానమున నెమ్మెలఁగఁ జేయఁదగుఁ దనవారిం
బూనుకొని భేదదండవి
ధానమ్ములచేతఁ బరులఁ దండింపఁ దగున్ ॥ 43

వ॥ ఇది శత్రుమండలప్రవర్తనప్రకారం బింక మిత్రమండలప్రవర్తన
ప్రకారంబు వివరించెద. 44

మిత్రమండల ప్రవర్తన ప్రకారము

కం॥ క్రమమున హితాహితుల లో
నము నిండుచునుండు నములు గలరే యిది ని
ర్క్రమమో 'సర్వస్స్వార్థం
సమీహతే' యనఁగఁ బరగు శాస్త్రము లెమ్మిన్ ॥ 45

గీ॥ భోగమంది వికారంబుఁ బొందెనేని
యెంచి చుట్టంబునైన నొప్పించవలయు
మిగులఁగ వికార మొందినఁ దెగి వధింప
వలయు నిలఁ బాపకర్మంపు వైరి గాన ॥ 46

కం॥ మిగుల నుపకారియైనను
బగవానిఁ మిత్త్రుఁగాఁగఁ బాటింపఁ దగునే
మిగుల నపకారియైనను
దగుఁ జుట్టమునైన విడుపఁ దగు జనపతికిన్ ॥ 47

కం॥ తనయెడఁ దనశత్త్రునియెడ
ననిశంబును బక్షపాతియై మెలఁగెడు మి
త్త్రునిఁ గూల్పవలయు నింద్రుఁడు
కినుకన్ మును విశ్వరూపుఁ గెడపిన మాడ్కిన్ ॥ 48

గీ॥ అహితునకు హిత మొనరించునట్టి మిత్త్రు
నైన విడువంగఁ దగుఁ దన యహితుమాడ్కి
హితుల పట్టున నెవ్వాఁడు హితము సేయు
వాఁడెపో మంచిమిత్త్రుఁ డిప్వసుధలోన ॥ 49

కం॥ అనురక్తుండు విరక్తుఁడు
ననవల దుపకారకారి యగుమిత్త్రునిఁ దా
ననువుగఁ దెలియుచు దోషం
బునఁ జెందినమిత్త్రు విడువ భూపతి కొనరున్ ॥ 50

కం॥ కడుదోనఁ గొందని మిత్త్రుని
విడిచినచో నర్థధర్మవితతియు నడఁగున్
బుడమిం గావునఁ బతి యె
ప్పుడు సద్గుణములను దోషములఁ దెలియఁ దగున్ ॥ 51

కం॥ తానె నిజంబుగ నేరమిఁ
గానక మఱియాజ్ఞసేయఁగాఁ దగ దేరం
దానే నేరమిఁ దెలిసిన
చో నుచితపు టాజ్ఞచేతఁ జొప్పడుఁ బతికిన్ ॥ 52

కం॥ నేరము లేవియుఁ బొరయని
వారిని దండించునట్టివసుధావిభుసిం
గ్రూర మగుపాముఁ జూచిన
తెరునఁ బ్రజలెల్లఁ జూచి తిట్టుదు రెపుడుꣳ॥ 53

కం॥ తగ నధికమధ్యమాధము
లగుమిత్రులతారతమ్య మరయఁగ నలయుꣳ
దగ నధికమధ్యమాధము
లగువారలపనియుఁ దెలియనగు నధిపతికిꣳ॥ 54

గీ॥ తెలియ కెవ్వరినైన నిందింపరాదు
లేనినిందలు గట్టెడువానిపలుకు
వగిలి వినరాదు మిత్రభేదములు పూని
సేయువారలఁ బతి చేరనీయరాదు॥ 55

కం॥ పాటించి తెలుప నోపని
మాటయు మచ్చరపుమాట మధ్యస్థంబౌ
మాటయును బక్షపాతపు
మాటయుఁ బతి లెస్సఁ దెలిసి మతి సేయఁదగుꣳ॥ 56

కం॥ తనచుట్టములకుఁ బోరాం
దినవొక్కనిఁ బట్టి వాదు నెఱపక వేగఁ
బున వారలలో వారికిఁ
గినుకలు మాన్పంగవలయు క్షితిపతి యెందుꣳ॥ 57

ఉ॥ కాలముపేర్మిఁ దా ఘనము గౌరవ మొందుచు నుండుఁ గానఁ ద
త్కాల మెఱుంగురాజు గుణకల్పన కొంత ఘటించి నీచునిꣳ
జాలఁగ సంస్తుతింపఁ దగు సారెకు నాతని దుర్గుణంబు లె
వ్వేళను గప్పి పెట్టుచు వివేకవిలోకనచాతురీగతిꣳ॥ 58

కం॥ తనవారినిఁ బెఱవారినిఁ
దనవారినె చేసికొనఁగఁ దగు జనపతి యెం
దును దా బహుమిత్రుం డై
నను వైరులు సెప్పినట్లు నడతురు పుడముఁన్ ॥ 59

కం॥ తన కాపద యగువేళను
దనమిత్రుండైన కరణిఁ దన బంధువులుం
దనతండ్రియుఁ దన యన్నలు
దనతమ్ములు హితముఁ జేయఁ దా రోపుదురే ॥ 60

కం॥ క్షితిలోపల నతులదృఢ
వ్రతులై తగుతనదుమిత్రవర్గముచేతన్
బ్రతివీరు లైనవారలఁ
జతురతమై నిగ్రహింప జనపతి కౌనరున్ ॥ 61

మ॥ ఇల నీరీతుల నీతిమార్గమునఁ దా నేత్రొద్దివర్తించి ని
శ్చలితోద్యోగమునన్ జయేచ్ఛ గలరాజన్యుండు నెంపొందు మం
డలశుద్ధిం దగి శుద్ధమండలమునన్ వర్తించు నాకారదో
జ్జ్వలచంద్రుం దన భూప్రజావితతికిన్ సంతోషముం జేయుచున్ ॥

వ॥ ఇది మండలశోధన ప్రకారంబు. ఇంక సంధ్యాది షడ్గుణంబుల
స్వరూపంబుఁ గ్రమంబున వివరించెద. 63

సంధివికల్పప్రకరణము

కం॥ బలియుఁ డగువైరి గదిమిన
బలువగునాపదలఁ జెంది ప్రతి సేయఁగ నే
ర్పులు లేనిరాజు కాలం
బలవడఁ గడపుచును సంధి యమరించఁ దగున్ ॥ 64

వ॥ అదియు గొన్నిమతంబులవారు కపాలసంధి, యుపహారసంధి, సంతానసంధి, సంగతసంధి, యుపన్యాససంధి, ప్రతీకారసంధి, సంయోగసంధి, పురుషాంతరసంధి, యదృష్టనరసంధి, యాదిష్ట సంధి, యాత్మామిషసంధి, యుపగ్రహసంధి, పరిక్రియసంధి, యుచ్ఛిన్నసంధి, పరదూషణసంధి, స్కంధోపనేయసంధి, యనం బదునాఱు విధంబులుగాఁ బలుకుదురు. ఇవి కొన్నిమతంబుల వారు పరస్పరోపకారసంధియు, మైత్రసంధియు, సంబంధి సంధియు నుపహార సంధియు నన నాల్గు తెఱంగులే యని పల్కుచుందురైనను నిందులో నుపహారసంధి యొక్కటియు నీ కామందక మతంబునకు సమ్మతంబు. అది యెట్లనిన నెందును దనమీఁద దండెత్తివచ్చిన బలవంతుం డగుశాత్రవుఁ డెండైన నొకటిఁ గానుకఁ గొనక మగుడి చనండు కావున మైత్రిచేనైన సంధి యొక్కటి దక్క దక్కిన సంధు లన్నియు నియ్యుపహారసంధిలోని భేదంబులే యగు నైన నీపదియాఱు సంధుల స్వరూపంబుఁ గ్రమంబున వివరించెద. 65

॥ సమసంధియ కపాలసంధియై పొలుపొందు
　　నుపహార మీఁగిచే నొనరుచుండు
సంతానసంధి నాఁ జనుఁ గూఁతు నిచ్చినఁ
　　గడుమైత్రి నెనయ సంగతపుసంధి
కలకాల మది యొక్కగతిఁ బ్రవర్తింపుచు
　　సమకార్యములు గల్గి చాల మించి
యాపదలందును, నధికసంపదలందు
　　భేదంబు చెందక పెంపుఁ జెంది

గీ॥ యలమనుష్యముఖాంతర మందునై సఁ
గట్టి కొట్టుచుఁ గాఁకలం బెట్టునెడల
నది సువర్ణంబులీలచేఁ జెదర కుండుఁ
గనుక కాంచనసంధి నా వినుతిఁ గాంచు ॥ 66

సీ॥ మంచికార్యము నిద్ధతెంచి సేయుటకునై
యడరుట యది యుపన్యాససంధి
యితనికి నుపకార మే నొనర్చితి మున్ను
నతఁడు నా కుపకార మటులఁ జేయు
నుపకార మిపుడు నే నొనరించుచున్నాఁడ
నిఁకమీఁద నా కుపకృతి యొనర్చు
గలఁ డితడని రాముఁ డెలమి సుగ్రీవున
కొనరించినట్టుగా నొప్పు నిదియు

గీ॥ ననెడు నదియును బ్రతికార మనెడిసంధి
యిరువు రొకయాత్రఁ గూర్చి తా రింపుమీఱ
సంధి సేయుట సంయోగసంధి యనఁగఁ
బరగు నీరీతు లెఱుఁగ భూపతికిఁ దగును ॥ 67

సీ॥ మనయిరువుర యోధులును గూడి మాకార్య
మిది యొనగూర్చిన నింత ధనము
మీ కిత్తుమని తాను మేకొన్న సంధి తా
నది పురుషాంతర మనెడుసంధి
మాకార్య మిది మీర చేకూర్చినను మీకు
నిట్టివస్తువులు మే మిత్తు మనిన
నది యదృష్టపురుషమనఁ దనరెడు సంధి
దేశాంశ మియ్య నాదిష్టసంధి

గీ॥ తనదు సైన్యంబుచేతనే తగ నొనర్చు
సంధి యాత్మామిషం బనుసంధి యండ్రు
ప్రాణరక్షణమునకు సర్వంబు నొసఁగి
కలసియుండుట యది యుపగ్రహ మటండ్రు ॥ ౪౮

సీ॥ భండారమం దొకపా లిచ్చి యైన నం
దిచ్చదాఁకినసొమ్ము లిచ్చియైనఁ
బసదుభండార మంతయు నిచ్చియైనను
సంధించి ప్రకృతిరక్షణ మొనర్ప
నది పరిక్రియసంధి యనఁ జెలువొందును
దనభూమిమే లెంచి తనపగఱకు
నొనగూడి యిచ్చిన నుచ్ఛిన్నసంధి యోఁ
దద్భూమి ఫల మింత ధన మటంచు

గీ॥ నమర నిచ్చిన ఫలదూషణాఖ్యసంధి
ఫలమె విభజించి కందాయముల నొసంగ
నిర్ణయించుట స్కంధోపనేయసంధి
యిట్టి మార్గంబు నరవరుఁ డెఱుఁగవలయు ॥ ౪౯

సీ॥ బాలుండు వృద్ధుండు బహుదీర్ఘరోగుండు
నిజబంధుదాయాదనిందితుండు
పిఱికి యైనయతండు పిఱికిబంటై యుండు
పిఱికిబంట్ల యతండు పిసిడివాఁడు
విరసరాజ్యాంగుఁడు విషయాసక్తుండను
బహుచిత్తమంత్రుండు బహువిరోధి
గురువులు వ్యసనముల్ గలిగినయతఁడును
వ్యసనముల్ గలుగుసైన్యములవాఁడు

ఆ॥ దైవహతుఁడు సత్య ధర్మహీనుఁడు లోభి
విడిచినతఁడు సురల ద్విజుల నెపుడు
గడవ నాడువాఁ డకాలయోధియు దైవ
చింతకుండు సంధి సేయఁ దగరు॥ 70

వ॥ అది యెట్లనిన నిట్టియిరువది తెఱంగులవారును సంధానార్హులు గాకుండుటకుం గారణంబులు గలవు వివరించెద. 71

సీ॥ బాలుండెదురుగాఁగఁ జాలనికతమున
పని సేయఁగాఁ బూన రతనిబంట్లు
తానును పని సేయ లేనివానికి సుప
కారార్థ మెవ్వండు పోరానర్చు
ముసలివాఁడును రోగములు గల్గువాఁడు ను
త్సాహశక్తులులేమి తమజనంబు
చేతనే భంగంబుఁ జెందుదు రెందును
విరసుఁడై జ్ఞాతుల విడచినయతఁ

గీ॥ డరికిఁ గైవసమై యుండు నట్టిజ్ఞాతి
జనులచేతనె మున్నుగాఁ జంపఁబడును
గాన వీరెల్ల సుఖసాధ్యులైనవార
లిట్టివారలతో సంధి నెనయరాదు॥

సీ॥ కోఁచవాఁ డని సేయఁ గోఱఁగానికతమునఁ
దనుఁ దానె వెఱచి నాశనముఁ జెందు
కడుఁగోఁచబంటులఁ గలధీరుఁడైన స్వా
బంట్లచే నాజి విప్పాటుఁ బొరయు

నరిచేత లంచంబు లంది పిచ్చతనంపు
బంటులు పతిఁ గీడుపఱతు రెపుడు
లోభి జీతము లీయ లొంగెడుకతమున
బంటులు మొగియరు బవరమునకు

గీ॥ విరసరాజ్యాంగుఁ డరులతోఁ దురమొనర్ప
విసివి రాజ్యాంగములు వాని విడిచి పెట్టు
విషయసక్తుని గడు సుఖవృత్తి గెలువ
వచ్చుఁ గావున వీరితో వలదు సంధి ॥ 73

సీ॥ బహువిచారంబులు బహుచిత్తములు గల్గు
పతిమంత్రులకు నెల్లఁ బగతుఁ డగుచు
చలచిత్తమందుటవలనఁ గార్యంబుల
యెడ వారిచేతనే విడువఁ బడును
పెక్కుదేగలయందుఁ జిక్కుపావుర మన
బహువైరి యగువాఁడు పదరి బెదరి
యెట్టిత్రోవలఁ బోవు నట్టిత్రోవలయందె
క్రుక్కి శాత్రవులచేఁ జిక్కువడును

గీ॥ కరువు వ్యసనంబులును జెంది కలఁగువాఁడు
కోలుకోలేక తనుఁ దానె కూలుచుండుఁ
గాన వీరెల్ల సుఖసాధ్యులైనవార
లిట్టివారలతో సంధి నెనయరాదు ॥ 74

సీ॥ వ్యసనముల్ గలిగినయట్టిబలంబులు
గలవాఁడు పోటు కెక్కంగ లేఁడు
దైవోపహతకుఁడు తనుఁ దానె చెడుచుండు
సత్యంబు ధర్మంబు సడలినయతఁ

తనువుగా సంధి గైకొనినమీఁదట సైనెఁ
బదరుచుఁ దా మల్లబడి కలంగఁ
దలము దప్పినయట్టి దంతావళము సేటఁ
గొంచెపుమొసలిచే గుదిసినట్లు
గీ॥ నెలవు దప్పినయాతండు సలఁగి శత్రు
శాత్రవునిచేతనైనను సమయుచుండుఁ
గాన వీరెల్ల సుఖసాధ్యులైనవార
లిట్టివారలతో సంధి నెనయరాదు ॥ 75

సీ॥ దేవళ్ళఁ బాపలఁ దిట్టునాతఁడు ధర్మ
హీనుండు గావున నీల్గుచుండుఁ
గనుఁగొనలేక చీఁకటిలోనఁ గాకంబు
ఘూకంబుచేతను గూలినట్లు
కాల మెఱుంగక కలహించునాతండు
గాలజ్ఞయోధచేఁ గూలుచుండు
నాపదలకు మఱి యధికసంపదలకు
దైవంబె కద నిమిత్తం బటంచు
గీ॥ దైవచింతకుం డన్ని యత్నములు మాని
యూరకుండియు చెడుచుండు నుర్విలోనఁ
గాన వీరలతో సంధి గాదు తలఁప
నిట్టి మార్గంబు నరవరుఁ డెఱుఁగవలయు ॥ 76

సంధి కర్హు లగువారు

గీ॥ ఆర్యుఁడును ధార్మికుండు ననార్యుఁ డధిక
బలుఁడు దాయాదవర్గంబు గలుగునతఁడు
సత్యవంతుండు బహుజయశాలి సంధి
కర్హులని పల్కు జీంద్రుఁ డయజ్ఞ శేఖరుఁడు ॥ 77

వ॥ అని యెఱ్ఱఁగిన, నిట్లు సంధానార్హులైన యేడుగురి తెఱంగును
గ్రహంబున వివరించెద. 78

సీ॥ ఆర్యుఁడై తగువాఁడు ప్రాణబాధలయందుఁ
దననుంచితనమె వదలకయుండు
ధార్మికుండెంతయు దనధర్మమహిమచేఁ
గడుఁ బ్రజారాగంబు గలుగుకతన
నతఁడెదిరించిన నతనికై యందఱు
నని యొనర్తురు కాన నతఁడసాధ్యుఁ
డగు ననార్యుండైన యతఁడు గూడకయున్న
నతఁడు శత్రులఁగూడి యడఁగఁజేయు

గీ॥ మొదలు ముట్టంగఁ బరఁగురాముని విధమున
నిట్టివార లసాధ్యులౌ టెఱింగి యందు
సంధి గావించవలయు నీ సంగతిలోన
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 79

సీ॥ అధికుఁడెంతయు నప్పు నాక్రమించినచోట
నెన్నియత్నంబుల నెనసియైన
నతఁడు దా బలుసింహమాక్రమించినలేఁడి
లీల నెందును దిక్కులేకయుండు
నధికుతో నేమాత్రమైనను గినిసిన
నప్పుండు మొదలంట నపుడె చెడును
బలవంతుతోఁ బోరఁ గలహించుమని నీతి
శాస్త్రంబు బలుకదు చెప్పఁబడుటలేదు

గీ॥ మొనసి పెనుగాలి కెదురని మొగిలు కరణి
నధికుతో నప్పుఁడెదురలేఁ డటులఁగాన

ప్రతుకవలసిన భూపతి బలియుతోడ
సంధిసేయంగవలయు నిశ్చయముగాఁగ ॥ 80

ఆ॥వె॥ అధికుఁడైనర ప్రముఁడై వేళ్యయైనచో
విక్రమించునట్టివిభునిసిరులు
చెందివెలయు గట్టుచెంతఁనప్రుతిఁజెంది
యాలఁ బ్రబలునటులయంది యుంది ॥ 81

సీ॥ దాయాదవర్గంబు చనకుగల్గినవాఁడు
కడుమూఁకఁజెందిన కారణమున
భేదింపరాకుండుఁ బెనుముండ్లు బలసిన
వెదురులపొదలోని వెదురుమూడ్కి
సత్యవంతుఁడు దన సత్యంబు నడుపుచు
సంధికృత్యంబుల జారకుండు
గెలుపువెయ్యేడఁ బెక్కుగలవాఁడు చౌరకైనా
పరశురామునిఁ బ్రతాపమునఁ బోలి

గీ॥ యతనిశౌర్యంబుచేతనే యఖిలదిశల
మించుభూపతులెల్లఁగంపించియుండు
రిట్టివార లసాధ్యులౌ చెటిఁగి విభుఁడు
సంధిసేయంగవలయు నీజగతిలోన ॥ 82

కం పెక్కు జయంబులు గల దొర
నొక్కటిగా సంధిగూడు నుర్వీ విభునిం
దిక్కని గొల్తురు వైరులు
చక్కనగాఁ దత్ప్రతాప సంతాపితులై ॥ 83

ఆ॥వె॥ సంధియయ్యెననుచు సత్యవంతులనైన
నమ్మియుండఁ జనదునరవరునకుఁ

జేయరానిబాస సేసియు నింద్రుండు
వృత్రుఁ జంపినట్టి విధమెఱింగి ॥ 84

ఆ॥వె॥ తనయుఁడైన నసుఁగు దండ్రియైనను రాజ్య
మంది యొకవిచార మొందుఁ గాన
లోకజనముచర్యలోనిది గాకుంట
ధరణిపతులనడకఁ దలఁప వలయు ॥ 85

కం॥ బలవంతుఁ డెత్తివచ్చిన
నలుకక దుర్గమున నిల్చి యంతటికంటెన్
బలవంతుఁదెచ్చి తఱుమఁగ
వలయుఁ బటాపంచముగ నవారితశక్తిన్ ॥ 86

వ॥ మఱియు భరద్వాజమతంబున. 87

కం॥ తనయుత్సాహము బలిమియుఁ
గనుఁగొని యరిమీఁద నెఱికి కలహింపఁ దగున్
ఘనసింహ మెదిరి పదకరు
లను వెంటాడంగఁ జూసులాగున నెందున్ ॥ 88

కం॥ ఉదుటుగల సింహ మొక్కటి
మదగజ సంఘములఁ గెల్చుమాడ్కిఁ బగఱపైఁ
బొదలిన తనయుత్సాహము
నుదుటుం గని గమకముసన నుఱుకఁగవలయున్ ॥ 89

కం॥ రడునల్పసైన్యసైనను
బడలికఁ బడి యొక్కశత్రు భంజించినచోఁ
బొడవైనశత్రుప్రతాపము
కడిమినె యిల నితరశత్రుగణముం బొగడున్ ॥ 90

కం॥ సముతోడ నైనసంధియు
నమరుం గెలుపోటమియును ననిలో సందే
హముగన నిట్లనె పలుకఁడె
యమరగురుఁడు నిశ్చితార్థ మది కాదంచుఁ ॥ 91

చం॥ బలియఁగఁ గోరురాజు సమబల్మికి మున్ను సమానవైరితోఁ
జలమునఁబోరఁగాఁ జనకసంధియె చేయుట మేలు కానిచో
నలవడఁ బచ్చికుండ మెరయంబడి రెండుగ వ్రీలునట్లు వడిఁ
బొలియుటె కాక గెల్పులను బొందుట లెందును జెందనేర్చునే॥

ఆ॥వె॥ సముల మనుచు బదరి సంధిసేయక మీఱి
పోరి యిరువురొకట బొలియరైరె
పందలైనయట్టి సుందోపసుందులు
గాన సములు సంధిఁ బూన మేలు ॥ 93

ఆ॥వె॥ తనకు వ్యసనమైనతఱి హీనుఁడెత్తిన
సంధిసేయఁడేని చాలఁగీడు
తడిసినట్టివానియొడలిపై నొకమంచు
బొట్టుబడిన వడఁకు పుట్టునట్లు ॥ 94

కం॥ హీనుఁడగు వైరి యొకలం
దా నెంతయు వ్యసన మెదవుతఱి సంధియును
న్మానుచు నిర్దయుఁడై పతి
వానియవిశ్వాస మెఱిఁగి వధియింపఁదగున్॥ 95

సీ॥ అరి కడుబలవంతుఁడైన సంధియుఁ జేసి
చేరి విశ్వాసంబుఁ జెంద నడచి
తాను నమ్మినయట్టివానికై వడి నుండి
తనయింగితాకృతుల్ గనఁగనీక

తనుప్రియంబులె పల్కి తనను శౌర్యము తన
కనుపైనవేళ సేయంగ వలయు
నదియటులన్న నట్లనుసరింపుచుఁ దొల్లి
విశ్వాస మందించి వేళయెఱిఁగి

గీ॥ ఘనుఁడు దేవేంద్రుఁడుం దితి కడుపుఁజొచ్చి
కడుపులోనున్న పగఱ వ్రక్కలుగఁ జీఱి
యల మరుద్గణకర్తయై యతిశయిల్లె
నిట్టిమార్గంబు నరపరుఁ డెఱుఁగవలయు ॥ 96

సీ॥ బలవంతుఁడగురాజు చలమునఁ బైనెత్త
నాతనియువరాజు నతనిమంత్రి
తోనైనఁ దాను సంధానంబు గావించి
వారిలో వారికిఁ బోరుఁబెట్టి
యదియును గాకున్న నతనిప్రధానున
కెంతయుఁ దా ధనమిచ్చియైన
వలయు నర్థముల లేఖల నిచ్చి యైనను
బరునియత్నంబులు నెఱుపవలయు

గీ॥ నిన్నిరీతులఁగార్యంబు లెసఁగకుండఁ
జేయఁ గడుసమర్థుఁడై పైరిచెంతనుండు
వారిపైనెల్లను గడువిశ్వాస మొందె
యతఁడు సేసిన యత్నంబు లతఁడెమాను ॥ 97

కం॥ అరియత్నము లుడుపఁగఁ దగు
నరిమిత్రుల సంధిసేసియైనను లేదా
యరివైద్యుల భేదింపుచు
నరిఁ జెఱుపఁగవలయు రసవిషాదులనైనన్ ॥ 98

వ॥ ఇట్టి యత్నంబులు చేసినను బెట్టిదుండగునట్టిపగఱ మట్టుఁ బడక ఖిట్టు గదిమినయేని వెండియు, 99

సీ॥ బహువేషభాషలఁ బరగినవారలై
యాభిచారికనిమిత్తాదు లెఱిఁగి
యాశత్రుదేశంబు నందె కాపుర ముండి
సంచరించెడుఁ జనచరులచేత
నొకకొన్ని ప్రశ్నలు నొకకొన్నిశకునముల్
కడు నిదర్శనములుగాఁగఁ దెలుపఁ
జేసి శత్రుల విశ్వసింపఁ గావింపుచు
వారిచేతనె బహువ్యసనములను

గీ॥ భీకరోత్పాతములును గల్పింపఁజేసి
యిట్లు శత్రునియుత్సాహమెల్లఁ దెఱచి
వానిఁ దోఁచెలుపుటను నవార్యమహిమ
నీతిమార్గం బెఱింగినన్నృపవరుండు ॥ 100

గీ॥ పుత్రమిత్రకళత్రాప్తపరివృత్త
వాహనాదులు గడునంబువులని యొక్క
నిమిషమున వ్యర్థమగుట లో నృపతి యెఱిఁగి
మిగులఁ గలహంబులకుఁ బూని మెలఁగరాదు ॥ 101

కం॥ బలమును ధనమును జుట్టం
బులు నిజదేహంబు రాజ్యమునఁగీర్తితతుల్
దలఁకుచు సంశయదోలా
కలితముగాఁగనె వివేకి కదనమొనర్పఁగా ॥ 102

సీ॥ తనసరిదొరయైనఁదనమీఁద నెందెత్తి
తనతోడ సంధిగై కొనకయున్నఁ
దా నటమీఁద నాతనితోడ సంధి గా
వలసినవాఁడైయె వైర ముడిగి

కాలోచితంబైన క్రమమున సామదా
నంబులచేత భేదంబుచేత
నటు మట్టుఁ నడనుండి యామీఁదఁదా మించి
యరి కసాధ్యంబైనయచట నిలిచి

గీ॥ చతురగతిఁ బొల్చు సన్నాహసహితసైన్య
పటలిచేతను జీకాకుపఱుపవలయు
నతఁడెటులఁ దప్పుఁడై కూడు నటుల విభుఁడు
'తప్తయోస్సంధి' యనెడి శాస్త్రంబెఱింగి ॥ 103

కం॥ ఈరీతి సంధికార్యము
దారు వచింపుదురు మునులు తత్సంధి బలా
త్కారమునన్నైనఁ గార్యము
గౌరవలాఘవము లెఱిఁగి కావింపఁదగుఁగా ॥ 104

వ॥ ఇది సంధిస్వరూపంబు. ఇంక విగ్రహస్వరూపంబు వివరించెద.

విగ్రహ వికల్ప ప్రకరణము

కం॥ తమలోఁ దా రెప్పుడు కో
పముల నసూయలను బెరసి పలుమరు నపకా
రములె యొనరించుటలచే
నమరంగాఁ బొడము విగ్రహము మహిలోనఁగా ॥ 106

ఆ॥వె॥ ఫలముగోరువాఁడు పగవారిచేతను
వెతలఁ జెందువాఁడు చతురుఁడగుచు
నహితుతోడ విగ్రహము సేయవలయును
బలము దేశకాలబల మెఱింగి ॥ 107

వ॥ ఇట్టి విగ్రహంబు స్థానాపహారంబువలనను రాజ్యాపహారంబు వలనను, వనితాపహారంబువలనను, గ్రామాపహారంబువలనను,

నర్థవిఘాతంబువలనను, ధర్మవిఘాతంబువలనను, జ్ఞానాప హారంబువలనను, జ్ఞానశక్తివిఘాతంబువలనను, మిత్రార్థంబు వలనను, నవమానంబువలనను, సభిమానంబువలనను, బంధు నాశనంబువలనను, నేకార్థప్రీతివలనను, ధనాపహారణంబువలనను, గృతానుగ్రహభేదంబువలనను, దైవంబువలనను, ప్రకృతి క్షోభంబువలనను, దేశపీడనంబువలనను, బహుజనద్వేషంబు వలనను, గలుగుచుండు నిందుప శమనప్రకారంబెట్లన్నను గ్రమంబున వివరించెద. 108

సీ॥ స్థానరాజ్యములకు సతులకు మఱియు దే
శములకుఁ గా వచ్చు జగడమెల్ల
పుచ్చుకొన్నవి మఱల నిచ్చుటచే నొరుల్
గైకొన్నదమయు క్తిఁ గనుటచేత
నర్థంబు ధర్మంబు నడపఁబో రొదవఁదొ
ల్తటియట్ల యిచ్చి యేర్పుటలచేత
జ్ఞానాపహారంబు జ్ఞానశక్తివిఘాత
ముల నైన జగడంబు చలము కొనర

గీ॥ పట్టునర్థంబు వదలి చొప్పడుటచేతఁ
దనకొనర్పు నుపేక్షచేఁ దాల్మిచేర
మందటిలఁ జేయవలయు నెమ్మదిఁ దెలంగ
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 109

సీ॥ ద్రోహం బధర్మంబుతోఁ గూడుమిత్రుని
కలహంబుఁ దనయుపేక్షణముచేత
నెనసిననుంచిమిత్రునికైనజగడంబుఁ
దనటిగా వహియించుకొనుటచేత

అపమానమునఁగల్గు నావిగ్రహం బను
నయముతోఁగూడుమానంబుచేత
అభిమానమునఁ బుట్టినట్టి వైరంబు సా
మంబుచేతను బ్రణామంబుచేత

ఆ॥ బంధునాశంబువలనఁ జొప్పడినపోరు
దగిన యట్టి రహస్యవర్తనముచేత
మందటిలఁ జేయవలయు నెమ్మదిఁ జెలంగి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 110

సీ॥ ఏకార్థమునకుఁగా నిరువుర కగుపోరు
తనకోర్కివదలి వీడ్కొనుటచేత
ధనముఁగైకొనుటచే నొనరినజగడంబు
క్రోధంబుఁ జాలించుకొనుటచేత
సదరి చేయుననుగ్రహము మాన నగుపోరు
మగుడి యనుగ్రహమహిమచేత
దైవికగతిచేతఁ దనకైనజగడంబు
దైవంబు గూర్చుయత్నంబుచేత

గీ॥ మండలక్షోభమున నైన మచ్చరంబు
నందుకొనఁగూడి తగునుపాయములచేత
మందటిలఁజేయవలయు నెమ్మదిఁజెలంగి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 111

సీ॥ మించి దేశంబు బాధించఁగానైనపో
రతనిదేశముఁ గూల్చునందుచేత
బహుజనంబులతోడఁ బరగినజగడంబుఁ
దగుసామదానభేదములచేత

మానుపఁగావలె మఱి యిట్లు వొడమెడి
కలహముల్ దా మాన్పఁగదఁగఁదేని
సర్వంబు నొకవేళఁ జాల నాశనమొందుఁ
గావునఁ గడు విచక్షణత మించి

సీ॥ యేయుపాయంబుచేఁ బీడ యొసఁగకుండు
నాయుపాయంబుచే విగ్రహంబు లెల్ల
మందటిలఁ జేయవలయు నెమ్మదిఁ జెలంగి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 112

॥ మఱియుఁ గొన్నిమతంబులవారు శత్రుప్రస్థానమువలనను, గ్రహంబులవలనను, వనితలవలనను, వాగ్దోషంబువలనను, నపరాధంబువలనను, బుట్టెడి వైరంబు లైదువిధంబులే యని పల్కుచుందురు. బాహుదంతితనూజుండు భూమియొక్క లద్దగించుటవలనను, భూమిబాధ గలుగుటవలనను, శక్తి చెఱుచుటవలనను, గడిరాజువలననుం బొడమెడి వైరంబులు నాలుగువిధంబులే యని పలుకుచుండు. మనుమతంబువారు కులమువలనను నపరాధంబువలననుం బొడమెడి వైరంబులు రెండువిధంబులేయనియును బలుకుచుందురు కైన నందుఁబూన రాని విగ్రహంబులు బదియాఱువిధంబులు గల వవి యెట్లనిన.

సీ॥ అల్పఫలంబై నయది నిష్ఫలంబును
ఫలము నిశ్చయలీలఁ బరగునదియు
నపుడు దోషముగల్గి యామీఁద ఫలమిచ్చు
నదియును దోషంబు లపుడులేక
యటమీఁద ఫలయుక్తి నలరకుండెడునది
యపుడు మీఁదట దోష మందునదియుఁ
దా నెఱుంగనికూరతను మించువానిది
పరులు ప్రేరేపఁ జొప్పడునదియును

గీ॥ నొచల కొఱకై నయదియును దెఱవకొఱకుఁ
గాఁగవచ్చినయది దీర్ఘకాలముదియు
నై నవిగ్రహముల నెల్ల మానపలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 114

సీ॥ బ్రాహ్మణోత్తములతోఁ బరగిన నదియును
వేళ గాకుండెడివేళ నెందు
దైవబలంబుచేఁ దగువానితోడిది
కలహంబునకె నిచ్చఁ గాలు ద్రవ్వ
నెరికాండ్రు గల్గినక్షితిపతితోడిది
తత్కాలఫలయుక్తిఁ దగుచునుండి
యామీఁద నిష్ఫలమైపచ్చునదియును
తత్కాలఫలయుక్తిఁ దగులనీక

గీ॥ యంతమీఁదట ఫలయుక్తి నమరునదియు
ననఁగఁ దగినట్టి పైపదియాఱుతెఱఁగు
నై నవిగ్రహముల నెల్ల మానవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 115

గీ॥ చేయునప్పుడు మీఁదటఁజేటులేని
విగ్రహమ్మైన యెపుడుఁగావింపవలయు
నవియ కా వన్నిపనులందు నటులఁగాఁగఁ
దలఁచి మెలఁగంగవలయు విచ్చలు విభుండు ॥ 116

ఉ॥ అప్పుడు మీఁదటఁ ఫలము నందఁగఁ జేయువిశుద్ధకర్మముం
దప్పక యాచరించుజననాథుఁడు నిందలఁజెందకుండుఁ దా
నెప్పుడు నట్లుకావున మహీస్థలిలో నిహముం బరంబుఁ దాఁ
జొప్పడఁ గూర్చునట్టిపని సొంపునఁజేయఁగ నొప్పుఁబ్రాజ్ఞుఁడై ॥

చం॥ ఒకయిసుమంతయర్థమునసుందెతు లోభముచేఁ బరంబుఁజెల
దక డిగ నాడఁగావలదు తత్పరలోకవిరుద్ధకర్మలం
బ్రకటముగాఁగ దవ్వులనె పాయుట మేలగు నిట్టి లాగము
ప్రకరము వల్కఁగావున నృపాలుఁడు సత్క్రియఁజేయు టేతగున్

సీ॥ బలము పోషణ మంది చెలఁగియుండెడివేళ
నసురక్తిమై ప్రజల్ దనరువేళఁ
దాను జూచినచూపు దైవ మీడేర్చుచోఁ
దనమిత్రు లతిభక్తిఁ దనరువేళ
సకలసామంతులు సంధిఁగోరెడివేళ
నాప్తమంత్రులు గలయట్టివేళ
ధనధాన్యములు చాలఁ దన కొనఁగూడుచో
నుత్సాహ మాత్మలో నుబ్బువేళఁ

గీ॥ బరుల కిటువంటి వెల్లఁజొప్పడనియట్టి
వేళ నొనరింపఁగాఁదగు విగ్రహంబు
ధనము మిత్రుండు భూమి నాఁ దగినమూఁడు
గతులఫలముల నొక్కటైనఁ గలుగఁ దెలిసి॥ 119

ఉ॥ మేలు ధనంబు ధాత్రిపయి మించునువస్తులకన్న నంతకున్
మేలు దలంప మిత్రుఁ డలమిత్రునికంటెను భూమి మేలగున్
మేలగుభూమిచేతఁ గడుమేలగు సంపద గల్గు సంపదన్
జాలఁగ బంధుమిత్రులును సద్గుణజాలము గల్గు నెప్పుడున్॥

కం॥ తనతో సమసంపదచే
ననువొందెడిశత్రుజనుల నప్రతిహతమై
తనరునుపాయముచేతనె
జనపతి శిక్షింపవలయుఁ జతురుం డగుచున్॥ 121

కం॥ కలహంబైన సుపాయ
మ్ములచేతనె తాళి శాంతిఁబొందింపఁదగుఁ
గెలుపులు దలఁప ననిశ్చయ
ములు గావునఁ ద్వరితగతుల మొనయక నృపతుల్ ॥ 122

మ॥ బలవంతుండగు శాత్రవుండు గినుకన్ బైవచ్చి బోధించినన్
గలఁగన్ బాలిక నిత్యసంపదల నాకాంక్షించుచున్ బుద్ధిని
శ్చలతన్ వైతసవృత్తిచే వినతుఁడై శత్రుం బ్రసన్నాత్ముఁగా
నలరింపందగు సర్వవృత్తు లటు పాయంబెట్టి నేర్పొందుగన్ ॥

తే॥ పాముఁరీతిఁ గ్రూరభంగిఁ జరించిన
విభుఁడు నాశ మందు వేగ జగతి
సిరులఁ జెందుచుండుఁ దిరముగాఁ బ్రబ్బళ్ళ
లీల వినయవృత్తి వాలునతఁడు ॥ 124

తే॥ మత్తురీతి వెట్టిమాడ్కిఁ దా నూరక
యుండివేళఁబైకి నుఱికి సింహ
మటులఁగ్రమముచేత నందినయది జాఱ
కుండఁబట్టి విజయ మొందవలయు ॥ 125

సీ॥ తాఁబేటిలీల యొంతయును ముడుంచుక
తనమీఁదవచ్చు బాధలకుఁదాళి
గట్టుకై వడి నిల్చి కదలక యోర్చుచు
ననువుగాకుండెడియట్టివేళ
యరిని మూపునఁబెట్టియైన మోవఁగనేర్చి
ప్రియభాషణంబులఁ బేలుపఱచి
కడుప్రసన్నాత్ముఁడై పుడమివార్త లెఱింగి
యరియంతరంగంబునందు నిల్చి

ఆ॥వె॥ సమయమెఱిఁగి కృష్ణసర్పంబుగతిఁ జిత్తు
మనుచు నొడిసి యగ్నియటుల భగ్గు
రనఁగ నెగసి నీతియనుచేత ముందలఁ
బట్టి తివియవలయుఁ బరులసిరుల ॥ 126

చం॥ నిలుకడఁగాంచి మేలెఱుఁగునేర్పు వహించి పరాక్రమంబునన్
గులమున మించి సత్యమునఁగూడఁగ ధైర్యదయాతిదానస
త్కళల వరించి యూర్జితుఁడు గౌరవశాలియునై నరాజు ని
చ్చలు నిలశత్రురాజుల కసాధ్యుఁడగున్ మదినెంచిచూడఁగన్ ॥

చం॥ పరుసముఁబల్కి మేల్మఱచి బాసలుదప్పి భయంబుఁజెందుచున్
గరువము దుఃఖమోహమియుఁ గల్గి ప్రమాదము బాగుచందమున్
విరసముఁజెంది జూదముల వేఁటల నింతులఁ బానలీలలన్
నిరతము నాచరించు నవినీతుఁడు సంపదఁజెందనేర్చునే ॥ 128

చం॥ గెలువగఁ గోరునట్టి దొర కీడుగుణంబులు గల్గుశత్రుపై
నలవుమెయిం ద్రిశక్తియుతుఁడై చనఁగాఁదగు నట్లుగాక ని
శ్చలగుణశాలియై తనరుశత్రుని మీఁదట నెత్తువాఁడు నే
ర్పులఁదనుదానె చంపుకొనఁ బూనుచునుండును నిందకర్హుఁడై ॥

చం॥ ఘనమగు రాజ్యసంపదలు గైకొను నిచ్చఁజెలంగి బుద్ధిచే
ననువగుమండలక్రియలనన్ని యెఱింగి దృఢప్రయత్నుఁడై
పనివడి విగ్రహస్థితులఁ బాగులఁజెందుచుఁ గార్యసిద్ధికై
యనిశముఁ బూనఁగావలయు నద్భుతశౌర్యసమగ్రచర్యలన్ ॥

వ॥ ఇదియు విగ్రహస్వరూపంబు. ఇంక యానప్రకారంబెట్లనిన.

యానప్రకరణము

గీ॥ అధికబలవిక్రమంబుల నలరి ప్రకృతు
లాత్మగుణముల ననురక్తి నంది కొలువఁ
విజయమందుట కలమహీవిభుఁడు రిపుల
నడఁచుటకు దండువెడలుట యానమండ్రు ॥ 132

వ॥ అదియును విగృహ్యయానంబును, సంధాయయానంబును, ప్రసంగయానంబును సంభూయయానంబును, నుపేక్షా యానంబు ననియైదు తెఱంగులయ్యె వానిస్వరూపంబులు గ్రమం బున వివరించెద. 133

సీ॥ బలవంతుఁడరిప్రధానుల నిగ్రహించి దం
డెత్తుటయును దనహితులచేత
నరిమిత్రులను నొంచి యరిమీఁద దండెత్తు
నదియును విగ్రహయానమండ్రు
వెనుక శత్రులసంధి నొనరి యన్యుల మీఁద
నరుగుటయును దను నడ్డకట్టు
విమతులు సంధించి వేఱొక్క యరిమీఁద
నరుగుట సంధాయయాన మందు

గీ॥ రొక్కచోటికిఁ గదలి వేఱొక్కయెడకు
శల్యరీతిఁ బ్రసంగవశంబు కతనఁ
జనినయది ధాత్రియందుఁ బ్రసంగయాన
మండ్రు నయశాస్త్రవిదులై నయార్య లెందు॥ 134

సీ॥ శౌర్యశక్తులమించి చాల మూఁకలగూల్పఁ
గలిగిన సామంతగణము తోడఁ
గలసి శాత్రవులను గదుమ నుద్యోగించి
కదలిపోవుట చూడ నదియుఁగాక
ఫలమిత్తునని ప్రతినలు పల్కి కొంచెపు
దొరలతోఁ గూడుక యరుగునదియుఁ
దమప్రకృతుల నొంపఁ దా రిరువురు గూడి
యిరువురు శత్రుల నే పడంప

గీ॥ మునుపు సూర్యాంజనేయులు సనినరీతి
నరుగుటఁ దలంప సంభూయయాన మంది
రిట్టి యానప్రకారంబు లెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 135

సీ॥ శత్రుపై దండెత్తి చనుచోట నహితున
కపుడు సహాయుఁడై యతనికంటె
బలవంతుఁడగురాజు పై నెత్తివచ్చిన
మునుపటిశత్రుపైఁ జనక తాను
వాని నుపేక్షించి వానిసహాయుపైఁ
జన నుపేక్షాయాన మనఁగఁ బరగు
వాసవసూతి నివాతకవచులపైఁ
జని యుపేక్షాయానమననె తొల్లి

గీ॥ ప్రబలులై మించినట్టి హిరణ్యపురని
వాసులను గెల్వఁగదలిన వైపు దనర
నిట్టియానప్రకారంబు లెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 136

గీ॥ అరికి వ్యసనంబు గల్గినయట్టివేళ
నరికి దైవంబు దోడుగానట్టివేళ
నదనుఁ జేకొని దండెత్త నర్హ మంద్రు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరునకు ॥ 137

ఆసన ప్రకరణము

వ॥ ఆసన ప్రకారంబు. 138

కం॥ అరియును విజిగీషుఁడుగా
వరు లిరువురు బలిమికలిమి వడినొండొరులఁగా
దెరలింపలేక యుండుట
ధర నాసన మనఁగఁ బరగుఁ దజ్జ్ఞులచేతఁగా ॥ 139

వ॥ అదియును విగృహ్యాసనంబును సంధాయాసనంబును ప్రసంగాసనంబును, సంభూయాసనంబును, ఉపేక్షాసనంబును ననైదు తెఱంగులయ్యె వానిస్వరూపంబులు గ్రమంబున వివరించెద. 140

సీ॥ ఒక్కరొక్కరిసీమ రెండువారల్ గైకొని
　　మెండొడ్డి యెత్తిపోకుండుటయును
గడువైరితోడ విగ్రహమంది వాఁడు దు
　　ర్గస్థుఁడై సాధ్యుండు కానివేళ
ధాన్యాదికము మిత్రవితతులను గట్టియన్
　　గుంపును జొరకుండఁగాఁచియుండి
ముట్టడిగాఁ జుట్టుముట్టుకొనుచునుండు
　　నట్టిదియును విగృహ్యాసనంబు

గీ॥ వైరిపై నిట్లు ముట్టడి వైచి యెంచి
ప్రకృతు లన్నియుఁ జెడఁ జూపి పగఱఁ దనకుఁ
గైవశము చేసికొనఁ దగు కాలమెఱిఁగి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 141

సీ॥ రావణాసురుఁడు పూర్వమున నివాతక
　　వచులతోఁ బోరాడి వారుఁ దాను
నలసి చతుర్ముఖు నంపి సంధి యొనర్చి
　　నట్టులు విజిగీషు నరియుఁ బోరి
యలసి సంధియొనర్చి కలసియుండుటయు సం
　　ధాయాసనంబనఁ దనరుచుండు
నది గాక యరిమీఁద నలవునఁ గదలి చే
　　తోకప్రసంగము చెంది యొరునిమీఁద

గీ॥ కడఁగి దండెత్తిపోయి తా విడిసియుండు
నది ప్రయాణాసనం బన నమరుచుండు
నిట్టి చందంబు లెల్లఁ దా నెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 142

సీ॥ అరివిజిగీషులఁ దా నాక్రమించుటకు మ
ధ్యముఁడు పై దండెత్తఁ దలచినప్పు
డరియును విజిగీషు వన్యోన్యమైత్రిచే
నొనగూడి బల్మిచే నుండు టొప్పు
నదిగాక ఘనుఁడైన యల యుదాసీనుండు
గినిసిన నరివిజిగీషువులను
నక్కడవారెల్ల నొక్కటైయున్న నం
ఘాయాసనం బనఁ బొలుపుమీఱు

గీ॥ నిట్టిభేదంబులెల్లను నెపుడు చిత్త
మందెఱుఁగనుండ నేర్చిన యట్టిరాజు
మదరిపుల గెల్చి సకలసంపదలఁ బొల్చి
జనులు వినుతించ మించి యిజ్జగతి నేలు ॥ 143

సీ॥ బలియుఁడై కృష్ణుండు పారిజాతముఁదెచ్చు
చోట నుపేక్షించి సురవిభుండు
వరరకయున్నట్లు పగతుఁడు బలియుఁడై
యున్నచోఁ దా నూరకుండునదియు
నొకహేతువునఁ జేసి యొకశాత్రవుఁడు పేర్చి
తను నుపేక్షించిన దానిఁగొనుచు
మును రుక్మియుండిన యనువున నుండుట
యది యుపేక్షాసన మనఁగఁ దనరు

గీ॥ ఇట్టిభేదంబు తెల్లఁ దా నెప్పుడు చిత్త
మం దెఱిఁగియుండ నేర్చినయట్టి రాజు
పరరిపుల గెల్చి సకలసంపదలఁ బొల్చి
జనులు వినుతింప మించి యీజగతినేలు ॥ 144

ద్వైధీభావ ప్రకరణము

వ॥ మఱియు ద్వైధీభావంబు స్వతంత్రపరతంత్ర భేదంబున రెండు
తెఱంగు లయ్యెనందు స్వతంత్ర ద్వైధీభావం బెట్లనిన. 145

సీ॥ ఇరుదిక్కులకుఁ దన కిద్దఱుశత్రులు
బలవంతులై యున్నఁ గలఁచిపడక
వారివారికిఁ జూడ వారివాఁడును బోలెఁ
దన్నుఁ దక్కొఁడుగా నెన్నిపల్కి
కాకాక్షివలె నిరుగడల వర్తింపుచు
సందుఁ జేరువదాన సధికయత్న
మునఁ గడుపుచు నిద్ద రెనయక యొత్తిన
సందులో బలవంతు నాశ్రయించి

గీ॥ వార లిద్దఱు వదలిన వారియరులఁ
దాన బలవంతు నొక్కనిఁ బూని కొలిచి
యతఁడుఁగా నేర్చి కాలంబు గడపెనేని
యది ద్వైధీభావగుణ మని యండ్రు బుధులు ॥ 146

కం॥ సాధారణుఁడై యిరుగడ
బాధకులకు నెనసి ధనముఁ బొరయుట యది వా
సిధారుణిఁ బరతంత్ర
ద్వైధీభావం బనంగఁ బరఁగుఁ బ్రాజ్ఞులచేఁ ॥ 147

సమాశ్రయ ప్రకరణము

క॥ మఱియు సమాశ్రయగుణంబు బలవంతుండగు నరివిభుండైనను
గాక తనశత్రువునైన నాశ్రయించుటంజేసి రెండు విధంబులై
యుండుఁ బరిక్రమం బెట్లనిన. 118

సీ॥ బలవంతుచే నొంపఁబడి నిరుపాయుఁడై
ప్రతిసేయఁగా లేక బడలినపుడు
కులమును సత్త్వంబు బలమును గల్గిన
యార్యుని నొక్కని నాశ్రయించి
వినయంబుతో నిత్యమును బొడగని చేరి
యతనిభావం బెల్ల నాత్మ నెఱిఁగి
చెప్పినకై వడిఁ జేసి వినీతుల
గతి సుగుణులఁ గొల్చువరవిఁ గొల్చి

గీ॥ యతనిదయచేతఁ బరిపూర్ణుఁడై స్వతంత్ర
వృత్తిఁ జెందుచుఁ గ్రమమున వెలయు బొందు
నట్టి యన్యసమాశ్రయం బెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 119

సీ॥ అహితులచే నొచ్చి యార్తుఁడై యాశ్రయ
హీనుఁడై తగు సంధి లేనివాఁడు
భండారమైనను బలమునైనను భూమి
యైనను భూఫలంబైన మఱియు
సకలంబునైన నిశ్చలతఁ జెందుచు నిచ్చి
యతివినయంబున నతనిఁ జేరి
తా బన్మిచెందినతఱి నైన శత్రువుఁ
డాపదఁ జెందిన యప్పుడైన

గీ॥ పేర యొకటిఁగ విశ్రంభించి విమతుఁ బ్రోంచి
మైత్రిఁ గొలిపించికొనియైన నలరు చొప్పు
నిట్టి శత్రుసమాశ్రయం బెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 150

చం॥ ఇట్టు పేశగానినీతిఁ దాఁ బగవారలకెంతు సర్వముం
గనిపుక యిచ్చి, నిప్పలును క్లేశము పిచ్చిన నైన నోర్చి యే
యుమయుప్రస్నైనఁ దాకొని యుప్యునైనను జేరి క్రమ్మఱన్
మనుచు పవిత్రిఁ గైకొనుట మంచిది యొంచగ ధర్మజుంబలెన్ ॥

॥వె॥ కారణంబు లేక కదిసి కూడఁగరాదు
ఘనుని నైన నీచజనుని నైన
కారణంబు లేక కలసిన క్షయమును
వ్యయము దోషములును వచ్చుఁగాన ॥ 152

ఉ॥ ఇలఁదేఁ దొక్కకారణంబునను తా నెవ్వారితో నైన నే
ర్పులఁ గూడందగుఁ గూడియుండెను యెవం దాత్పొందిచి త్తంబుతో
బల సమ్మృంగొఱగాదు తంత్రినయమం దాటించి దుష్టాత్మకుల్
వలఁప స్నిమ్మిగ్రసియట్టి సాధుజనులం దారెంతు హింసించుటన్ ॥

వ॥ ఇది షడ్గుణస్వరూపంబు. వీనిం గొందఱు మతస్థులు ద్వైధీ
భావసమాశ్రయంబులు సంధిమూలంబులె కావున సంధిగుణం
బొక్కటియును దండువెడలుటయును విడియుటయు విగ్రహ
మూలం బనుటం జేసి యానాసనంబులు విగ్రహభేదంబులే కావున
విగ్రహగుణం బొక్కటియును గావున నిట్టి సంధివిగ్రహంబులు
రెండుగుణంబులే యని పలుకుచుండుదురు. మఱియు బృహస్పతి

మొదలుగను గొన్నిమతంబులవారు షడ్గుణంబుల వాధింపం బడినవాఁ డితఁడని నాశ్రయించుటంజేసి సమాశ్రయమనంబుఁ బ్రత్యేకంబు గాఁబున నాసంధివిగ్రహంబులు దెలుపును సిట్టి సమాశ్రయంబుసంగూడి షడ్గుణంబులే యని పలుకుచుండుదురు. మఱియుఁ గొన్నిమతంబులవారు సంధ్యాదిగుణపంచకంబును విగ్రహమూలంబె కావున విగ్రహగుణంబొక్కటియె న్యాయం బని పల్కుచుందురై నను వీని కన్నిటికిఁ బ్రత్యేకంబైన యవస్థాభేదంబులు గలుగుటంజేసి యీ కామందకమతంబునకు షాడ్గుణ్యంబె సమ్మతంబు ॥ 154

కం॥ ఈరీతిషడ్గుణంబుల
నేర్పువుతోఁ దెలియునట్టి నృపవరుఁ డెలమిన్
వైరులను గెలిచి పారా
వారావృతమైనధరణిపలయుం బేలున్ ॥ 155

చం॥ సరసవిహార సారయుతసద్గుణ సింధుగభీర నీతి సు
స్థిరరుచికీర్తిహార సుదతీజనమన్మథ సూర్యవంశభా
స్వరతర సేవితార్యజనసైన్యవిరాజిత సోమపాత్రభృ
చ్ఛరనిధిదాన సౌమ్యహిత సంతతశోభన సర్వసన్నుతా ॥ 156

కం॥ మండలశోధన సాధన
పాండిత్యా షడ్గుణప్రభావజ్ఞ ధరా
మండల పాలనఖేలన
దండితమత్తారిభూప దానకలాపా ॥ 157

భుజంగ ప్రయాతము.

ధరాధార దోర్దండ చాపప్రచండా
పరాభేద్యమంత్రప్రభావ స్వతంత్రా

స్ఫురద్గాంగ భంగాహిభూషాంగవాణీ
తురంగాబ్జ శీతాద్రితుల్య స్వకీర్తీ ॥ 158

గద్యము :— ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజగోత్ర పక్కిరాజయెల్లనామాత్యపుత్ర సుకవిజనవిధేయ శ్రీరామకృష్ణభక్తి వైభవభాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన రాపింపిర నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు మండలభేదప్రకారంబును షడ్గుణప్రచారంబు నన్నది చతుర్థాశ్వాసము.

ఆంధ్ర కామందకము

పంచమాశ్వాసము

కం॥ శ్రీవినుతాలోక జగ
త్పావన రఘురామ పాదపంకజయుగళీ
సేవాధురీణ శాంత
ప్రావృత కొండ్రాజువెంకటాద్రి నరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

మంత్రవికల్ప ప్రకరణము

గీ॥ నృపతి షడ్గుణతత్త్వంబు నిశ్చయించి
గూఢ మగుచర్యఁ దగ మంత్రపదవులఁ దగుచు
మంత్రివర్యులతోఁ గూడి మంత్రరీతు
లమర నూహింపఁదగు రహస్యంబుగాఁగ ॥ 3

కం॥ తన కాప్తుండై తగుప్రా
జ్ఞునితో మంత్రం బొనర్పఁ జొప్పడుఁ బతికిన్
దన కాప్తుండౌ మూర్ఖునిఁ
దన కాప్తుఁడుగాని ప్రాజ్ఞుఁ దా విడువఁదగున్ ॥ 4

కం॥ ధర యెల్ల ననుభవించును
నరనాథుఁడు మంత్ర మెఱిఁగినం గాకున్నన్
బరిభవ మొందు స్వతంత్రతఁ
బరగియు మంత్రంబు నెఱుఁగఁ బ్రాజ్ఞులచేతన్ ॥ 5

కం॥ పగతులచే దుర్మంత్రుం
డగుపదార చెడు దుష్టమంత్ర మగుయజ్ఞము వై
ర్యగణముచే బతెఁ గావున
జగతిన్ సన్మంత్రమునఁ బొసంగఁగవలయున్ ॥ 6

చ॥ అనిశము ధర్మమార్గములయందె చరించినవారు సిద్ధమై
యొనరినయట్టి కార్యముల నూర్జితులై తగువారు పెద్దలై
వినరినవారు నై నగుణధన్యులు చెందినశాస్త్రమార్గ మెం
చను వదలంగ రారు నయధుర్యులకున్ నిజకార్యసిద్ధికిన్ ॥ 7

కం॥ జనపతి శాస్త్రముతో నెడ
సినపర్వుల వేగిరమునఁ జెంది మెలఁగినన్
దనశత్రునిచే ఖడ్గం
బునకున్ గ్రాసంబు గాకపోవం గలఁడే ॥ 8

కం॥ బలిమిఁ ద్రిశక్తులలోపల
నల మంత్రము మంత్రశక్తి ననువొందక కే
వలము ప్రభావోత్సాహ
మ్ములఁ గల్గియు శక్రుఁ డోడె మును గురువునకున్ ॥ 9

ఉ॥ నీతి యొకింతయుం దెలియనేరని సింగము బల్మిచేతఁ దా
నేతఱియందు నేనుఁగుల నెల్ల వధింపుచు నుండు బుద్ధియున్
నీతియుఁ గల్గినట్టిపతి నేర్పున సింగపుగుంపులం గరి
వ్రాతము సుక్కునం గెలిచి వర్ధిలకున్నె ధరాతలంబునన్ ॥ 10

గీ॥ మునుపు సామాద్యుపాయముల్ మొనపవలయు
కాల మెఱుఁగుచు వైరిపైఁ గదియవలయుఁ
గాక మఱి కేవలంబు విక్రమముఁ బూని
మెలఁగువాఁ డెందు వగఁ జెంది కలఁగకున్నె ॥ 11

చ॥ పలు మెదలించి ఘూర్ణితుఁడు వక్త్ర మనస్యమునా మనుజ గణం
దెలఁగెడిబుద్ధిచే నెఱిఁగి చేసిన మే లగు నట్లు గానిచో
నలవుసఁ గొండ దీకొనినయట్లు పడంతిరి పంతభంగమై
పొలుపున హాస్యరీతులను బొందక యొందు శుభంబుఁ దెలుపనే ॥

కం॥ కొందరి యనిశ్యముఁ బసిగై
బలిసినచోఁ గిడ కాక ఫలమొందునె యు
య్యెడ విన్న నదిఁగొనంగాఁ
గడఁగెడి పెనుపెట్టితంబు కడిఁ గొనఁగలదే ॥ 13

ఆ॥వె॥ మిడుత యగ్నిలోనఁ బడునటు నాశంబు
వచ్చునపుడుఁ బూస పలప చెపుడు
తగినపనులె పూనఁదగు నగ్నిలోఁబడు
మిడుత కేమి కలుగు చెడుటదంచె ॥ 14

కం॥ ఇలలో దుర్లభమగునది
బలియుఁడు మోహమునుఁ జెంది పదరిన నందుణ
గలిగినయాపద లతనిం
గలకాలముఁ దాప మొందఁగాఁ జేయుఁదుదిన్ ॥ 15

కం॥ అనుపమమతిచే నిదులను
జనపతి దా నాక్రమింపఁ జను నేర్పున మొ
ట్టనుపుగ మెట్టెడునాతఁడు
ఘనమగుగిరి శిఖర మెక్కకై పడి మెఱయున్ ॥ 16

ఉ॥ అందగ దుర్లభంబగుచు నందఱు మ్రొక్కులు మ్రొక్క నిక్కి పెం
పొందినయట్టిరాచఱిక మొక్కడ నించుక దుష్టప్రవర్తనం
జెందినయేని నాశనముఁ జెందడె యొం దపచార మింత దాఁ
జెందినబ్రాహ్మణత్వము గృశింపుచు నిందల నొందుకై పడిన్ ॥

కం॥ విపులమతు లెంచి శాస్త్ర
క్రమమున నొనరించునట్టికార్యంబులు వే
గమె మంచిఫలము లిచ్చుఁ దా
నమరంగాఁ బ్రోదిఁగనినయల వన మనఁగన్ ॥ 18

కం॥ అనువుగ నొనరించినపను
లనిశము ఫలియింపుచుండు నది కాకున్నన్
మనమునకుఁ దాప మొసఁగవు
మును దెలియక సేయుకార్యములుబలెఁ బతికిన్ ॥ 19

గీ॥ నేర్పు మీఱంగ నెన్న యొనర్పఁబూని
కార్య మొకరీతి సఫలంబు గానివేళ
వాఁడు నిందకుం దగినట్టివాఁడు గాఁడు
తానె దైవంబు కడఁదోడుగానికతన ॥ 20

కం॥ ఫలములకై నిర్మలమతి
గలవాఁ డుద్యోగశాలి గావలె నెందున్
ఫలవిఘ్న ముదరకుండన్
బలవద్దైవంబు నెఱిఁగి ప్రార్థింపఁదగున్ ॥ 21

కం॥ తనబలిమి నెదిరిబలిమిం
గనుఁగొని యరిమీఁద గదలఁగాఁదగు నెడపం
దను నెఱుఁగుటెద్ది యదియో
జనపతులకు నెఱుక నీతిచాతుర్యంబుల్ ॥ 22

కం॥ ఆర్యులు విడుచురు నిష్ఫల
కార్యము నిశ్చితఫలంబు గలుగక యెడరౌ
కార్యము బహువైరముఁ గల
కార్యము కడుగ్లేశమడచుకార్యముఁ బుడమిన్ ॥ 23

కం॥ తనకార్యములె విహితమునఁ
దగిలినయవి యెప్పుడు మీఁదఁ దా మంచివియై
తగు నవి తొలుతన్ సజ్జను
లగువారిక్రమాగతంబు లైనవి పతికిన్ ॥ 24

గీ॥ ఎట్టికార్యంబు దనరను హిత మొనర్చు
నెట్టికార్యంబుచే నింద లెనయకుండు
నట్టికార్యంబె పూని చేయంగవలయు
నప్పు డించుకరతిసమై యడరెనేని ॥ 25

కం॥ సులభమునఁ గార్యసిద్ధులు
గలుగుటకై బుద్ధిచేతఁ గార్యము చూపన్
వలయుఁ బతి మంచిమిత్రులఁ
గలిగినచో సింహవృత్తి కడు మేలొకటన్ ॥ 26

చం॥ తొడిఁబడ మించి పైకుఱికి దుష్టవిరోధుల వంచి సంపదల్
పడయుట లెంచ దుష్కర ముపాయబలమ్మున నేదియైనచొ
ప్పడి తనుమావటీఁడు బలభద్రగజంబుశిరంబుమీఁదటన్
దొడరియు వాయుమార్గములతోడఁ బటంబు విసు మెంతయుఁ జూడమే ॥

ఆ॥వె॥ చతురమతి కుపాయసరణిచే సాధ్యంబు
గానివస్తు వించుకయును గలదె
యినుపముద్ద యైన నిలలోన నీరుగా
కఱఁపఁ బడును చెఱిపి విఱువఁబడును ॥ 28

కం॥ జల మింగలంబు నార్చుట
యిలమీఁదటఁ గడుఁబ్రసిద్ధి యీయింగలమే
బలువగు నుపాయశక్తిని
జలచలచలఁ దెరలఁజేసి జల మిగిరించున్ ॥ 29

వ॥ మఱియు మంత్రంబునకు జ్ఞానంబును, రక్షణంబును, బ్రకా
శంబును బ్రకీర్తియు సంగంబులును వ్యాపారంబు నుత్పత్తి
ప్రమాణంబును బరిశుద్ధియు ఫలసిద్ధియు నావర్తనంబును, ధారణం
బును, మొదలయిన యవస్థాభేదంబులు గల యందు విషయంబు
సాక్షాత్కారంబునం దెలియనియర్థంబు లెల్లం దెలియుట యనెడి
యవిజ్ఞాతవిజ్ఞానంబును దెలిసినయర్థంబు కర్తవ్యపూర్వకంబుగా
నిర్ణయంబుగావించుటయనెడి విజ్ఞాతనిశ్చయంబును నుభయ
తెరంగు కార్యంబులు ప్రసక్తంబులైన నొకటి గాపాడుట యనెడి
సందేహభేదనంబును, వెండియు సంధివిగ్రహంబులలోన నృష్ట
సమ్మతంబున సంధియ మంచిదనుటఁ దెలిసి యదియును భేద
పూర్వకంబైన లెస్సయని తెలిసికొనుట యనెడి శేషదర్శనంబును
నను నిట్టి చతుర్విధ భేదంబులుగల జ్ఞానంబు మంత్రులవలనను
సంభవించుంగావున. 30

సీ॥ మంత్రులుఁ దాసను మతులందు లెస్సగాఁ
బరిశుద్ధి సేయు టుత్పత్తియండ్రు
దనదు నుత్పత్తిచేఁ దనమంత్ర మది లెస్స
తెలిసి రక్షించుట స్థితియటండ్రు
చాల దానినిఁ బ్రకాశంబుగాఁ జేయుటే
మఱి లయ మని యండ్రు మంత్రమునకు
నిన్నియు నెఱుఁగుచు నిది దేశ మిది కాల
మిది యూయ మిది ప్రయం బిది బలంబు

గీ॥ దీని రిది యుక్త మంచును దెలివితోడ
మంత్రవిదులను గూడి నెమ్మదిఁ జెలంగి
శాస్త్రమార్గంబు వదలక చతురుఁ డగుచు
మంత్ర మూహింపవలయును మనుజవిభుఁడు॥ 31

కం॥ జనపతి తనమంత్రులయా
ప్తిని మెలఁగవలె నండి మెచ్చినజనులును దాఁ గా
వినక మఱి యన్నిపలుకులు
వినవలయును మంచిమాట వెదకెడికొఱకై ॥ 32

కం॥ తనమది మదించి పనియెడఁ
దనమంత్రుల మీఱుపతి వృథామంత్రుఁడు పే
డని నింద నొందు నతనిని
గనుఁగొని రిపు లాక్రమింపఁ గడఁగుదు రెపుడున్ ॥ 33

కం॥ మంత్రము రక్షింపఁగవలె
మంత్రము మూలంబు మిగుల మనుజేంద్రునకున్
మంత్రము చెడఁ దాఁ జెడుఁ గ
న్మంత్రము రక్షింప రక్షణముఁ గలుఁ దానున్ ॥ 34

కం॥ మతుమఁడయి కాల మెఱుఁగుచు
నతులితగతి సింహవృత్తి నడచెడుధరణీ
పతి కార్యము సేయుతఱిన్
హితులును నది దైన నహితు లెఱుఁగఁగవలయున్ ॥ 35

కం॥ ఫల మెవ్వేళ నొసంగన్
గలుగునుఁ గడువేగఁ గోర్కె ఘటియింపంగాఁ
గలుగునుఁ బశ్చాత్తాపము
గలిగింపనియట్టిమంత్రిగతి మంచిదగున్ ॥ 36

మంత్రాంగములు

ఆ॥వె॥ దేశకాలగతులు దెలియుట, సాధనో
పాయచింతయును, సహాయవితతి,
నాపదలకుఁ బ్రతిక్రియయుఁ, గార్యసిద్ధియు
నైదు మంత్రమునకు నంగము లగు ॥ 37

కం॥ పూనినపనిఁ జేయవలెన్
మానినను వెల్లఁ బొడవడి పూనఁగవలయున్
మాని యొనరించునాతని
దా ననువుగ విరివికొనఁగఁ దగు న్యాయమునన్ ॥ 38

కం॥ ప్రారంభింపక యుండుట
పూనుటనకుఁ బ్రథమబుద్ధి పూనికతోడం
బ్రారంభించినపని యా
దేయుటుట ద్వితీయబుద్ధి యాధరలోనన్ ॥ 39

కం॥ సారెకు బహుమంత్రులతో
భూరిమయిఁమి కార్యమార్గములు దలఁచఁదగున్
వారలకును సమ్మతమగు
సారపుఁగార్యంబుఁ బూనఁ జను నెర్పొనరన్ ॥ 40

గీ॥ ఎంత సజ్జనులగువారు నింద సేయ
రెంతఁ దనమది సందేహ మంతటంత
యెంత మంత్రులు సమ్మతిఁ జెంది యుండ్రు
తలఁప నటువంటిపనిఁ బూనవలయు విభుఁడు ॥ 41

కం॥ మంత్రులచే నిశ్చితమగు
మంత్రముఁ జింతింపవలయు మదిఁ బలుమారున్
మంత్రజ్ఞుఁడగునృపుఁ బతిఁ దన
మంత్రముచేఁ దనమనసులు మఱి చెదకుండన్ ॥ 42

కం॥ వారలు మొగియక యుండన్
దా రొనరింపుదురు మంత్రితతి దడవడరన్
బోరులు మొగియక యుండిన
సారపుభోగములు దమకు సమకొనుచుండన్ ॥ 43

కార్యసిద్ధి సూచకములు

గీ॥ పౌరుషంబు సహాయసంపద మనఃప్ర
సన్నతయు దేహదార్ఢ్యంబు సమకొనుటయు
బుద్ధి విశ్వాసమును జాలఁ బొడముటయును
గార్యసిద్ధికి గుఱుతులై కానుపించు ॥ 44

కం॥ సులభములగు యత్నంబులు
గలుగుట, తగుసాధనములు గలుగుట, విఘ్నం
బులు లేకుండుట, కార్యం
బులకున్ ఫలసూచకములు భువి నివి తెలియన్ ॥ 45

కం॥ పలుమరు మదిలోఁ దలఁపఁగ
వలయున్ మంత్రము ధరింపవలయును యత్నం
బలరఁగ నటుగాని యెడం
జలియింపుచు నగ్నిలీలఁ జాల దహించున్ ॥ 46

కం॥ వెలిపడు మంత్రం బాప్తుల
వలనన్ రక్షింపకున్న వసుధాపతికిన్
దెలిసి యటుగాన నాప్తుల
వలనను మంత్రంబుఁ బ్రోవవలె యత్నమునన్ ॥ 47

ఆ॥వె॥ కలువరింతపలుకువలనఁ గామమువల్ల
మదమువలన మఱి ప్రమాదములను
గదిసి గుట్టుఁ దెలియుఁ గామినీవితతుల
వలన మంత్ర మదియు వసుధలోన ॥ 48

గీ॥ కంబములు లేక సోరణగండ్లు లేక
నడుమ గోడలు లేక పెంపడరుచోట
మేడపైఁ గానలో నైన మెలఁకు వలర
మంత్ర మూహింపవలయును మనుజవిభుఁడు ॥ 49

మంత్రిమండల వృత్తము

సీ॥ తొలుదొల్త మంత్రిమండలముతో మంత్ర మూ
హింపఁగాఁ దగు నభివృద్ధికొఱకు
నది యెట్టు లన్న దేవాచార్యమతము వా
రఖిలసమ్మతిఁ బదియాఱ్వు రంద్రు
మనువు పన్నిద్ద రైనను జాలు నని పల్కె
మఱియు శుక్రాచార్య మతమువార
లిరువదియగుసంఖ్య నెంతు రీమంత్రుల
నితర మతంబువా రెటులనైనఁ

గీ॥ గలిగినందఱె చాలు మంత్రు లని యందు
రిటుల మంత్రులసంఖ్యఁ దా నెఱుఁగ నేర్చి
వారిఁ దెలియంగఁదగు వేఱు వేఱ సారె
శాస్త్రమార్గంబు వదలక జనవిభుండు ॥ 50

చం॥ హితుఁడయి మంచిపక్షమున నెన్నిక కెక్కుచు నీతిశాస్త్రసం
గతముగఁ గార్యచర్యలఁ దగం జరియించినవాఁడు నాత్మస
మ్మతుఁ డగువాఁడునైన తనమంత్రిశిఖామణి పల్కినట్టి యా
మతమె యొనర్పఁగా నగును మానవనాథుని కెట్టివేళలన్ ॥ 51

కం॥ మును మంత్రనిశ్చయంబున
నెనసి నృపుల్ కార్యకాల మెఱిఁగి మెలంగన్
జనుఁ గాలము మీఱినచో
ననుపుగఁ గల్పింపవలయు నది మగుడంగన్ ॥ 52

కం॥ అదను మదిఁ గోరుచుం దగు
నద నొక్కొకవేళ దొరకునప్పుడు దనపనుల్
కొదవయిడికొనినఁ గ్రమ్మఱ
నద నబ్బుట దుర్లభం బటంద్రు నయజ్ఞుల్ ॥ 53

కం॥ మతిమంతుఁడు సన్మార్గము
గతిచే సద నెఱిఁగి సేయఁగాఁ దగుఁ గార్యం
బతినియతి నెటులనైనన్
క్షితిలోపల మంచిఫలమె చేకొనుచుండున్ ॥ 54

మ॥ ఇది యీరీతిది దీని కిట్లనుచుఁ దా నెంతే విశదాత్ముఁడై
యదనన్ దేశమునందు భూపతి సహాయశ్రేణితోఁ గూడి స
మ్మద మొప్పన్ బరిశుద్ధపౌరుషుఁడగుచున్ మత్తారివీరావళిం
జదుపంగాఁ దగుఁ గాక చాపలగుణేచ్ఛన్ వర్తిలం జెల్లునే ॥ 55

చం॥ అహితములైనఁ గార్యములయందు హితంబును బుద్ధి నేర్చి యా
మహిపుఁడు మూఢుఁడౌనతఁడు మంత్రులమాటఁ దిరస్కరించి తా
సహితులమీఁదటం జపలుఁడై కడు వేగమె పోయి వారునన్
మహితకరాసులెత్తి పరిమార్చినచోఁ జెడు నస్మసంబునన్ ॥

చం॥ ఎదిటిబలాబలంబు లొకయింత యెఱుంగక మంచిసాహసం
బొదవ మదించి మించి బలియుండను నేనె యటంచుఁ గొంచమౌ
మదిఁ దమకించుభూపతి సమంచితచంచలవృత్తి శత్రుపైఁ
గదలి మరంబులోనఁ బడుఁగాక సుఖస్థితి నుండ నేర్చునే ॥ 57

మ॥ అమితోద్యోగముఁ గల్గినట్టిరిపురాజానీకముం గ్రూర స
ర్పములం బోలె నయప్రవర్తనలచే భాసిల్లుభూపాలకుం
డమర న్మంత్రబలంబుచేఁ దనకు లోనై యుండఁగాఁ జేయు దృ
ఢ్హమగున్ ధారుణి నట్లొనర్చిన నృపాలాగ్రేసరుండై తగున్ ॥

వ॥ ఇది మంత్రస్వరూపం బింక దూతచారులప్రకారం బెట్లన్నను. 59

చం॥ అనువుగ మంత్రముం దెలిసి యందలి యర్థము లాచరించురా
జనిశము దూతకృత్యములయం దభిమానముఁ గల్గి మంత్రులౌ
జనులకు నెల్ల మంత్రమున సమ్మతుఁడై తగుదూతఁ బంపఁగాఁ
జను సమయంబుఁ ద్రొబ్బుటకు శాత్రవమర్మవిభేదశాలియై ॥ 60

కం॥ తలఁచుకొనుశక్తి ప్రౌఢిమ
పలుకులనేర్పులును శాస్త్రపరిచితిఁ గార్య
మ్ముల యభ్యాసము నాయుధ
ములతెలివియుఁ గలుగువాఁడు భువి దూత యగున్ ॥ 61

దూతభేదములు

సీ॥ కార్య మెంతయు హ_స్తఁగాఁ జేయఁజాలిన
యతఁడు నిసృష్టార్థుఁ డనఁగఁ బరఁగుఁ
జెప్పినట్లే పోయి చేయఁగా నేర్చిన
యతఁ డరయ మితార్థుఁ డనఁగఁ బరఁగు
నేమియు నెఱుఁగక యేలినాతనికమ్మ
లందించ శాసనహారకుండు
జగతిలో నీరీతిఁ దగి మూఁడు దెఱఁగులై
చరియింతు రీదూతజనులు పరుసఁ

ఆ॥వె॥ బరజనంబు లిటులఁ బలికినఁ దా నిట్లు
పలుకవలయు ననుచుఁ దలఁచికొనుచుఁ
బోవఁదగినయెడకుఁ బోవఁగా వలయును
క్షితిపవరునసుజ్ఞచేత దూత ॥ 62

కం॥ అలజడివారల నాటవి
కులఁ దనకున్ లోనుజేసికొనఁదగు మఱియున్
జలములపెక్కులు త్రోవలు
దెలియఁగఁదగు దనదు నేనఁదెప్పుట కొఱకై ॥ 63

కం॥ అరిపురము నతనిసభయుం
జొరవలయుఁ బ్రకారరీతిఁ జొప్పడ నరిచేఁ
బరికింప నునుమతుండై
యురవుకొనం జనఁగ నొప్పు నిల దూతలకున్ ॥ 64

ఆ॥వె॥ శత్రు సతనిరాష్ట్రిసారంబు సతని మి
ర్గంబు పర్గరక్షణంబు మిత్ర
వితతి యతనికినియుపేశ ఖండారంబు
రెస్సఁ దెలియవలయు లీల యూత ॥ 65

చం॥ చనవిభుఁడెట్లుపల్కు మన దా నరితోడుత నట్లు పల్కఁగాఁ
జనుఁ దనమీఁదఁ గైదువలు సాఁచిన నించుక ధీతి రేక చూ
పుని ముఖచేష్టపల్లఁ దలపోయుచు రాగవిరాగభావముం
గనుఁగొనఁగాఁదగుఁజూమఱియుఁగార్యమెఱుంగఁగఁదూరి దాతుఁగా

చం॥ తనకు సనిష్టవాక్యములు దాశఁకొనఁజా జనుఁ గామమునఁ బనం
బుసు మఱి క్రోధము న్విడచి పోఁ దఱుమం దను సద్రపోపగాఁ
జన దొరతోడఁ గూడుకొని చాలఁబరేంగితముల్ గనుంగొనఁజా
జనుఁ దనభావ మెయ్యడఁ బ్రచారము సేయఁగ రాదు దూతకుఁజా॥

గీ॥ వైరులందు సమాత్యాదివర్గ మనెడి
ప్రకృతులకుఁ గల్గురాగాపరాగములకుఁ
దెలియఁ దగు మఱి భేదింపవలయు వారి
నరసి భేదింపఁ దగు రహస్యంబుగాఁగ ॥ 68

కం॥ తనపతిగుణములఁ బ్రకృతులఁ
దను నడిగినఁ బలుకవలదు ధరణీశులతో
డను సర్వము మీ రెఱుఁగరె
యని పల్కఁగ వలయు మంచిపగుపల్కులచేఁజా ॥ 69

కం॥ కులమునుఁ గడుఁ బేరెన్నిక
గలుగుట ఘనమైనయట్టి కార్యపుసేతల్
కలిమి యన నాల్గుదెఱఁగులఁ
గల వినుతులఁ బతిని రిపుని గణుతింపఁ దగున్ ॥ 70

ఉ॥ జీతము రెండువిక్కులను జెందెడివారలచేత శిల్పముల్
చాతురి గల్గువిద్యలు విచారము సేయునెపంబుతోడఁ దా
నేతతి శత్రురాజు ఘటియించినకార్యము భేదకోటి ధా
త్రీతలభర్త నేయఁ దగురీతులు మాతయెఱుంగఁగాఁ దగున్ ॥

గీ॥ తీర్థముల నాశ్రమంబుల దేవళాల
యములయందుఁ దపస్వివేషముల మెలఁగు
నట్టివారలతో మాటలాడవలయు
శాస్త్రరీతుల దెలియువ్యాజంబుచేత ॥ 72

కం॥ తనవిభుఘనత ప్రతాపం
బును మంచితనమ్ము భృత్యులను గరిమ కులం
బును దానము నుత్సాహముఁ
బెను పొందఁగఁ బలుకవలయు భేద్యులతోడన్ ॥ 73

కం॥ ఇల నిపుణపోతు మత్తుఁడు
గలభావమె బలుకుచుండుఁ గాని బూతి యొరులం
గలయక నిష్ఠురపోఁ దగు
పల చెప్పుడు బోనములను విని తలఁ చూలన్ ॥ 74

కం॥ తనకార్యసిద్ధికొఱకై
ఘనముగఁ దడవైనయపుడు గడు వెతఁబడఁగాఁ
జన దెపుడు దూతవర్యుఁడు
తనకార్యము పొసఁగువిధమె తలఁపఁగ వలయున్ ॥ 75

వ॥ మఱియు రాయబారియగునతండు శత్రురాజు ననుసరింపుచు
నుండునెడఁ దమయేలికర్తారయును సౌఖ్యంబడిక యాలస్యంబైన
యెడఁ గ్రమంబున మంచిదనంబు మించ పంచనావాస్త్ర
ప్రపంచంబులఁ గాలంబుఁ గడపుతెఱఁ గెల్లన్నను, దనవిభునకు

నొకయించుక వ్యసనంబుఁ గలిగియున్నకతనను, నొయింతో
నొకయించుక వ్యాజ్యంబుగలుగు కతనను దాయబంధువులలోనఁ
గలహంబుఁ బుట్టిన నీతిపరుండు గావున నదియు వారించు
కతనను ఫలకాలంబు గాన ధాన్యాదిసంగ్రహంబు సేయుచుండు
కతనను దుర్గంబునకు నవరణలు సేయించుచుండుటనుఁ దన
సైన్యంబులకు క్షేమంబుఁ గోరువాఁడై వర్షాదికాలదేశవిష
యంబులవలనఁ దా రాకయున్నకతనను దాన ధనాదికంబు
వట్టించుకొని వచ్చువాఁడై యున్నకతనను, వెలిగుడారంబులు
వేసి పయనంబునకు సామగ్రి యొనఁగూర్చుకొనుచుండుకతనను,
నాలస్యం బయ్యెనని యుచితరీతులఁ గాలంబు గడుపుచు నుండి.
శత్రువునకుఁ గార్యకాలంబులోనఁ గూడకయుండుట లెస్సఁ దెలిసి
మగుడివచ్చియైనను రాకయుండియైనను శత్రువార్తలన్నియు
లెస్సగాఁ దనయేలికకు నెఱింగించవలయు ననియును. 76

సీ॥ పగఱసామర్థ్యంబు బలమును దుర్గంబు
 భండారమును మిత్రబంధుతతుల
సతఁడు పూనుచునుండు నట్టికార్యంబుల
 తెఱఁగులు లెస్సగాఁ దెలియుటయును
గడలఁగావలివారి నడపులకడవారిఁ
 దనవారిగాఁ జేసికొనుట మఱియుఁ
దమ కనిసేయఁగాఁ దగుచోట మగుడి పో
 వనువైనచోటుల నరయుటయును

గీ॥ దూత యొనరించుపను లంద్రు దూతజనుని
వలన నెఱుఁగంగ వలయును వైరిచర్యఁ
నజనమ్ములయందును ధరణినాథుఁ
రివరులదూతచేష్టల నరయ వలయు॥ 77

దూతచరవికల్ప ప్రకరణము — దూతలక్షణము

ఉ॥ తలఁపున మించి క్లేశములు దాఁకి ప్రయాసము నోర్చి దక్షుఁడై
చెలఁగుచుఁ బోవ రాఁ గలిగి శీలముఁ జెంది పరేంగితంబు నూ
హలు దనలో నెఱింగి కఠినాత్ముఁడు గా కటు యుక్తిపెంపునం
గలిగినవాఁడు దూత యనఁగా నుతికెక్కుచునుండు నెచ్చటన్॥

వ॥ ఇది దూతలక్షణం బగు నింకఁ జారలక్షణంబు వివరించెద. 79

చారలక్షణము

కం॥ మునులును జోగులు శిల్పులు
ననఁ దగి దిశలందు ధూర్తులై తిరుగంగాఁ
జను వేగువారు వార్తల
ననువుగఁ దెలియుచును బలికి నవి తెల్పుటకై॥ 80

చం॥ ఇలఁ గల చారకార్యముల నెల్లఁ గనుంగొనఁ జాలునట్టి వ
న్నులు పతి కెందు నెంచఁగ వినూతనచాతురిఁ బొల్చువేగువా
రలె కద కాన వారలు ధరాతలమందుఁ జరించుచు సర్వవా
ర్తలు దెలుపం జనుఁజా బతిహితంబుగ వచ్చుచుఁ బోవుచుండఁగన్

చం॥ చెలఁగెడు సూక్ష్మసూత్రములచేత బలెం దనవేగువారిచే
నిలఁ గల సర్వవార్తలు మహీపతి దా నెఱుఁగంగ నొప్పు ని
ట్లలపునఁ జారచక్షుఁడయి యందము నొందినరాజు నిద్రచే
నలరినవేళ మేల్కొనినయట్టివిధంబున మించు నెంచఁగన్॥ 82

గీ॥ కదలుటలచేత వ్యాపించు గాలిలీలఁ
గిరణములచేత వ్యాపించు తరణికరణి
నరపతికి లోకసమ్మతులైన వేగు
వారిచేతనె వ్యాపించవలయు జగము॥ 83

మ॥ వినుఁ గాన వేఁగువారి నెడి విప్రుల నగ్గలిపడాఁడు గాఁడనన్
జనపతి వారిచేతనె విశాలతిరంబుగఁ జరింపుచుండఁగాఁ
జను నటు గాన భూపుఁ డిలఁ జారులచే నిల సంచరించుచుం
డినఁ బడు సంఘుఁడో యన వడిన్ నమ్ముడై తనసట్టి నట్టునన్॥

కం॥ పైపలుకఁ గలుగుసంపద
పైయలప ర్తనల తెఱఁగు పైపులయది యా
వాపది జనములకోరె
సారెకుఁ బతి తెలియవలయుఁ జారులచేతన్॥ 85

వ॥ ఇట్టి చారులు ప్రకాశం బప్రకాశంబు నన రెండు తెఱంగులై
యుండుదు రందుఁ బ్రకాశంబు దౌత్యంబుఁ జెప్పంబడిన దూత
యనం బరఁగుచుండు. అప్రకాశంబై గూఢచారి యనం బరఁగు
నండ్రు. యజ్ఞంబునందు ఋత్విజులు మంత్రంబుచేతనే మెలఁగు
చందంబున నరపతులును చారులచేతనే ధరాతలంబునం దెల్ల
సంచరింప వలయు, నందుఁ దౌత్యంబుఁ జెప్పంబడిన దూతచేతనే
శత్రురాజుల సంధికార్యంబులు మొదలైన రహస్యప్రచారంబు
లెల్లను దెలియ వలయును. గూఢచారులచేతనే శత్రురాజుల
బాహ్యప్రచారంబు లెల్లను దెలియ వలయు నిట్టి గూఢచారులు
సంస్థులు సంచారులు నన రెండు తెఱంగులై యుండుదురు. అది
యెట్లనఁ గ్రమంబున వివరించెద. 86

సంస్థగూఢచార లక్షణము

సీ॥ ఒకరివాఁడై వేఱె యొకరివారింగిఁ జాను
దానెల్లరూపునఁ దనరువాఁడు
సన్యాసియై కడు శాంతిఁ జెందినవాఁడు
వేదముల్ చెప్పెడి విప్రవరుఁడు

బహువేషధారులై పరగెడివారలు
మంత్రముల్ మంత్రించు మంత్రవిదులు
గుత్తకోర్లకు దున్నికొనియెడివారలు
కోపటులై యమ్మికొనెడివారు

గీ॥ సాగుచు వైరులపురములయందు నిలిచి
విభునిచేతను ధన మొంది వేగువారు
చాలసుఖులీలచేఁ బ్రమచరుల కెల్ల
నౌరిపు నాధారరీతుల నుండవలయు ॥ 87

గీ॥ ఇటుల శత్రుపురంబులం దెప్పుడు నిలిచి
యుండు సంస్థలయొద్దను నొక్కచరుఁడు
పరులదేశంబునందుఁ గొందఱను దఱుచు
పలయు విభునకు సవ్వార్తఁ దెలుపుటకును ॥ 88

వ॥ ఇట్లు దేశవార్తలరయం దిరిగెడివారు, సంచారులు, తీక్ష్ణులు, ప్రవ్రజితులు శస్త్రిలు, రసదులు, నసం బరగుచుండుదురు. తత్ప్రకారం బెట్లన్నను 89

సంచారగూఢచారలక్షణము

సీ॥ అస్త్రఁబెట్టుచు సూళ్ళయందు గ్రాసముఁ జెంది
తీక్ష్ణులు ఠోగులై తిరుగుచుంద్రు
ప్రవ్రజితులపేరఁ బరగెడిచరులు స
న్యాసివేషాదుల నంది యుంద్రు
శస్త్రవైద్యముఁ జేసి చరియింపుచును కొంద
ఱఖిలభూముల శస్త్రి లనెడివారు
రసవైద్యములు చేసి రసికులై తగు చుంద్రు
రసదులపేరింటఁ బొసఁగు వార

గీ॥ అవనిపతి యిట్లు పరిగెడియట్టివారు
నాత్మ్యా నాక్రమించుటకు నాత్మ్యా రాజు
దెలియకుండఁగఁ బంపఁగా వలయు నెపుడు
బహుళకాని యుండవ బాకరీతిఁ బయకపంత ॥ 91

చం॥ వినయమున శత్రునకున్ వశధనముతో ముఖిఁ బూని చేయఁగా
ననువున యత్న్యముప్ మనసునందు నెయ్యముగ యుట్టుమునుదరా
ఘనశయము విప్రుఁబోనియతఁ దైవము విష్ణుఁ దెలిపెఁ దై
వనఁ బను మేల్కొనఁ బొరయఁ గానను దా మతిప్రపత్రులఁ బ్రకర

సీ॥ కారణం బేమియుఁ గలుగక కోపించు
వారల వంచింప వలయు నెప్పుడు
కారణంబులఁ గోపగతిఁ జెందువారలఁ
దనవారిగాఁ జేసికొనఁగ వలయు
పరికిఁ బ్రవేశింప నది నందు గావునఁ
దనయందుఁ గలుగు ఛిద్రములు దెలిసి
దానమానములచేఁ దా మాన్పఁగాఁ దగు
నవ రాజ్యవంటకుఁడైన వారి

గీ॥ యొగము లెంతయుఁ జెదరఁగా మొత్తి వలయు
జనవిభుం డిట్లు మునుల నెచ్చరిక గల్గి
యుపరిత్రైనట్టి సామదానముల నంది
వడి చెడినభూమి నిండింపఁ బాడి యండ్రు ॥ 92

కం॥ ఇంచుక నం బొనఁగూడిన
మించినరిపురాజ్య మాక్రమింపఁగఁ దగు రా
జించుక నం దొనఁగూడిన
మించి జలము కలము నాక్రమించినరీతిన్ ॥ 93

వ॥ మఱియు సామంతాధిపతుల దెసయందగు శత్రురాజుల యంతఃపురవార్తలెఱుంగఁజేయు వేగులవారివిధం బెట్లన్నను.

సీ॥ గాసిసేవారలై వడి పసకుంచు
వారిరీతుల మూఁగవానికరణి
మెలఁగువారు నపుంసకులు జటవేషులు
గానుదోయునవారు గంజువవార
లటువంటిరీతుల యాకారములు గల్గు
కాయలు పండ్లమ్ముబోయువారు
చాకలవారు బిచ్చాలవారలు నట్టు
పలు మెఱి శిల్పముల్ గలుగువార

గీ॥ ఇంటి బిడ్డలు బూచంచ లిచ్చువారు
వివిధరాజులయంతఃపురములలోని
వార్త లెల్లను దెలియంగ పలుకు నెపుడు
వేగువారలు గుట్టుగానివిధముతోడ ॥ 95

గీ॥ గాడుగులును గింజ్లు నురటులు గుఱ్ఱములును
బట్టువారలు పల్లకీ ల్మోట్టువారు
నగుచు వేగులవారలు బొగడవార్త
వెలినిఁ గలవార్తఁ దెలుపఁగా వలయుఁ బతికి ॥ 96

సీ॥ వంటలవారలు వైద్యులు తపసులు
జ్యోతిషికుల్ వ్రతుల్ హాస్యపరులు
నాంధ్రవారలు నీళ్ల నందించు వారలు
జెట్టిలు భుజియింపఁ బెట్టువారు

పీడెపుల్ సొమ్ములు విరు లొసంగెడివారు
కలపముల్ గూరిచి యలఁదువారు
సింగారములు సేయు సంగడికాండ్రును
నామతీర్థమువారు సామువారు

గీ॥ నాదియగువారి శత్రులయంద నిలిపి
యింగితాదుల నితరు లెఱుంగనీక
దాయ లెందుసు రసమిడఁ జేయవలయు
నీతిమార్గం దెఱింగిననృపవరుండు ॥ 97

చం॥ పసువడ నింగితాకృతుల భాషల నన్యు లెఱుంగకుండ నే
ర్పున మును బందుకట్టినలిపుల్గల కమ్మలచేత శత్రుప
ర్జనముల నొండొరుల్ గడుఁ దిరంబగురీతి నెఱింగి వేసవా
రసుపుగఁ దెల్పఁగాఁ దగు ధరాధిపవర్యున కాప్తులై తగన్ ॥

చం॥ రవికిరణంబు లెల్లెడల రాజిలి నీరముఁ బీల్చుకైవడిన్
భువిఁ గల వార్త లెల్లఁ దమబుద్ధిబలంబున సంగ్రహింపుచున్
వివరముతో రహస్యగతి వేగులవారు చరింపఁగాఁ దగున్
వివిధములైన వేషములు విద్యలు శిల్పములుం బొసంగఁగన్ ॥

కం॥ ఏరీతి సిరులకౌఱకై
వైరులఁ దా నాక్రమించు వారు నటులనే
చేరి యొనర్చు నుపాయ ము
దారగతిం దెలియ వలయు ధరణీపతికిన్ ॥ 100

శా॥ లక్ష్మీసలయుతనీతివిక్రమకళాలంకార లంకారణా
సూక్ష్మప్రాభవ రామభద్రసుగుణస్తోత్రోల్లసన్మంత్ర మం
త్ర క్ష్మారక్షణదక్ష దక్షవిమతప్రఖ్యాతశౌర్యక్రియా
లక్ష్మప్రస్తుతచార చారవరజాలజ్ఞాతవార్తోజ్వలా ॥ 101

క౦॥ శ్రీ కర్ణాటాధిపద
త్రాకలితసవీనచామరావికస్ఫపచి
హ్నాకల్పవరశుభాంకా!
శ్రీకరమహనీయరూపజితమకరాంకా! ॥ 102

తరలము॥ వినయహార! సనయచార విదిత ధీరమండలీ
వినుతిహార కీర్తిపూర వజిత తారకా శర
ద్వనదవార! పతిత ఘోరవైరి వీరశౌర్య ఖే
లన గభీర గుణవిహార లలితశూర సేవితా ॥ 103

గద్యము॥ ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భార
ద్వాజసగోత్ర జక్కరాజు ఎఱ్ఱనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ
శ్రీరామకృష్ణ భక్తివైభవ భాగధేయ వెంకటనామధేయ ప్రణీతం
బైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు మంత్ర
ప్రభావంబును, దూతచారస్వభావంబు నున్నది పంచమాశ్వాసము.

ఆంధ్రకామందకము

షష్ఠాశ్వాసము

కం॥ శ్రీదశరథనృపనందన
పాదాబ్జస్మరణకరణపటుమానస సం
మోదితసజ్జనవిదితన
యాదిక కొండ్రాజువెంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

ఉత్సాహప్రశంసా ప్రకరణము

ఉ॥ శ్రీరమణీయుఁడై నృపతిశేఖరుఁ డన్నిట బుద్ధిమంతుఁడై
చారులచర్యచే నెపుడు శత్రులబల్మి యెఱింగి యెంతయుం
గౌరవ మెంచ దూతలసుఖంబునఁ గార్యము గానిపిమ్మటన్
వైరుల ఖేదపెట్టుచు నవారితలీలల దంపు వోఁ డగున్ ॥ 3

కం॥ సమకొను ప్రయత్నమును స
త్త్వము చెందుచు సూక్ష్మధారఁ దగి నిల్కడయై
యమరినమతి ఫలసిద్ధిం
గ్రమమునఁ గను నరణి యగ్నిఁ గనుచందమునన్ ॥ 4

ఉ॥ జేగురుతోలఁ గుందనముఁ జెందినమాడ్కి దధిన్మథించినన్
వేగమె వెన్నపుట్టునరణిన్ వరబుద్ధిసమేతయత్నసం
యోగముగల్గి నిల్కడల నొందుచు నుండెడు నట్టి మంచి యు
ద్యోగముచేత నెల్లపుడు నొందు ఫలంబులు నిశ్చయంబుగన్ ॥

కం॥ అల యుత్సాహము బుద్ధియుఁ
దెలఁగగ సుద్యోగియైనక్షితిపతి యింటన్
బల సిరులరు నిలుకడ యగు
జలములకును టెంకియైన జలనిధివోలెన్ ॥ 6

కం॥ జలములచేఁ దాలితమగు
జలధినిగతి బుద్ధిచేత సంపదఁ బ్రోవన్
బలయును యుత్స్నోత్సాహ
మ్ములచే సది యెపుడు ప్రబలముగఁ జేయఁదగున్ ॥ 7

మ॥ ఇల సుత్సాహగుణంబుసం బొదలి తా నెవ్వేళలన్ బుద్ధిచే
మెలఁగం జాలినయట్టి రాజుపలన న్మెలో సిరుల్ వాసి పో
కలదు న్మెసులతోడ నీడ లెడబాయం జాలకున్నట్టిలీ
లల విస్తారముఁ జెందుచుండు నవి చాల న్నిక్కి పెంపెక్కుచున్ ॥

కం॥ అలయక వ్యసనములకుఁ గడుఁ
దలఁగుచు నుత్సాహమతులఁ దనరెడువిభునిన్
బలుసిరులు తామె చెందున్
జలనిధిలో నదులు చెందుచందం బందన్ ॥ 9

కం॥ జనపతి మతిఁగలిగియు దా
ననిశము వ్యసనములచేత నలసుండైనన్
ధనసిరులు దన్ను విడుచును
వనితలు రేపంబులేనివానిం బోలెన్ ॥ 10

మ॥ ఘనమౌ కట్టియచేత నగ్ని బలియంగాఁ జేయుచందంబునన్
దనయుత్సాహముచేత సత్త్వమభివృద్ధంబై కనం జేయఁగాఁ
జను నిద్ధారుణి నట్లకా విలసితోత్సాహంబు నిత్యంబు జెం
దిన యాదుర్మలుఁడున్ సిరిం గని సముద్దీపించుఁ జంచద్గతిన్ ॥

మ॥ తలఁపన్ సంపద నెల్ల ధూర్తయువ కాంతంబోలె భూజాని ని
చ్చలుఁ దాఁ బౌరుషయుక్తుఁడై యనుభవించంగోరి యత్నంబు భూ
స్థలిఁ జెందం దగు నిట్లుగాక మఱి యుత్సాహంబుతోఁ బాయుచున్
వలదెవ్వేళ నపుంసకుండు బలె నుండంగా మహీభర్తకున్ ॥ 12

కం॥ అందంద ధూర్తయై తగు
మందగమనఁ గూడునట్లు మఱి సిరి దగుఁ బో
యెందు నల సింహవృత్తిన్
ముందల పట్టీడ్చి తెచ్చి ముదమున జెందున్ ॥ 13

చం॥ ధళధళమంచు మించులను దార్కొను సారకిరీటరత్నపం
క్తులఁ దులలేనిచిత్రములతోఁ దగువైరిశిరంబులందు ని
చ్చలుఁ జలమెచ్చఁ బాద మవిషాదముగా నిడనుండెనేని కే
వలవలమానమానసుఁ డవశ్యము దా శుభ మంద నేర్చునే ॥ 14

కం॥ పసగల యుద్యోగముచే
నెసగొలిపెడు చిత్తమనెడియేనుఁగుచే ని
వ్వసుమతిఁ బరులను దరువుల
వెస గడపక నృపతి కెందు విభవము గలదే ॥ 15

చం॥ చెనకినవైరిపైఁ జికిలిచేసిన భాసిలుపెద్దకత్తి దూ
సిన జనియించు చాయలు విచిత్రములై మదహస్తిహస్త భే
లనకరదండయుగ్మమున లావునఁ బట్టినఁ జిక్కుఁగాక మిం
చిన ఘనరాజ్యలక్ష్మి దనచేతికి నూఱక చిక్కఁదక్కునే ॥ 16

ఉ॥ ఉన్నతమై చెలంగు పద మొందఁ దలంచినయట్టివాఁడు దా
నున్నతమై చెలంగు పదమొందుచునుండును, గాక నీచమై
యున్నపదంబుఁ గోరుకొనుచుండెడినీచుఁడు చెందు నీచమై
యున్నపదంబుఁ దాఁ బడుట నొందెడు శంకదొలంక నెల్లచోన్ ॥

మ॥ తనకం బెక్క బొడపై నయేనుఁగులమీఁదన్ విక్రమం బొప్పఁ జెం
గున సింగంబు పదంబుఁ బెట్టుగతి రాజాగ్రేసరుం డెల్ల చోఁ
దన యుత్సాహముచేత విక్రమముచేత న్మించ నత్యున్నతిన్
ఘనమైనట్టిపదంబుఁ గైకొను ధరాకాంతుల్ నుతుల్ సేయఁగన్॥

కం॥ భయమెడలిన పా మొదలకు
భయముగఁ దనపడగఁ జూపు దానునఁ బతియున్
భయమునఁ బొరయనివాఁడై
నయగతిఁ దేజంబుఁ జూప నాయం బెందున్॥ 19

వ॥ ఇది యుత్సాహ ప్రకరణం బింక స్వామ్యాది సప్తాంగంబులకుఁ
గల ప్రయోజనంబులును, వ్యసనంబులునుం గ్రమంబున
వివరించెద నందు రాజప్రయోజన మెట్లనిన. 20

ప్రకృతికర్మ ప్రకరణము — రాజచర్య

సీ॥ విద్యలన్నియు లెస్స విని యర్థము లెఱింగి
పర్ణాశ్రమంబుల పదునఁ బ్రోచి
శస్త్రశాస్త్రంబులచందముల్ గనుఁగొని
యనిసేయునేర్పుల నభ్యసించి
యలవుమై నెపుడు వాహ్యాళి వెళ్ళగ నోపి
కార్యపద్ధతుల సంగతులు దెలిసి
రథములఁ గరులఁ బోరగ నేర్చి యెంతయు
బాహుయుద్ధమురీతి పదిలపఱచి

ఆ॥వె॥ మాయలెఱిఁగి పరుల మనసులు గనుఁగొని
కైదువుల పరీక్షఁ గనఁగఁ జాలి
సకలజనులు మెచ్చ జయపెట్ట మెలఁగుట
రాజచర్యలివి ధరాతలమున॥ 21

సీ॥ మంచివారికి నెల్ల మంచివాఁడగుటయు
　　ధూర్తుల యెడఁ గడు ధూర్తగుటయు
పాపదానంబులచందంబు భేదంబు
　　వంతం బుపేక్షయుఁ దగ నెఱుగుట
మంత్రవిచారంబు మఱవక సేయుట
　　మంత్రమార్గమున సమ్మతి మెలఁగుట
మంత్రంబు రక్షించి మంత్రస్థిరం దౌట
　　దుష్టజనంబుఁ బోఁ దోలుటయును

గీ॥ మఱియు దళవాయు లధికార్లు మంత్రివరు ల
మాత్యులుఁ బురోహితాదులు నిత్యలీల
మెలఁగఁగతు లన్నియును తెన్ను దెలియుటయును
రాజు వరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 22

సీ॥ అరసి యమాత్యాదు లైనట్టి సప్తాంగ
　　మందలివ్యసనంబు లడఁచుటయును
రోషమందినవారి కోపంబు మాన్పుట
　　గురువు చెప్పినబుద్ధిఁ దిరుగుటయును
పూజార్హులగువారిఁ బూజింప నేర్పుట
　　ధర్మాసనము వెట్టి తప్పకుంట
రాజ్యబాధకులను బ్రహరించుటయు బంట్లు
　　జీతముల్ చెందుట చెందకుంట

గీ॥ చేసినవి సేయనివి పరీక్షించి యుంట
యెపుడు పేదరికంబున నైనయువారిఁ
గలిమిగలయట్టివారిని దెలియుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 23

సీ॥ మధ్యమోదాసీనమూసవేశుల మార్గ
మరసి వారల సంధియందుటయును
వచ్చువారిని బోవువారి నెఱుంగుట
హితులఁ గూర్చుట వైరితతి నడఁచుట
యాంధ్ర బిడ్డల లెస్స యరసి రక్షించుట
నలుదిక్కులకును దూతలఁ బనుచుట
తనకు జీవనములై తనరు గనుల్ పసులును
గరులును గృషులాది గాఁగఁ గల్గు

గీ॥ నట్టి వన్నియుఁ జేకూర్చి యలరుటయును
దుష్టులగునట్టివారలఁ ద్రోయుటయును
మంచివారలఁ జేపట్టి మించుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున॥ 24

సీ॥ సకలజంతువుల హింసలు చేయకుండుట
యెందు నధర్మంబుఁ జెందమియును
మంచికార్యము లొనరించగాఁ బూనుట
దుష్టవాక్యములెల్లఁ ద్రోచియుంట
యియ్యంగఁ దగుచోట నియ్యంగ నేర్చుట
పుచ్చుకోఁ దగుచోటఁ బుచ్చుకొనుట
దండించఁ దగనిచో దండించకుండుట
దండార్హులగువారిఁ జెందుటయును

గీ॥ దెలియఁ దగినవి తెలియుట, తెలియఁదగని
యర్థములు విడుచుటయు, నిరర్థకముల్లు
మాను టర్థంబుగలయవి పూనుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున॥ 25

సీ॥ అరిఁగోర్ల నెపుడు న్యాయంబుగాఁ గొనుటయు
నెఱిఁగి న్యాయంబుగా నిచ్చుటయును
ఎసప్రధానజనంబు ఘనముగాఁ బ్రోచుట
విడువగాఁ దగువారి విడుచుటయును
వైరంబు లడఁగించి వర్తించుటయు బంట్ల
తోడి విరుద్ధంబుఁ ద్రోయు టెందు
నెఱుఁగకుండిన యర్థ మెఱుఁగఁగా నేర్చుట
యెఱిఁగి యర్థము నిశ్చయించుటయును

గీ॥ సకలకార్యంబులందును జతురుఁడగుచుఁ
బూనిసేయుచు నుండుట, బూనిపట్టి
పనులఁ గడవెళ్ళగాఁ జేసి పరగుటయును
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 26

సీ॥ నీతి మించఁగఁ జెందనిది చెందఁగోరుట
చెందిన దభివృద్ధిచేసికొనుట
యభివృద్ధిచెందినయర్థంబు శాస్త్రోక్త
మగురీతి సత్పాత్రమందు నిడుట
మఱియు నధర్మముల్ మాన్చుట యనునీతి
విడువ కెవ్వేళల నడచు టెందు
నుపకారయోగ్యులై యుండెడువారికి
నుపకారములు సేయుచుండుటయును

గీ॥ ధర్మమెప్పుడు ధనముగా దాఁచికొనుట
యెంచఁదగుఁ గీర్తి మించి వర్తించుటయును
దైవమును బ్రాపు దాపుగాఁ దలఁచికొనుట
రాజు చరియించుచర్య ధరాతలమున ॥ 27

వ॥ అమాత్యప్రయోజనము. 28

మంత్రి చర్య

సీ॥ ఆదాయములు గల్గ హరువుఁ గల్పించుట
యెఱిఁగి వెచ్చంబు సేయించుటయును
పైకొని పగవారి రాకుండఁ జేయుట
క్షితిపతి నెపుడుఁ బోషించుటయును
పంచనీతియును మంత్రంబు నెఱుంగుట
యెఱిఁగి మంత్రఫలంబు నెనయుటయును
వ్యసనముల్ రాకుండ వర్తింప నేర్చుట
యెన్నగాభూమిఁ గాలించుటయును

గీ॥ మీఁదట ఫలంబు గలుగఁ దా మెలఁగి చెలఁగు
టాదిగాఁ గల్గియుండెడునట్టి యెల్ల
మంత్రిజనములపనులంద్రు మహిఁ దలంప
నిట్టి మార్గంబు నరవరుఁ డెఱుఁగవలయు ॥ 29

వ॥ రాష్ట్ర ప్రయోజనము. 30

రాష్ట్ర చర్య

కం॥ బలమును భండారము ధన
ములు వాహనములును ధాన్యములు దృణకాష్ఠం
బులు మొదలగువస్తుతతుల్
గలిగించుట రాష్ట్రమునకుఁ గల పను లరయన్ ॥ 31

వ॥ దుర్గప్రయోజనము. 32

దుర్గచర్య

సీ॥ ఆపద తఱిఁ బ్రజ కాశ్రయంబగుటయు
భండారమున కున్కిపట్టగుటయు

నఖిలదేశంబులయందు నుండెడివార
లేయెడ నిలుకడ నెనయుటయును
బరులకుఁ దోట్లాట బాసిగాకుండుట
ఘనమైనవిజయంబు గనఁగలుగుట
శత్రుల మిత్రుల సమకూర్పఁ గలుగుట
బలముల రక్షింపఁ గలుగుటయును

గీ॥ గడిదొరలచేత మఱి పాలెగాండ్రచేతఁ
బీడఁ బొరయక యెందును బెంపుఁగనుట
మొదలుగాఁగల్గు నివి దుర్గమునకు బసులు
నృపతి యీమార్గముల నెల్ల నెఱుఁగవలయు ॥ 33

వ॥ బలప్రయోజనము. 34

బలచర్య

సీ॥ విమతులఁ జెండాడి విజయంబుఁ గనుటయు
మిత్రులఁజేకూర్చి మెలఁగుటయును
జగతి నెంతేనియు సాధింపఁగలుగుట
ధనముల నార్జించి తనరుటయును
దూరకార్యముల నెందును వేగచేయుట
చెందినదాని రక్షించుకొనుట
నిజబలతతుల నెన్నికమీఱఁ గూర్చుట
పరచక్రములఁ గీడుపఱచకుండు

గీ॥ టాదిగాఁగల్గుచుండెడు నట్టి వెల్ల
ప్రాజ్ఞులగువారు బలములపనులటందు
రిట్టి మార్గంబు లెల్లఁ దా నెఱుఁగవలయు
పితిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 36

వ॥ మిత్రప్రయోజనము. 36

సుహృచ్చర్య

సీ॥ పగవారలను మట్టుపడియుండఁ జేయుట
మంచిమిత్రులఁ బ్రబలించుటయును
భండారములచేత బలములచేతను
క్షితిచేతఁ బ్రాణంబుచేతనైన
నెల నుపహారములే చాలఁ జేయుట
మిగులనెయ్యంబుతో మించుటయును
గణుతింపఁ బ్రత్యుపకారంబుఁ గోరక
మంచికార్యములు సాధించుకొనుట

గీ॥ యాపదలయందు మిగుల సహాయుఁడగుట
సంపదలు చెందియుండిన సంతసిలుట
యరయ మిత్రుని పనులండ్రు ధరణినాథుఁ
డిట్టి రాజ్యాంగముల పనులెఱుఁగవలయు ॥ 37

వ॥ వ్యసనములకు. 38

ప్రకృతి వ్యసనములు

ఆ॥వె॥ ఎందుచేత శుభము లెప్పుడు చెడిపోవు
నదియ తలఁప వ్యసన మనఁగఁ బరగు
వ్యసనియైనవాఁడు వెస నధోగతిఁ బడు
నటులఁగాన వ్యసన మడఁప వలయు ॥ 39

కం॥ దైవంబును మానుషమును
దైవము మానుషము రెండు దగులుటచేఁ సం
భావితమగు వ్యసనము తా
భూవరుఁ డిదిమాన్పి ధంతుపోవఁగ వలయుఁ ॥ 40

కం॥ జలమును దెవులును మారియు
నల దుర్భిక్షంబు చిచ్చు ననునైటు తెలుం
గల వెలయు నెందుదైవిక
ములై నవ్యసనంబు లితరములు మానుషముల్ ॥ 41

కం॥ పౌరుషమున శాంతులచే
సారె విభుఁడు దైవికవ్యసన ముడుపఁ దగున్
బౌరుషముచేత నీతివి
చారముచే మానుషవ్యసన ముడుపఁదగున్ ॥ 42

వ॥ రాజవ్యసనము.

కం॥ అతినిష్ఠురమగుమాటయు
నతిదండము వేఁట పాన మతిపయి జూదం
బతిఘనమగుదుర్వ్యయమును
క్షితి నివి వ్యసనంబు లండ్రు క్షితిపతి కెందున్ ॥ 44

గీ॥ నిరత ముద్యోగవంతుఁడై నీతి నలరు
రాజు రాజ్యాంగముల నెల్లఁ బ్రబలఁజేయు
నటులఁగాకెందు వ్యసనార్తుఁడయ్యె నేని
తనదు రాజ్యాంగములనెల్ల తలఁకఁ జేయు ॥ 45

కం॥ అలధర్మార్థంబుల నా
కులుఁడగుచో మనసు దొట్రుకొని చెదరినచో
విలతేనికి సన్మంతులు
దెలుపఁగేఁదగు రాజచర్య దీరత నొందన్ ॥ 46

వ॥ మంత్రివ్యసనము. 47

కం॥ అలసత జాడ్యము గర్వము
గలహము దెచ్చుట ప్రమాదగతి యుద్ధతియున్
బలుపగు సప్తవ్యసనం
బులు మంత్రుల కెందు వ్యసనములు ధరలోనన్ ॥ 48

కం॥ తనమంత్రిజనము వ్యసనము
గనినయెడ న్విభుఁడు శక్తిఁ గలిగినవాఁడై
యున్న తెక్కులు వితిగిన పులిఁ
గనగాఁ బొడవై నపదవి నందకయుండున్ ॥ 49

వ॥ భండారవ్యసనము. 50

ఉ॥ దూరమునందె యుండుటయు దొంగలచేఁ బడిపోవు టెంతయుం
దీరఁగ వెచ్చపాటు చెడదింటయుఁ బెక్కెసచోట్లపన్కి నిం
డారగగూడబెట్టమి యనాదర భావముతోడ నున్కి భం
డారమునందునుండు వ్యసనమ్ములనన్ ధరణీ తలంబునన్ ॥ 51

కం॥ వసుధన్ భండారమునకు
వ్యసనంబులు చెందెనేని యందన పసులుం
బొసఁగవు గన భండారము
వ్యసనము మాన్పంగవలె నవశ్యము పతికిన్ ॥ 52

కం॥ ధరభండారమె మూలము
నరపతి కని నీతిపరులనంగా వినుటన్
దొర యెప్పుడు భండారము
గరిమ మెయిం బ్రబలుచుండగాఁ జేయఁదగున్ ॥ 53

వ॥ రాష్ట్రవ్యసనము. 54

సీ॥ ఎలుకలు చిల్కలు న్మిడుత లెచ్చగువానలు వానలేమి దొం
గలు ప్రతిమూకలుం జనవు గల్గినవారల బాధ శత్రుమూఁ

కలు బసి చచ్చుటల్ దెవులు గ్రమ్మరి భూపతిచేతిభంగముల్
బలువగు మారిసంటుగకుఁ బట్టుటయున్ వ్యసనంబు భూమిపైన్ ॥

గీ॥ పాశుపాల్యంబు గృషియును బణ్య మనఁగ
బరగువార్తనె ప్రజలెల్లఁ బ్రతుకు చుండ్రు
వారు వ్యసనంబు చెందిన వారు సేయు
పనులుచేకూడ వండ్రు భూపతికి నెందు ॥ 56

వ॥ దుర్గవ్యసనము. 57

కం॥ కసవును గట్టెలు వివసము
బసలేకుండుటయుఁ గోటపడుట యుగ్గడ్తల్
రసములు యంత్రాయుధములు
నెసఁగమి దుర్గమున కెల్ల నివి వ్యసనంబుల్ ॥ 58

కం॥ ధర దుర్గమునకు వ్యసనము
పరగిన దుర్గంబు పనులు వసచెడు నివిలే
కిరవగు దుర్గముగల దొర
యరులకు మిత్రులకుఁ బూజ్యుఁడగు నెవ్వేళన్ ॥ 59

వ॥ బలవ్యసనంబులు. 60

వ॥ మఱియు వ్యసనయుక్తంబులగు బలంబులు పరిక్షిప్తంబును, విమానితంబును, వ్యాధితంబును, దూరాగతంబును, బరిక్షీణంబును, సభూయిష్ఠబలంబును, నవిక్షిప్తంబును, సంతశ్శల్యంబును, భిన్నగర్భంబును, సపసృతంబును, బరిమృష్టంబును మిశ్రంబును, సుపనివిష్టంబును, శూన్యబలంబును, మిత్రవిక్షిప్తంబును, బ్రహతాగ్రజనంబును, సస్వామిసంహితంబును, భిన్నకూటంబును, దుష్పార్ష్ణిగ్రాహంబును, నంధంబును, విచ్ఛిన్నవీవధాసారంబును, నుపరుద్ధంబును, నమానితంబును, శూన్య

మూలంబును, నభృతంబును, బరిశ్రాంతంబును, నవాగతంబును, ప్రతిహాతంబును, స్వవిక్షిప్తంబును, గ్రసద్ధమూలంబును, సస్మృత సంప్రాప్తియు, గళత్రగర్భంబును, నాశాసిర్వేదియు, దూష్య యుక్తంబు ననునివి ముప్పదినాలుగు తెఱంగులై యుండు నందు వ్యసనంబులు పరిహరింపరానివి యిరువది యొక్కటియును, వ్యసనంబులు పరిహరించవచ్చునవి పదమూడునుం గలవు. తత్ప్రకారంబు వివరించెద. 61

పరిక్షిప్తాది బలలక్షణము

సీ॥ అరిచుట్టుముట్టిన నటుత్రోపఁగానక
చిక్కియుండినఁ బరిక్షిప్తబలము
జనపతిచేఁ దిరస్కారంబు గతుఁజెంది
మదిరోషమంద విమానితంబు
నతిరోగములచేత నలసి యేపనులకు
ననసమర్థమైనచో వ్యాధితంబు
నతిదూరగతిచేత మృతిఁజెందుగతి నా
ధావళి విడుచు దూరాగతంబు

గీ॥ నస్త్రములు తూపులును మును గూలిపోప
క్షీణమై యుండు నల పరిక్షీణ బలము
వ్యసనమును జెంది మడుఁగుచున్నట్టికతనఁ
బతికినప్పటి కనిసేయఁ బనికిరాదు॥ 62

సీ॥ అనిసేయ నిట్టట్టు చనరాక యిఱుకున
మెలఁగఁ గూడని యభూయిష్ఠబలము
బహుదేశముల కడపటమున్గి వేళకుఁ
జేరనేరని యవిక్షిప్తబలము

విషమమూఁకలోన నెంతయు శత్రులుండిన
సదరు సంతశ్శల్య మనుబలంబు
సన్యోన్య కలహంబు నంది యైక్యముగాని
భిన్నగర్భంబను పేరిబలము

గీ॥ నొక్కచోరి ప్రదేశము వ్వల నుండి చేర
సనువుగానక యుండిన నపసృతంబు
వ్యసనమును జెంది ముడుఁగుచున్నట్టి కతనఁ
బతికినప్పటి కనిసేయఁ బనికిరాదు ॥ 63

సీ॥ పిఱికిపంతంబునఁ బెగడెడుదశవాయు
నొనగూడుఁబరిమృష్టమనుబలంబు
విమతసైన్యముగూడి విడిసియుండుటఁజేసి
మించి రానేరని మిశ్రబలము
మునుశత్రుల సమీపములనుండి యేతెంచు
నుపనివిష్టంబన నొప్పుబలము
తరతరంబును గొల్చి తగు ప్రాంతమూఁకలై
శూరత గల్గని శూన్యబలము

గీ॥ సడరి మిత్రసహాయార్థమనిపినట్టి
మిత్రవిక్షిప్తమని మొనమేటి భటులు
చాలఁగూలినఁ బ్రహతాగ్రజనబలంబుఁ
బతికి నప్పటికనిసేయఁ బనికిరాదు ॥ 64

సీ॥ అధిపులతోఁ బాసియాధారమెడలిన
యస్వామిసంహిత మనెడి బలము
నధిపులు గూలిన యప్పు డొండొరులకుఁ
గూటమొందని భిన్నకూటబలము

వెనుక శత్రులచేత వెతఁజెందు దుష్పార్ష్ణి
గ్రాహమను పేరఁగలబలంబు
జగదంబులోన నేచ్చరికెకాఁడెడలిన
నటు ముందుఁ గానని యంధబలము

గీ॥ ధాన్యసంప్రాప్తి చుట్టముల్ దనకు రాక
జడియువిచ్చిన్న వీవధాసారబలము
వ్యసనములయందె మునుఁగుచు న్నట్టికతసఁ
బతికి నప్పటి కనిసేయఁ బనికిరాదు ॥ 65

వ॥ ఇంక వ్యసనంబులు పరిహరించి యనికిం బనికివచ్చు బలంబు
లెవ్వియనిన. 66

బలవ్యసన పరిహార విధానము

సీ॥ రిపులు మార్గము గట్టి నుపరుద్ధ మది పెర
త్రోవ నేతెంచిన దురి మొనర్చు
బహుమాన మొందని బలమమానిత మగు
నది యిచ్చి మన్నించ నని యొనర్చు
నిలువఁగాఁ దావులేనిది శూన్యమూలమౌ
నది తావుగల్పించ నని యొనర్చు
సభృతంబు జీతంబు నందకుండినబలం
బదిజీత మిచ్చిన నని యొనర్చు

గీ॥ నలసి యున్నఁ బరిశ్రాంత మనఁగ బరగు
నలయికలు దీర్చనదియును నని యొనర్చు
నిట్టిబలముల వ్యసనంబు లిటుల మాన్పఁ
బనికి వచ్చును మగుడ భూపాలునకును ॥ 67

సీ॥ అడిగిన నీకున్న నాళ చేవెతఁజెంచు
నాశావిని ర్వేదియనెడి సైన్య
మది యడిగిన దెల్ల నప్పు డొసంగిన
నది బలంబులఁగూర్చి యని యొనర్చు
దూష్యులతోఁగూడ దూష్యయు క్త మటంచు
తద్దూష్యులనువారిఁ దలఁగ ననిచి
యైన నాప్తులు శూరులనువారితోఁ గూర్చి
యనికిఁ బంచిననైన నని యొనర్చు
గీ॥ నధికమగునేర్పు లీరీతి నాత్మనెఱిఁగి
తనకు విజయంబు చేకూడఁ దలఁచెనేని
యిటుల బలముల వ్యసనంబు లెల్లమాన్పఁ
బనికివచ్చును మగుడి భూపాలునకును ॥ 68

కం॥ బలముల వ్యసనము లీగతి
నలవునఁ దా మాన్పఁడేని యందరు పనులున్
గలుగఁగ నేరవు గావున
బలముల వ్యసనములు మాన్చు పతి జయమందున్ ॥ 69

వ॥ ఇంక మిత్ర వ్యసనము. 70

కం॥ ఇల సప్తవ్యసనంబుల
వలనం జనియించునట్టి వ్యసనంబులు పై
రులచే నొచ్చుట దైవము
వలనన్ జెడు టిట్టి మిత్రవ్యసనము లరయన్ ॥ 71

కం॥ మిత్రుఁడు వ్యసనమ్ముఁ బొందిన
మిత్రుఁడు చేకూర్చువనులు మిగులఁగఁ జెడుఁ గా
న్మిత్రుని వ్యసనము మాన్చిన
ధాత్రీపతి యెట్టివేళఁ దా జయమందున్ ॥ 72

గీ॥ ధరణి రాజ్యాంగములయందుఁ దనలు నిట్టి
వ్యసనములు మూన్నఁగాఁ దగు నద నెఱింగి
యటుల మూస్పత మదమున నెనయు భూమి
పాలుఁ డరిరాజుచేఁ బరాభవము నెందు ॥ 73

వ॥ ఇట్లు రాజు మొదలుగాఁ బలుకంబడిన యంగంబులకుఁ బ్రాప్తంబులైన వ్యసనంబులలోన మొదట మొదటఁ జెప్పంబడిన యంగంబుల వ్యసనంబులే గురుతరంబులగుచు నుండుఁ గావున. 74

సప్త వ్యసనవర్గ ప్రకరణము.

కం॥ నరపతి దా వ్యసనంబులఁ
బొరయనిచో రాజ్యమెల్లఁ బోవగ నోపున్
నరపతి వ్యసనము చెందిన
నరయుచు రక్షింప రాజ్య మసమర్థ మగున్ ॥ 75

కం॥ తన సచివుని ప్రజ దుర్గం
బును భండారంబు సైన్యమును జుట్టము నెం
చును వ్యసన మందకుండగ
మనిచిన జనపతి త్రివర్గ మహిమన్ జెందున్ ॥ 76

ఆ॥వె॥ శాస్త్రదృష్టిలేని జననాయకుని నంధుఁ
డనుచు నండ్రు ప్రాజ్ఞులైనవారు
అంతకంటె నంధుఁడగుచదివియును గ
ర్వమున మంచినడక వదలునతఁడు ॥ 77

కం॥ జనపతి యంధుం డగుచో
ననువగు మార్గంబు మంత్రులందింతు రిలన్
మను జదివి మత్తుఁడైనన్
వనతోఁ గూడంగఁ బ్రకృతితతి చెడఁజేయున్ ॥ 78

కం॥ కావున నమాత్యమతమున
సేవలనను మెలఁగి శాస్త్రదృష్టి వెలయఁగా
దా విడువవలయు వ్యసనము
లావల ధర్మార్థహాని యడరక యుండన్ ॥ 79

సప్తవ్యసనములు

ఉ॥ పలుకుల వెట్టి యర్థములు పారగపైచుట యెక్కు డాజ్ఞనాఁ
గలయవి క్రోధజంబులయి కన్పడుచుండు ధరాతలంబునన్
వెలఁదియు మద్యపానమును వేఁటయు జూదముఁ గామజంబులై
నలువు దలిర్చు నిట్టి వ్యసనంబులు భూపతి మానఁగాఁదగున్ ॥

వ॥ అవి యెట్లనినను తత్ప్రకారంబు గ్రమంబున వివరించెద
వాక్పారుష్యమునకు. 81

కం॥ వెఱపొసఁగి నిరర్థకమై
కఱకరిగలపలుకు బలుకగా దెవ్వరితో
మఱి పగఱను మృదువాక్యమె
మఱవక దనవారిఁజేసి మనఁగా వలయున్ ॥ 82

కం॥ కారణములేకయే వా
క్పారుష్యము వెలయుఁగ్రోధగతిఁ బలికెడు నా
క్రూరునకు వెఱచులోకం
బారయ మిణుగుర్లు చల్లు నగ్నింబోలెన్ ॥ 83

కం॥ కఱగరి బలుకును గైదువ
మెఱయుచుఁ బరమర్మభేదమే చూపినచో
గుఱుతగుఁ బ్రతాపవంతుఁడు
మఱిమఱియును దెరలికెరలి మహిఁ బగఱయగున్ ॥ 84

కం॥ ఇల జనులకుఁ బరుసనగాఁ
బలుకుచు వెఱపింపవలదు పతి తియ్యనిప
ల్కులె పలుకపలయు నటులం
బలికినచోఁ బేదనైనఁ బ్రజ సేవించున్ ॥ 85

కం॥ జగతిన్ దుర్జనసాధక
మగు నాజ్ఞయె దండమనఁగ నగు దండంబున్
దగినయెడఁ జేయఁగాఁ దగుఁ
దగుదండము సేయఁ బతిని ధర నుతియించున్ ॥ 86

మ॥ తెలియ న్వ్యక్తసమైన యాజ్ఞగల ధాత్రీపాలుఁ డెందుం బ్రజన్
దలఁకం జేయుఁ, దలంకుచుండు ప్రజ సంతాపంబుతో వైరులం
గలయుం, దత్ప్రజఁ గూడమించునరి సంఘంబందుచేతన్ క్షయం
బలరం గాపున భూప్రజం దలఁకఁ జేయంగాదు భూజానిన్ ॥

కం॥ ప్రజలను బాలించిన భూ
భుజుఁడు కడుం బ్రబలుచుండు భువి నెల్లపుడున్
ప్రజలు చెడఁ బతియుఁ జెడు నా
ప్రజలు కడుం బ్రబలఁ బతియుఁ బ్రబలుచు నుండున్ ॥ 88

కం॥ ఎంతటి యపరాధుల ప్రా
ణాంతకమగు నాజ్ఞ సేయు టనుచితమగు భూ
కాంతుఁడు రాజ్యముఁ జెఱచిన
హంతనె దండింపఁదగు నయస్థితి మెఱయన్ ॥ 89

వ॥ అర్థదూషణము. 90

కం॥ చెఱుపంగఁ దగినవారలఁ
జెఱిపెదనని కినుకఁ బ్రియముచేసిన నది తా
ధర నర్థదూషణం బనఁ
బరగున్ నీతిజ్ఞులైన ప్రాజ్ఞులచేతన్ ॥ 91

కం॥ కారణములేక కోపము
పేరినగల ధనము వెచ్చపెట్టుట కొఱగా
దారయ నాత్మ హితంబుల
వేరుపుతోఁ గోడునట్టి నృపతికి నెందుఁ ॥ 92

వ॥ మృగయావ్యసనము. 93

సీ॥ వాహనం బెక్కుచో వచ్చిన బడలిక
వాహనంబులఁ బోలి పడిఁబడుటయు
వాహనంబులు దనవై పుస రాక యొం
డొకదిక్కుఁజేర్చఁ జేటొదవు టెంటు
నాఁకట దప్పిచే నలయుట ప్రజలకు
నన్నపానాదిక మమరమియును
జలిగాలి యెండచేఁ గలిగినపీడలు
ప్రతియానములచేతఁ బరగుపీడ

గీ॥ కసపుచే ఔల్లుచే వెండి యిసుకచేతఁ
జెట్లచే గట్లచే ముండ్ల పట్లచేత
వేళ్ళచే నీళ్ళచే నాటవికులచేత
వెలయుపీడలు వ్యసనముల్ వేఁటలందు ॥ 94

కం॥ పుట్టల మిట్టల గుట్టల
పట్టుల మఱి మోటచెట్లపట్టున నెప్పుడుఁ
బెట్టుకొను వెతలు వేఁటఁ
బుట్టెడు వ్యసనంబు లంద్రు బుధు లేచోటన్ ॥ 95

వ॥ మఱియును. 96

సీ॥ కాసల నదులను గట్టుల గుహలందుఁ
బొదలచెంతల దక్కఁ బొంచియుండి
కినుకతోఁ బాళెగాండ్లను దోడి దొరలను
దను గడంగించినఁ దగులువడుట
యెంతయుఁ గినుకతో నెడసియుండెడుఁ దన
బలముచే దాయాదకులముచేతఁ
ద్రోవలఁ గడు మోసపోవుట మఱియును
ద్రోవల భ్రమయుచుఁ దొట్రుపడుట

గీ॥ యాది యనుదోషములు వేఁటలందు నెప్పుడుఁ
బొడము గావున నెప్పుడుఁ బుడమిలోన
వేఁటలాడెడితమకంబు విడువవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 97

చం॥ ఎలుగులు సింగముల్ పులులు నేనుఁగులుం బెనుబాము లాదిగాఁ
గలిగినక్రూరజంతువులు గ్రమ్మ భయమ్ములు మీఱుఁ గారుచి
చ్చులువడిఁ జుట్టికొంటయును జూవుల దిగ్భ్రమ మావహిల్లఁ దా
నలఁగుట వేఁటయందు వ్యసనంబులు రాజున కెంచిచూడఁగన్ ॥

వ॥ వేఁటయందు షడ్గుణములు. 99

చం॥ నిలుకడ గల్గులక్ష్యములు నిల్కడలేక చలించులక్ష్యముల్
బలువిడినేయు, టామము కఫంబును గ్రొవ్వు నడంగిపోవుటల్
మెలఁగెడు వేళలన్ శ్రమము మించకయుండుట, జంతుజాతికిన్
గల భయ రోషముల్ దెలియఁగల్గుట, వేఁటగుణంబులెన్నఁగన్॥ 101

వ॥ ఇట్లయ్యును,

కం॥ ఇలఁ బ్రాణహారకముగై
బలసినదోషములు పెక్కు ప్రాప్తించుటచేఁ
దలఁప మహావ్యసనంబై
పొలుపొందుం గాన వేఁట పోఁదగ దెందున్ ॥ 102

వ॥ అయినను మతి యొక్కతెఱంగైన సాధన మొకటైన యుచిత క్రియలచేతనే వేఁటయందలి మంచి గుణంబులు గలుగుటను నుపాయంబులు గలవు గావునఁ దత్ప్రకారంబు వివరించెద. 103

సీ॥ వేఁటాడగా నిచ్చ విభునకుఁ గల్గినా
దనపురంబునకుఁ బ్రాంతమునఁగల్గు
మలచెంతనైన నేఱులచెంతనైనను
దగి మృగంబుల నెందు దాఁటరాని
యగడితఁజుట్టిరా ననువొంది రమ్యమై
పొదలు మొండులు గల్గు పొదలు లతలు
విషకారణములైన వృక్షబలములేక
జలము బచ్చికబైళ్ళు చాలఁగల్గి

గీ॥ యర్ధయోజన పరిమితంబైన వెళవు
నిడుపు గల్గుచుఁ దగునట్టి యడవి యొకటి
యాప్త తతిచేత నిర్మింప నర్హ మంద్రు
వేఁట లాడెడుకొఱకు భూవిభున కెందు ॥ 104

సీ॥ కప్పుమబ్బుల యొప్పుఁ గప్పుచాయలు గల్గి
పలుచనై కాయలుఁ బండ్లు గల్గి
భుగులు కొల్పెడి తావి పూవుగుత్తులు గల్గి
గుఱుతు పేరెఱుగు ప్రమోఁకులనుగల్గి

భృంగీపసంగీత భంగీతతులు గల్గి
శారికా కీరికా సమితిగల్గి
హరిణీ కలభజాల కరిణీకులము గల్గి
పల్లీమతల్లి కావళులు గల్గి

గీ॥ చాల లోఁతులులేక మొసళ్ళులేక
శోభితములైన కొలఁకుల చోట్లు గల్గి
మిగులఁ జెలఁగెడు వనము నిర్మింపఁజేయ
వలయు నాప్తులచేత భూవల్లభుండు ॥ 105

సీ॥ పోవఁగాఁ గొట్టిన పుట్టలు మిట్టలు
శిలలు మొద్దులు ముండ్లచెట్లు గల్గి
నిండారఁ బూన్చిన నెఱియలు బొఱియలు
గుంటలు గోదముల్ గొబలు గల్గి
పరిఖవెంటనెయంటి పలుదెఱంగుల తీవ
లల్లిబిల్లిగ నిండ నల్లికొనిన
రాజితంబగు వనరాజిచేఁ జుట్టిరాఁ
జెలువొంది వెలిని ద్రిమ్మఁకులును లేక

గీ॥ మిగుల వెడలుపు చదురమై మెఱయునట్టి
భూమియును గల్గి తన శత్రు భూపతులకుఁ
జేరఁగా రాక రమ్యమై చెలఁగు వనము
బాగుసేయించవలయు భూపాలుఁ డెపుడు ॥ 106

వ॥ మఱియు నాటవికతతుల ఘనంబు లెఱుంగఁజాలి తనకు నాప్తులుం గ్లేశాయాస సహిష్ణువులైన జనంబులచేతఁ దద్వనరక్షణంబు సేయింపుచునుండెడి మృగయాధ్యక్షుండైన యతండు వివిధ జాతుల మృగంబులం బట్టితెప్పించి యందు దుష్టమృగంబులైన

వానికి గోళ్ళను గోఱలుసు గొమ్మలుసుం గొట్టించి యుంచు పిడి
పించఁజేయు పలయు నంత. 107

కం॥ ఇతరంబగు పని పుఱుపక
చతురత లిపగల్గి యాప్తజనములతోడన్
బతి ప్రొద్దున వేఁటాడగ
నతి సన్నాహమున వనికి నరుగఁగవలయున్ ॥ 108

కం॥ జనపతి వేఁటాడగఁ ద
ద్వనసీమనుజెందు నట్టితఱి నుండంగాఁ
జను నాప్తబలము ప్రాంతం
బునఁ గడు నాయత్తపాటు పొదలుచునుండన్ ॥ 109

కం॥ అడవుల వేఁటాడంగాఁ
దొడరెడి సద్గుణములెల్ల దొరకుం దొరకున్
బుడమిం గల్పితవనముల
యెడలనె క్రీడించు నిచ్ఛ యెసఁగినచోటన్ ॥ 110

ఆ॥వె॥ వేఁటయందు నిట్టి విధము మంచిది యని
పలుకుదురు ధరిత్రిఁ బ్రాజ్ఞులెల్ల
నటులఁగాక వనికి నవనీశ్వరుండు దా
బోయరీతి వేఁట బోవరాదు ॥ 111

వ॥ జూదమునకు. 112

సీ॥ ఎంత ధనంబైన నిసుమంత సేపులో
పల నాశమౌటయుఁ బరుసదనముఁ
గోప మందుటయుఁ బల్కులచేత జగడంబు
నాయుధంబులచేత నగుఁ గలహము

దబ్బఱలాడుట ధర్మముల్ చెడుటయుఁ
జేయంగఁ దగుపనుల్ సేయలేమి
యుతిలోభ మందుట యార్యుల విడచుట
దుర్జనసంగతి దొరకుటయును

గీ॥ జేటునకుఁ గారణంబులు చేకురుటయు
వైరములు చెందుటయు సిగ్గు వదలుటయును
మొదలుగాఁ గల్గు బహుదోషములను జెందు
హాళి జూదంబు లాడెడి యాతతాయి ॥ 113

సీ॥ కల యర్థములమీఁదఁ గాంక్షలు లేకుండు
టర్థంబు లేనిచో నాశపడుట
సంతోషమును మనస్తాపంబుఁ జలమును
గడుఁ బ్రతిక్షణమందుఁ గలుగుటయును
జలకంబు మొదలుగాఁ గలిగిన దేహర
క్షణములయందు భోగములయందు
నాదర మించుకయైన లేకుండుట
మెలఁగకుండుటచేతఁ గలిగినట్టి

గీ॥ దుర్బలత్వంబుచేఁ జాలఁ దూలుటయును
మంచి శాస్త్రార్థముల నుపేక్షించుటయును
మొదలుగాఁ గల్గు బహు దోషములను జెందు
హాళి జూదంబు లాడెడి యాతతాయి ॥ 114

కం॥ మలమూత్ర నిరోధంబులఁ
గల పీడలు దప్పికొనుటఁ గల పీడలు నాఁ
కలిఁ గొనుటవలనఁ బొడమెడి
యలమటలుం జూదమాడు నతఁడికిఁ జెందుఁ ॥ 115

సీ॥ నలుఁడేల కోల్పడి కులకాంత నడవిలో
వల డించి తా నడబాల యయ్యె
ధర్మజుం డాలిని ధర నోడి యిలనెల్ల
విడచి కంకుండన విరటుఁ గొల్చె
దంతవక్త్రుండును దా బలభద్రుచే
గుఱుతుగా బండ్లూడఁగొట్టఁ బడియెఁ
గుండినపుర మేలుచుండురుక్మివిభుండు
జయము పోనాడి నాశనముఁ జెందె

గీ॥ జూద మాడియె కాదె యీ జూదమెంత
వాని నైనను భ్రమయించు వాసి చెఱచు
జూదము సకలగుణములఁ జూరలాడు
జూద మెంతిటివానికిఁ గాదు ధరను ॥ 116

కం॥ జూద మనర్థముఁ దెచ్చుం
జూదంబున భేద మందుఁ జుట్టఱికంబుల్
జూదమున నెయ్య ముడుగుల్
జూదమె పో కాని దెంచి చూడఁగఁ బతికిల్ ॥ 117

వ॥ స్త్రీవ్యసనానకు. 118

సీ॥ కార్యకాలంబులు గడచిపోవుటయును
నర్థంబు ధర్మంబు నలఁచిచెడుట
యెవ్వేళ నిలువెళ్ళ నెఱుఁగని కతన స
జ్జనులు మంత్రిజనంబు గినియుటయును
ధరణిపైఁ బక్షపాతంబునఁ జేయఁగా
రాని కార్యంబైనఁ బూనుటయును
దాల్మి లేకుండు టెంతయుఁ గోపమందుట
వైరంబు సాహసవర్తనంబు

తే॥ లావిగాఁగఁ గల్గునట్టి దోషము లెల్ల
వెలఁదిపలుక నెపుడుఁ గలుగుచుండు
నటులఁగాన నది మహాదోషయుక్తంబు
విషముఁబోలెఁ దెలిసి విడువవలయు ॥ 119

కం॥ చెలువల మోమును చూచుట
కలవడి పేగిరముచెందు సర్వాత్ములకుం
గల కోర్కులెల్ల జిహ్వన
ములతోఁ గంగూడ నాశముం గనకున్నే ॥ 120

వ॥ పానమునకు. 121

సీ॥ తెలివిలేకుండుట తలమూలు బెగడుట
రక్కుటయును గోక కట్టమియును
గల్లలాడుట లంఘగరిమ వోనాడుట
తలఁపు ప్రజ్ఞయు మతి తలఁగుటయును
బనిలేనితటి వెఱఁబడుట నవ్వుటయును
ప్రాణబాధయును యింద్రియము గనుట
సత్పురుషులతోడిసంగతి వదలుట
దుర్జనసంగతి దొరకుటయును
గీ॥ గడగడ వడంకుటయు జారిపడుట కడు న
నర్థ మొందుట స్త్రీగోష్ఠి యధికమగుట
యాదియగు దుర్గుణంబుల నందుచుండు
మద్యపానంబుఁ దగిలిన మానవుండు ॥ 122

కం॥ పానవ్యసనముఁ జెందిన
మానవుఁ డెచ్చోటనైన మదమున మెలఁగున్
బానమదంబున నెచ్చో
నైన బహిష్కార మొందె యధమతఁ జెందున్ ॥ 123

కం॥ వ్యసనముఁ జేసి యోగీశ్వరుఁ
డగణితమతిశాలి షడ్గుణైశ్వర్యయుతుం
డగు శుక్రుఁడుఁ బానముచేఁ
దగి పదమున శిష్యవరుని దండిగఁ ద్రావెన్ ॥ 124

కం॥ కులమును బలమును వేదం
బులు శాస్త్రంబులును శీలమును సంపదయుం
గలవారైనను బానం
బలపడుటనె చెడరె యాదవాంధకవృష్ణుల్ ॥ 125

కం॥ సిరిఁ బొలియఁగఁజేయు వ్యసనము
లరయంగా నేడుతెఱఁగులై యుండి యెపుడున్
ధర నిది యొక్కటియె నరుఁ
జెఱుచున్మఱి యిన్నిగూడఁ జెఱుచుట యరుదే ॥ 126

కం॥ మగువల నెంతయుఁ దగిలినఁ
దగురీతుల మద్యపాన తత్పరుఁడైనన్
దగు కొంత వేఁట జూదము
మిగులం గిడౌట విడచి మెలఁగఁగవలయున్ ॥ 127

చం॥ తలఁపఁగ మిక్కిలిన్ విషయతత్పరతన్ గలిగించు తెస్పగా
నలవడువేదశాస్త్రముల నన్నిటి జారఁగఁజేయు సద్గుణం
బులను మహత్త్వముం జెఱుచు బుద్ధియుఁ బెద్దతనంబు సంపదన్
జలనము నందఁజేయును వెసన్ వ్యసనంబులు దాఁటఁ శక్యమే ॥

కం॥ వ్యసనములు గలుగు నరపతి
వసుధం బసదొఱఁగు వైరివర్గముచేతన్
వ్యసనములులేని నరపతి
యసదృశగతి మెఱఁగి గెలుచు నరిసంఘములన్ ॥ 129

చ॥ ఇదియిది దీనికిం దగి రహింపు నటంచుసు గోర్కె మీఱఁగా
మది(దలపోసి తాఁ బ్రకృతి మండలి సత్క్రియతోడఁ గూర్చి స
మ్మదమున నీతి రీతులను మానవనాథుఁడు దా మెలంగినన్
పదిలనిగౌరవంబునఁ ద్రివర్గముఁ జెందుఁ బ్రతాపశాలియై ॥ 130

మ॥ అనుపమదాన దానయుతహస్తిలసద్బలవాహచక్రపా
లనపటుసార సారసవిలాసవిలోకన లోకనవ్యస
ద్వినుత విహార హారరుచివిశ్రుతకీర్తినివాస వాసవా
త్యనఘమనోజ్ఞభోగ విభవానిశ బంధురబంధురక్షకా ॥ 131

క॥ దీప్తోత్సాహ మహోజ్జ్వల
సప్తాంగ గుణాగుణజ్ఞ సకలదిగంత
వ్యాప్తప్రతాప వరజల
జాప్తాన్వయరామభూపనాసక్తమతీ ॥ 132

విపులరాజవిరాజితము ॥
చటుల తురంగమ చంక్రమణ క్రమనైస్థ్య విరాజితసారసమో
ద్భటపటహప్రముఖ ధంధణధంధణ దారుణనిస్వన దారితహృ
త్పుట మదశాత్రవ భూప ప్రతాపజ భూరివిభానురభూధరిత
స్ఫుటవలయాచల భూసుతసద్గుణభూషణ నిత్యవిభుత్వయుతా ॥

గద్యము :—— ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత
భారద్వాజసగోత్ర జక్కరాజ యెఱ్ఱనామాత్యపుత్ర సుకవిజన
విధేయ శ్రీరామకృష్ణభక్తివైభవభాగధేయ వేంకటనామధేయ
ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు
నుత్సాహ ప్రభుశక్తియు సప్తాంగప్రయోజనంబులుఁ దద్వ్యసన
నంబులు నన్నది షష్ఠాశ్వాసము. 134

ఆంధ్ర కామందకము

సప్తమాశ్వాసము

కం॥ శ్రీమదహోబల నృహరి
స్వామిపునస్స్థాపనప్రశస్తజయాంకా
రామపదభక్తి పరవి
ద్యామహా కొండ్రాజు వెంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

యాత్రాభియోక్తృ ప్రదర్శన ప్రకరణము

కం॥ వ్యసనము విడిచి త్రిశక్తుల
బొసఁగి జయాకాంక్షియైన భూపతి దనకుం
బసగలతఱిఁ గదలఁగఁదగు
వ్యసనంబులు వొందినట్టి పైపలమీఁదన్ ॥ 3

చం॥ వ్యసనము గల్గియుండు రిపువర్గముమీఁదనె దండు పోవఁగాఁ
దొసఁగనటంచుఁ బల్కుదురు పూర్వు లిట్టిమతంబెకాదు త
ద్వ్యసనము లేకయుండు రిపువర్గముమీఁదటనైనఁ బూని వె
క్కసమగురీతి దండు చనఁగాఁదగుఁ దాను సమర్థుఁడైనచోన్ ॥

కం॥ ఇలతేఁడు శత్రు గెలువం
గలవేళలనైన శత్రుగణముల రాజ్యం
బుల బలిమిఁ జెఱుపనోపం
గలవేళలనైన దండు గదలఁగవలయున్ ॥ 5

ఉ॥ పైరులు పండి పుంజగలపట్టున పైరులసీమమీఁదటన్
హారములుంచు దంతు చనఁబొల్పగు నీగతి దండువెళ్ళుచున్
పైరులు చూరఁబట్టి పరిపంథుల జీవనముల్ హరించినన్
సారబలంబుచేఁ దనరి శత్రుల గెల్చును నిర్భయస్థితిన్ ॥ 6

చం॥ వెనుకటిపైరులం దనదు వెన్కనురాఁ గడు పట్టుపెట్టి పెం
పునఁ బరిపర్యలం దెలిసి ముందరఁగల్గుభయప్రదేశముల్
గనిపలు తెప్పగా నెఱిఁగి కంటకశుద్ధి యొనర్చి రాసుదో
నమునసుమార్గమందుఁ బతి యాత్ర సనందగు నప్రమత్తుఁడై ॥

చం॥ సమసమసచోట్ల గుంటలును జాలఁగ మిట్టలునైనచోట్ల నె
య్యముగలసేన మున్నుగఁ బ్రయాణమువోవుట యొప్పు వైభవ
క్రమములయందుఁ దానెఱుఁక గల్గుచు నార్తుఁడుగాక యన్నపా
నముల సమృద్ధిఁ జెంది జరనంబుగ దండు చనంగఁ జెన్నగున్ ॥

చం॥ జలము పసంబునుం గలుగు చాయనె వేసవి పైరిమీఁదఁ బో
వలయు మదేభముల్ జలమువల్ల ఘటిల్లెడు సౌఖ్యమొందఁగా
జలములు లేకయుండినను సామజపంక్తులకెల్ల వేసవిం
గలుగుచునుండుఁ గుష్ఠములు గాటపుటెండలఁ బుట్టువెట్టుచేన్ ॥

కం॥ ఒక్కయెడ నిలుచునప్పుడు
గక్కసమగు వెట్టనొంచుఁ గరిబృందములన్
మిక్కిలిఁ బ్రయాణముల నిడి
వెక్కసమై నొంపకున్నె వేసవివేళన్ ॥ 10

కం॥ నీరములు లేని వేసవి
సారెకు దురవస్థఁ జెందు జంతువు లెల్లన్
వారణపంక్తుల కైనం
దీరనితాపముల నప్పుడె దేహము లెండున్ ॥ 11

ఉ॥ ఘుమ్మను మించువాసనలు గ్రమ్మ మదమ్ములు గల్గి క్రొమ్ములం
జిమ్ముట నుగ్గునూచములు చేసినగట్టులు గల్గి మీఱి కా
గ్గ్రిమ్ముచుఁ గప్పు మబ్బుగమికప్పులయొప్పులు గల్గుదంతి సం
ఘమ్ములయందెకా ధరణికాంతులరాజ్యభరంబు నిల్చుటల్ ॥ 12

మ॥ అవిచూడన్ జడగొండలో యనఁగ నీలాభ్రంబులో నాఁగ గ
ట్లవియం గొమ్ములఁ జిమ్మనోర్చి మదధారాసారతం దేర్చి ఛా
త్రపులం గోటపులాడనేర్చి తగు సుద్యద్భద్ర నాగేంద్రముల్
భువి రాజ్యాస్పదహేతువైనవి గదా భూపాలకశ్రేణికిన్ ॥ 13

ఉ॥ హారతపోటునేర్పు సముజ్జోకయుఁ గల్గిన మాపటీఁడు పెం
పారఁగ నెక్కి యుక్కునఁగి యాయితపాటున మీఱు వారణం
బేరణమందునైన జవమెచ్చినవాజుల నాలువేలఁ దా
పేరతమించఁ ద్రుంచు విసుతించు సుదంచితసాహసంబునన్ ॥

కం॥ జలముల నడవుల నప్పుల
బలుదిన్నెల సమములైన పట్టుల వడిఁ గో
టలును గడపు వడియేనుం
గులు గలిగిన దొరకు దొరకుఁ గోరిన జయముల్ ॥ 15

కం॥ ఏతెరువు నీళ్ళు గలయది
యేతెరువు పరభయంబు లెనఁగక తగుఁ దా
నాతెరువునఁ జనవలయున్
భూతలపతి బలము శ్రమముఁ బొందకయుండన్ ॥ 16

దండయాత్రా విధానము

సీ॥ అధిపతి దండెత్తునట్టిచో క్షుద్రశ
త్రుండును వెనుక శత్రువుల రేఁచు
సదియు రంధ్రము గాన నహితులౌవారెల్లఁ
గడు ఘనంబుగఁ జేయఁ గడఁగుచుండుఁ

బతికి ముందఱవచ్చుఫలమున కంటెను
వెనుక శత్రులపోరె ఘనము దెలియ
పవిగాక కొసనియర్థంబుకొఱకునై
చేకొన్నయర్థంబు చెఱుపరాదు

గీ॥ కానఁ దనబల్మి వైరుల ఘనతఁదెలిసి
వెనుక శత్రుల పగమాన్చి విమతుమీఁద
దండు గదలంగవలయు నుద్దండలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 17

సీ॥ తనకుఁ బిఱుంద శాత్రవుఁడున్నచోఁ దన
కతఁడునుళోఁగక యరిగెనేని
వెనుకటి శత్రువు వేగ భేదముచెంది
యలమట నొందించు నటులఁ గానఁ
దనకుఁ బిఱుంద ముందఱఁగల్గు శత్రుల
నడఁపగా నోపినయట్టి శక్తి
గలుగు వేళలను విక్రమయుక్తి చే మించి
ఘనములౌ ఫలములు గలుగనెంచి

గీ॥ తనకు నెలవైనపట్టణంబునకు రక్ష
ణమ్ము గావింపఁదగినబలమ్ము నుంచి
దండు గదలంగవలయు నుద్దండలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 18

సీ॥ అరయంగ నిఱువదియగు సంఖ్యఁ దగుభటుల్
గలుగు చేరువయ వర్గంబటండ్రు
దారుణస్థలి బిట్టిసేరువ కొక్కొక్క
ఘనుఁడైవ సేరువకొనిఁ గూర్చి

పెక్కు చేరువలను బెక్కు చేరువకాండ్లఁ
గలిగిన తన యాప్తబలము నేర్చి
తన పట్టణముఁగాప నొనరింపఁగాఁ దగు
నిటుల నేరుపకాండ్ర నేర్పరించు

గీ॥ బరుల రెండు నభేద్యులై పరగుచుండ్రు
గాన నీరీతి నొనరించి ఘనతమించి
యందు గదలంగవలయు సుద్దండలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిన నృపవరుండు ॥ 19

సీ॥ తనకు సహాయమౌ దైవంబుచేత సు
వ్యక్తుఁడై దండెత్తుచుండు రాజు
ముందరికి సహాయ్యమును దాను కార్యంబు
వెనుక శత్రుని రాక యొకయు మండు
యొక్కవేళనె కల్గియుండినఁ బదరక
దళవాయినైనను దనయునైనఁ
దన బలంబులలోనఁ దగినట్టి నాలవ
పాలైన మూఁడవ పాలునైన

గీ॥ బలము నొనఁగూర్చి ముందరి పగఱమీఁదఁ
మునుపుగా నంపి తా నిల్చి వెనుక పగఱ
నడుగఁగాఁజేసి కదలుట యొప్పునండ్రు
దండయాత్రావిధిజ్ఞు లీధరణిలోన ॥ 20

కోపద్వైవిధ్యము

వ॥ మఱియు నాంతరకోపంబును బాహ్యకోపం బనఁగ రెండు తెఱంగుల కోపంబులు గలవు. వానియందు నాంతరకోపంబ యధికంబగు నటులైనను నయ్యుభయతెఱంగులవారి కోపంబులు వారించి

మఱి యభీష్టంబుల నొనర్చి వారిం దనవెంటఁ దోడ్కొని చన పలయు న య్యాఱుదెఱంగులవారి కోపంబు లెట్టివనిన. 21

సీ॥ సుతమంత్రిహిత పురోహిత నిజవంశజ
సేనాధిపతులు ప్రధానజనము
లంతఃపుర ధాతుణి వీరలందు నొక్కనికోప
మైన నాంతరకోప మనఁగఁబరఁగు
గడిఁగాచువారలు నడవులకడ నుండు
ప్రజలును మఱియెంచ బాహ్యజనము
లరయంగ వీరలయందులో నొక్కని
కోపమైనను బాహ్యకోప మగును

గీ॥ తనకు నాప్తులు చతురులై తగినయట్టి
మంత్రిజనములచేతను మనుజవిభుఁడు
తెలియఁదగు నిట్టికోపముల్ తేటపడఁగ
మించి వారల శాంతిఁ బొందించుకొఱకు ॥ 22

గీ॥ ఎట్టిరీతినిఁ దప్తులై యెడసి పగఱఁ
గూడుకొనిపోవ రటులఁ దత్కోపమడఁప
నమరు సామాదులగు నుపాయములనైనఁ
గట్టుకొని వారి విరిపోటు పెట్టియైన ॥ 23

కం॥ హయములును భటులు చచ్చుట
క్షయమగు దవసంబు జసిఁడి కడు వ్యయమైనన్
వ్యయమగు నిటులన్ క్షయమును
వ్యయమగు పయనంబు మానవలయును బతికిన్ ॥ 24

కం॥ ఫలముఁ బస్యము దనకుం
గలయది వేఁ జేతి కిచ్చుగతి వేగమె తా
గలయది వ్యయప్రయాసము
గలిగినయదియైన దండు గటలఁగవలయుఁ ॥ 25

కం॥ ఏనుఁగులకు నశ్వములకు
మానుసులకు నొప్పిదాఁకి మఱి ఫలసిద్ధిం
గానక నొగిలెడు బనికిం
దా నెందును దండుపోవఁ దగ దధిపతికిఁ ॥ 26

కార్య వ్యసనంబులు

వ॥ తనకుఁ శక్యముగాని వస్తువులమీఁదఁ యత్నముల్ సేయుటల్
దనకుఁ శక్యములైన వస్తువులమీఁదఁ యత్నముల్ మానుటల్
దనకుఁ శక్యములైన వస్తువుల వేళఁ గోరుటల్ మూఁటి నెం
చును గార్యవ్యసనంబులంద్రు నయవేదుల్ మేదినీమండలిఁ ॥

సీ॥ ఓర్పును గరుణయు నోర్పులేకుండుట
దాక్షిణ్యమును గ్రూరతయు భయమ్ము
ఢంబును సిగ్గు దుష్టత్వంబు దైన్యంబు
నతిధార్మికత్వ మహంకృతియును
దనజాతిఁ బుట్టిన జనులఁ గాదనుటయుఁ
జంపుటయు నుపేక్ష నలుపుటయును
బలువగు నెండకుఁ జలికిఁ దా నోర్వక
యుండుట వానకు నోర్వలేమి

గీ॥ యివియు వేళలఁ జేసిన నెందుఁ గార్య
సిద్ధులకు నెల్ల విఘ్నముల్ సేయుచుండు
ననుచు నీతిరహస్యజ్ఞు లంద్రుగాన
వీని ననుచితవేళల విడువవలయు ॥ 28

సప్తవిధ పక్ష లక్షణము

వ॥ మఱియు మైత్రులును, నిజులును, సంబంధులును, భృత్యులును, నాశ్రితులును, గృహీతులును, గార్యజులు ననెడు నేడు దెఱంగుల వార లే పక్షంబనం బరంగుచుండుదు రిట్టి పక్షంబనంగ సహాయు లనం బరగుచునుండు నిట్టి సహాయు లెట్టివారనిన. 29

సీ॥ తన తల్లిదండ్రుల యనుగుసంబంధులె మైత్రు,
లెనసిన ప్రాఁతవారెల్ల నిజులు,
పరవి వియ్యంకులె సంబంధులనుచుండ్రు
భృతికిఁ గొల్చెడువారె భృత్యు లరయ
నాత్మరక్షణమున నాశ్రయించినవార
లాశ్రితు లుపచార మందియుండు
వారు గృహీతులు వసుధఁ గార్యార్థులై
యనువొందువారె కార్యజులు దలఁప

గీ॥ నిటుల నేడుదెఱఁగులౌ నిట్టివారి
పక్షము లటండ్రు ప్రాజ్ఞులై పరగువార
లిందు రాగాపరాగంబు లెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగినన్నృపవరుండు ॥ 30

వ॥ ఇట్టి సహాయు లనురాగిసహాయులు సద్వృత్తసహాయులు నన రెండు తెఱంగులై యుండుదు రందు ననురాగంబుగల సహాయు లెట్టివారనిన. 31

అనురాగి సహాయలక్షణము

చం॥ అనిశముఁ జేరికొల్చి సుగుణావళిఁ గీర్తనచేసి నిందలన్
వినక తదర్థమై తనరు విశ్రుతయత్నము పల్కు శౌర్యమున్
గని కనుపట్టు దోషములఁ గప్పుచు నుండుట యెందు నెంచఁగా
ననువగు నెయ్యముల్ గలుగునట్టి సహాయునిచిహ్న మిమ్మహిన్।

వ॥ సద్వృత్త సహాయుం డెట్టివాడనిన. 33

సద్వృత్త సహాయలక్షణము

చం॥ కులమున మించి మోహమునఁ గూడక దైన్యములేక విద్యలన్
బలమును సత్యముం గలిగి పాటిలు లోభము డించి బుద్ధిచే
నలరుచు మేలెఱింగి వినయంబు వహించినయట్టిమిత్రుఁడే
చలన నుతించ మంచి తగునవర్తనమొందిన దక్షమై ధరన్ ॥ 34

ఆత్మగుణముల నుద్యోగాదుల శ్రేష్ఠత

గీ॥ త్యాగ ముద్యోగమును ధీరతయును బుద్ధి
నిజము మర్యాద సిగ్గు నింద్రియజయంబుఁ
బ్రౌఢియును గౌరవం బనురాగ మొప్పు
బలము నన ముఖ్యగుణములు పార్థివునకు ॥ 35

శక్తిత్రయ స్వరూపము

సీ॥ సారమౌ నీతిప్రచారం బెఱుంగుట
జగతిలోపల మంత్రశక్తియందు
రాత్మసంపదతోడ నలరినబలము కో
శంబు నెంచఁగఁ బ్రభుశక్తియంద్రు
ఘనమైనయట్టి విక్రమమును బుద్ధియు
సత్త్వంబు నుత్సాహశక్తియంద్రు
నీతిమంతులుగాన నృపవరుం డెల్లచో
నిట్టి త్రిశక్తుల నెనయవలయు
గీ॥ నిట్టులు శక్తిత్రయంబుచే నెనసి యెపుడు
నేర్పుతోడుత వర్తింప నేరకున్న
మించు శత్రుల నెటుల జయించనేర్పుఁ
జెలఁగి పంపద నేరీతిఁ జెందనేర్పు ॥ 36

సీ॥ వ్యసనమందిన దైన్య మందకుండుటయును
ఘనమైన శౌర్యంబుఁ గలుగుటయును
దక్షతయును శీఘ్రతయు మహోత్సాహ సం
పదయంద్రు జగతిలోఁ బ్రాజ్ఞులెల్లఁ
బుట్టగాఁ బుట్టిన బుద్ధియు శాస్త్రంబు
దెలియుటకతమునఁ గలుగుబుద్ధి
పెద్దలసంగతిఁ బెనుపొందుబుద్ధియుఁ
గడు విచారింపఁగాఁ గలుగుబుద్ధి

ఆ॥వె॥ జ్ఞానరూపమంత్రిసంపద యనఁదగు
నిట్టి రీతులెల్ల నెఱుఁగనేర్చి
తనదు రిపులమీఁద దండు పోవఁగాఁదగు
నీతి నెఱిఁగినట్టినృపవరుండు ॥ 37

ఉ॥ అల యుత్సాహము శౌర్య మందుటయుఁ గా
ర్యం బూనుటల్ సేయుటల్
బలువా నిల్కడ పౌరుషంబు ముదముం
బ్రాపించు టారోగ్య ముం
దలపెల్లన్ ఫలసిద్ధిచేఁ దగుటయున్
దైవానుకూల్యం బగున్
దెలివిన్ భూపతి యిట్టివేళల ధరి
త్రిం దండుపోవం దగున్ ॥ 38

కం॥ జనపతి తన భండారం
బనుపమగతి వెంటరా సహాయాదులచే
నను వొంది గెలుచుటకునై
చనఁదగు బలబుద్ధిహీనశత్రువుమీఁదన్ ॥ 39

కం॥ ఈరీతి నీతియుతుఁడై
ఘోరమహాపయుండు దండు వోయినయేనిన్
సారోదారతఁ బారా
వారావృతమైన ధరణివలయం బేలున్ ॥ 10

దండయాత్రాకాల దేశాదులు

చం॥ జలములు పుష్కలగల్గుతటి సామజపంక్తికై దండు పోఁదగున్
జలములు పుష్కలేనితటి సైంధవరాజికి దండుపోఁదగున్
వెలువని జప్ప మంచుఁ గమువెట్టయు లేక చెలంగ నాటిదం
గలయఁగ సర్వసైన్యములు గైకొని భూపతి దండుపోఁదగున్॥

గీ॥ గూబ రాతిరిఁ గాకులఁ గొట్టి నొంచు
కాకి పగలైన గూబల గడిమిఁ జించుఁ
గాన వేళ విచారించి కదలవలయుఁ
గాల మెఱుఁగుచుఁ గదలినఁ గలుగు జయము ॥ 42

ఆ॥వె॥ కుక్కచేత మొసలి చిక్కును దరియందుఁ
గుక్క మొసలిచేతఁ జిక్కు నీట
నటులఁగానఁ దనకు ననువైన చో టొంది
చెలఁగు రాజు కార్యసిద్ధిఁ జెందు ॥ 43

సీ॥ సమములై రసుపట్టు చదరపునేలల
నశ్వముల్ మున్నుగా నరుగవలయు
మిట్టలు గుట్టలు గట్టులు నైనచో
నేనుఁగుల్ మున్నుగా నేఁగవలయుఁ
బొదలును మ్రాఁకులుఁ బొదలెడిచోటులఁ
గాల్బలి మున్నుగాఁ గదలవలయు
జలములు లోఁతుగాఁ గలిగినచోటులఁ
దగిన యోడలమీఁద దాఁటవలయుఁ

గీ॥ జవురములు మిట్టి గుంటలు జలముఁబొదలు
గలుగు నటువంటి నేలల బలముడిందు
నందుచే ముందు చనఁదగు నందుచేతఁ
బోవఁదగు దండయాత్ర మహీవిభుండు ॥ 44

చం॥ జనపతి వానకాలమునఁ జాలఁగ మిట్టలమించు త్రోవలన్
బనుపడ వేసవిన్ సలిలమార్గమునం జన నొప్పు నెందుఁ ద
క్కినయెడ మిశ్రభూములను గేవల దుర్ఘటమైన మార్గముల్
గనుగొని యాత్మసేనకు సుఖంబగు రీతుల దండుపోఁ దగున్ ॥

కం॥ జలములు కడుఁ గలత్రోవన్
జలములు లేనట్టి త్రోవఁ జనర సుఖగతిన్
నెలవరులఁ గూడి చనఁదగు
గలయం గట్టియలుఁ గసవు గలిగినత్రోవన్ ॥ 46

ఉ॥ తన చుట్టంబుల యూఁర రాకడలచే ధాన్యాదిక ప్రాప్తిచే
నసువై పిళ్ళఁజెలంగి నమ్మికల లోనై యుండు తన్మార్గ భూ
జనముల్ గల్గినత్రోవఁ బోవఁదగు నెంచం దీనుఁడై భంగముం
గని వీఁకల్ చెడి వచ్చుత్రోవఁ జనఁగాఁ గాదెందు భూభర్తకున్ ॥

చం॥ తెలియక దూరమైన రిపుదేశము వేగిరపాటు మీఱఁగాఁ
జలమునఁ జొచ్చిపోవు దొర సంగరరంగమునందు వైరిభూ
తలపతి ఖడ్గధారల విదారితుఁడై బహు రక్తధారలం
గలగొని పొక్కియుక్కుచెడి గ్రక్కుననూరకె చిక్కిస్రుక్కఁడే ॥

వ॥ ఇట్లుపాయంబులఁ జెందని యుపాయంబులం బయనంబులు
గదలివచ్చి సైన్యంబులు విడియింపందగు నచట మఱియును. 49

చం॥ అరులకుఁ జాలరానియటు లాత్మబలంబుల నిల్పి రక్షణం
బరయుచు నీతిరీతిఁ దగి యాప్తులు శూరులునైన యోధులె

చ్చరికెలఁ జుట్టియుండగ నిశాసమయంబుల యోగనిద్రలం
బొరయుచు నుండగాఁ దగును భూపతియెందును జాగరూకుఁడై ॥

చం॥ కలయఁగఁ జాలి రొప్పు కరిఘంటలగల్లు ఘణంఘణ ధ్వనుల్
మెలఁకువఁజెంది సప్తిముల మించిన హేషిత ఘాంకృతిధ్వనుల్
నిలువడఁగాంచు యోధతతి నిశ్చలవాక్య డిమండిమ ధ్వనుల్
నెలకొని వీనులంటఁ బతి నిద్దురనందున మేల్కొనై తగన్ ॥

చం॥ నెదురతతి. సప్పటప్పటి
కవి యెప్పఁడు మేలుకన్న యతఁడని పతి దా
నదయుఁడయి యాదరింపుచుఁ
బదిలంబని యెచ్చరించి పలుచఁగవలయున్ ॥ 52

వ॥ అంత. 53

దండయాత్రా సమయముల రాజవైఖరి

చం॥ తెలతెల వేగలేచి నరదేవశిఖామణి నామతీర్థమై
కల కులదైవముం గొలిచి ఘమ్మను కస్తురి తావి తీవితోఁ
జిలుకుదళుక్కున న్మెనుచు దాల్చును రత్న విభూష జాళితోఁ
గొలువుకు వచ్చుటొప్పు నిరుగోవులగట్టిన వారహోయనన్ ॥

సీ॥ శ్రీమంతులై మించు సామంతు లొకవంక
నుచితమంత్రులు మంత్రు లొక్కవంక
హితచర్యులగు పురోహితవర్యు లొకవంక
నుదిత సత్యు లమాత్యు లొక్కవంక
ఫలదాయులైనట్టి దళవాయు లొకవంక
నుక్కు నిక్కిన శూరు లొక్కవంక
నధికారుల జ్ఞంభించు నధికారు లొకవంక
నుచిత మిత్రుల మిత్రు లొక్కవంక

గీ॥ సౌక్యపంతఁ గళావతు లౌక్యవంకఁ
జాపరగ్రాహిణులు గూఢచరులు గొలువఁ
దన ప్రతాపంబుఁ బాఠకజనము వొగడ
నింపుమేడుకఁ గొలువున నుండవలయు ॥ 55

కం॥ ఆయెడ జగతీనాథుం
డాయతమతి మెఱయ మంత్రులను వారలతోఁ
జేయఁదగు సట్టిపనులు న
పాయంబులు నిశ్చయించి పతి గదలఁ దగుఁ ॥ 56

చం॥ అలఘుని వేగముం గల హయంబులనెక్కి తనంత వేచి వా
రలు బలుకైదువుల్ నిజకరంబులఁ దాలిచి వెంటఁగొల్వఁ బ
జ్జల నపథాన మెచ్చరికె సాము యహోయని పూని సాహిణుల్
గొలువఁగఁ దేజినెక్కి నృపకుంజరుఁడంతట యాత్రపోఁదగుఁ॥

మ॥ తనయంతేననృపాలశేఖరులు మైత్రస్నేహసన్నాహముల్
వసరం దేపులనెక్కి యుక్కుపొడిదాలఁ గొల్వఁగా సాహిణుల్
వెనువెంటన్ జతనం బహోయనుచు సేవింపన్ గడున్మించి చ
క్కని సామ్రాణిపతాణినెక్కి కదలంగా నొప్పు రాజెయ్యెడన్॥

శా॥ రాజేంద్రుండు గజాశ్వసంఘములచర్యల్లన్నొనంగా జనున్
గైజీతంబును గూట మేర్పఱచి వేడ్కం గానఁగాఁ జెల్వగున్
దేజం బాయితపాటునుం గడుఁ బ్రసిద్ధిం జెందియున్నట్టి బ
త్తేజీలం గజపఙ్క్తిఁ జూడఁదగు హాళిన్ రేపులన్మాపులన్॥

సర్వావర్జనోపాయము

మ॥ సులభుంటౌ పొడగాన్పుగల్గి దయచేఁ జూపట్టి మందస్మితం
బులఁ జెన్నొందిన పల్కుచేఁ దగఁ బ్రియంబుల్మాటికిం బల్కఁగా

వలయుం జీతముకంటె నెక్కుడుగ నిర్వక్రంబుగా నియ్యఁగా
వలయుం బ్రాణము లిత్తురీ విహితమౌ వాక్యంబుచేతన్ భటుల్॥

ఉ॥ కరుల రథంబులందుఁ దురగంబులయందు వలయోధులందుఁ దా
నరుగఁగ నేర్చి వింట నెరయం జతురత్వముఁ జెంది కార్యముల్
నిరతము నభ్యసింపఁదగు నేర్పున నీగతి నభ్యసింప దు
ష్కరమగు కార్యమైనను సుఖంబునఁ జెందు నరేంద్రుఁ డున్నతిన్॥

మ॥ కడు సన్నాహముగల్గు సేన లిటువంటం గొల్వ సన్నాహముం
బొడవుం గల్గు గజంబు నెక్కి రిపులౌ భూపాలకు ల్వంప వెం
బడి సేతెంచిన మాతతో భటతతుల్ పై మాటుగా నుండ నె
క్కుడు నేర్పొంచెడు మంచివాక్యముల పెక్కుల్మిఁ బోవందగున్

గీ॥ బుద్ధిచే గుణములచేతఁ బొదలు సూత
చారిజనములచే సూతజనముచేత
వైరిచర్యలు దెలిసి కోపలయు వారు
లేనిపతి యెందును గన్నులు లేనివాఁడు॥ 63

చం॥ ఘనత దలిర్ప శత్రు గడిఁగాచుదొరం దన మిత్రుఁ జేసికోఁ
జనునవు డించుకించుక యొసంగుచు నాశలు వాలఁ జూపియై
నను మఱి బేరమాడు నెడ న్యాయము దప్పక వైరి భూములం
బనుపడి వచ్చునెట్లు పరిపాలన మొప్పఁగ మెల్పఁగాఁదగున్॥

చం॥ అనువగు దూతఁ బంపి తనయందిన కార్యము సంధిచేతఁ జ
య్యన నొనరింపఁగావలయు నట్లొనరించిన సంధిగానిచో
దనరుచుఁ గార్యభేదమగు దాన నభేదము చెంది వారిలోఁ
గినుకలు బుట్టుచుండు నది కేవలముం బతికిన్ శుభంబగున్॥

చం॥ అడవులయందు దుర్గములయందు వసించినవారిఁ ద్రోవలుం
గనులును గాచువారల ఘనంబగు సామముచేత నీగిచే

గపుఁడెవినియించి మించి తన కైవసమై తగఁ జేసికోఁడగుఁ
విడుపక శత్రుభూములకు వీరలె త్రోవలు చూపఁజాలుటన్ ॥

ఉ॥ కారణ మొందియైన మఱి కారణమేమియు లేకయైననున్
వైరులయొద్దివారు తనవద్దకు వచ్చిన నాత్మసేవకుల్
వైరులఁ గొల్చియుండి తనవద్దకుఁ గ్రమ్మర వచ్చియున్న ధా
త్రీరమణుండు వారలచరిత్రలు లెస్స నెఱుంగఁగాఁ దగున్ ॥ 67

గీ॥ పటలపై నెత్తుపతి మంత్రబలము చాలఁ
జెంది మున్నె విచారంబు సేయవలయు
బాహుబలమునకన్నను బలిమి మంత్ర
బలము దానని యింద్రుండు గెలిచె రిపుల ॥ 68

కం॥ మేలగుమతిచే సిరికై
కాలంబునఁ జెందవలయుఁ గార్యం బెపుడున్
గాలం బెడలినకార్యము
వాలాయము పచ్చుఫల మవశ్యము చెఱచున్ ॥ 69

చం॥ అలరుప్రభావముం గలిగి యంచితకార్యములందు దక్షుఁడై
మెలఁగుచు మంత్రమార్గమున మెల్కువ చాలఁగఁ జెందియున్నతిం
జెలఁగెడు ధారుణీధవులచేష్టల సద్భుజదండమండలిన్
నిలుకడఁజెంది యెల్లపుడు నిల్చును దైవకళల్ ధరిత్రియున్ ॥

గీ॥ ఆమని చెలఁగుఁ గార్తికమందునైన
జ్యేష్ఠయును మూలకార్తెయుఁ జెందువేళ
నైన మఱి చైత్రమాసంబునందునైన
దండువెడలుట తగునంద్రు ధరణిపతికి ॥ 71

కం॥ ఈరీతిఁ బగఱమీఁదటి
నారూఢిఁ దండువెడలి యల నీతివిధిన్
ఘోరమణుఁడు వర్తించిన
వైరిసమూహముల గెలిచి వర్తిలునెంతున్ ॥ 72

స్కంధావార నివేశనప్రకరణము

కం॥ బలిమిం బనయరిపురిచెం
తలనుం జని విడియఁదగినతావున విడియన్
వలయును బాళెముదిగునే
ర్పులుగలిగిన రాజు శత్రుభూపతులఫరన్ ॥ 73

సీ॥ నాల్గువాకిళ్ళచే నలువొంది చౌకమై
ఘనమును కొంచెంబుఁగాక పసరి
యగడితలనుకోట నట్టిళ్ళఁ జెలువొంది
విరువులౌ వీథుల వినుతికెక్కి
యర్ధచంద్రునిరీతి నైనను మఱియును
జతురశ్రమైయుండు సరణినైన
నిడివిగానైనను గడు వట్రువుగనైన
నాలోనఁ గల భూమియను వెఱింగి

గీ॥ విమతపురిచెంతఁ బాళెంబు విడియుచోట
మించు *నౌకయగారంబు నిర్మించవలయు
సాధువులు మెచ్చ నచట నెచ్చరికె తెచ్చ
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 74

సీ॥ కోటలో బలము దాకొన విడియింపుచోఁ
గోటకు జలమున్న చోటునకును
గలుగునందున వీధి కోలగోల మాత్రంబు
విడిచి యచ్చట బై బాళకట నిండి

---

* నౌక్యాయరాజు.

కౌనియుండి చాలమించినపార్శ్వములు గల్గి
రక్షితం బగుచును గక్షపుటము
సుపున మూలలై యట సూర్యసోమవీ
థులు విపులుగాఁగ నలరఁజేసి

గీ॥ వాస్తుశాస్త్రక్రమంబుల వైపు దెలిసి
విమతపురిచెంతఁ బాళెంబు విడియుచోట
నెట్లు బలముల విడియించ నెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 75

కం॥ పాళెమునడుచక్కి మహా
మూలబలము చుట్టుఁగలిగి ముందఱ నడుమఁ
మేలిమియగుభండారము
చాలఁగలుగు నగ రొనర్పఁ జను నెచ్చోటన్ ॥ 76

కం॥ ఇలతేఁడు నగరిచుట్టును
బలియించఁగవలయుఁ బ్రాఁతప్రజఁ గైజీత
మ్ములఁగూటము మిత్రబల
మ్ముల శత్రుబలంబు నడవిమూఁకను వరుసన్ ॥ 77

వ॥ తత్క్రమంబు. 78

సీ॥ నరనాథమణి తననగరికిఁ జుట్టును
మునుముున్నుగాఁ బ్రాఁతమూఁక నిల్పి
యాతరువాతఁ గైజీతంబు విడిపించి
యాకడఁ గూటపుమూఁక నిల్పి
యావల మిత్రసైన్యంబుల విడియించి
దానియవ్వల శత్రుసేన నిల్పి
యందున కవ్వల నడవిమూఁకల నిల్పి
యావల జీతంబు లంది కొల్చి

గీ॥ తొలుతఁ బనులకువచ్చి యాప్తులను గ్రాహు
లనుచుఁ గుక్కలు గలిగినయట్టి వేఁట
కాండ్రు చుట్టును విడియింపఁగా వలయును
గ్రహము దప్పక నీతివిక్రమము మెఱయ॥ 79

రాజాభిరక్షణకై సైన్యావసానము

ఆ॥వె॥ అధిపు నగరిచేరువందు నుండఁగఁదగు
నాప్తరక్షితంబు లగుచుఁ దనరి
పేరు గలిగినట్టి పెద్దయేనుంగులు
నధిక జవముగల్గునశ్వములును॥ 80

కం॥ అంతఃపురపరిచారకు
లెంతయుఁ దమి విచ్చుఁగత్తు లేమఱక మహీ
కాంతుని గావఁగవలయును
సంతతమును జాలిరొప్ప నస్త్రహననునన్॥ 81

కం॥ మేటియగు నాప్తుఁ డెక్కిన
పోటేనుఁగు జవము కలిమిఁ బొలిచిన హయముఁ
బాటించి నగరివాకిటి
చోటనె యెపు డుండవలయు జోక చెలంగన్॥ 82

కం॥ దళవాయి మున్నుగాఁగల
బలమం దొక కొంత యేరుపడి యత్నముతో
వెలుపటఁ జుట్టును దిరుగఁగా
వలయును రేలందుఁ గడు నవారితశక్తిన్॥ 83

కం॥ వేగము బలమును గలిగిన
వేగులవా రెల్లవేళ విమతులచర్యల్
బాగుగఁ దెలియుచుఁ దా మతి
వేగమె రాఁబోవవలయు విభునకుఁ దెలుపన్॥ 84

చం॥ వెలుపల ప్రాఁతి ప్రాకారయుగావలదండలు గట్టిన తోరణంబులుం
బలుపగు దంచనంబులును బాణము లాదిగఁగల్గు యంత్రముల్
వెలుఁగను బెక్కుముల్ గలుగు ద్వారము లాప్తులఁ గావఁజేయఁగా
వలయు నృపాలశేఖరుఁ డవారితపూరితకీర్తిసారుఁడై ॥ 85

జాగ్రదవస్థిత్యావశ్యకత

కం॥ పోవుచు వచ్చుచు వాకిటి
కావలివారలకు నెఱుకఁగా సకలజనుల్
పోవలయు వైరిదూతలు
ఘావిభుననుమతినె యుండి పోవఁగ వలయున్ ॥ 86

గీ॥ రిత్తకోలాహలంబులు రిత్తహాస్య
ములును జూదంబులును బానములును మాని
సపరణల మించి యుత్సాహసహితు లగుచు
బలము లెవ్వేళఁ గనుగల్గి పరగవలయు ॥ 87

కం॥ వనకోటకు వెలుపలిదెసఁ
దనబలము చరించుభూమిఁ దడవక వైరుల్
మొనసి చరియించుభూములె
జనపతి చరియింపవలయుఁ జతురుం డగుచున్ ॥ 88

వ॥ అది యెట్లన్నను. 89

కంటకాదిభూదూషణము

కం॥ ఒక్కొక యెడఁబడు పాఁతర
లొక్కయెడఁ ముండ్లకంప లొకయెడ ముల్కుల్
మిక్కిలి గలిగించి రిపుల్
త్రొక్కుడి చోఁజెల్లఁ జెఱుప ద్రొక్కొనవలయున్ ॥ 90

కం॥ తన బలములు మెలఁగుటకై
తనబడిపనివారిచేతఁ దరువులు బుట్టన్
ఘనమగు మొద్దులు శిలలుఁగా
గనుపట్టకయుండఁ జదుము గావింపఁదగున్ ॥ 91

వ॥ అందు నుత్తమమధ్యమాధమ భూములు వివరించెదు. 92

ఉత్తమాది భూభేదములు

సీ॥ తనమనుష్యులకు నెంతయు మెలఁగావచ్చి
వైరిమూఁకలకు రావైవుగాని
దేశ ముత్తమమగు దేశంబు మఱియును
బగఱకుఁ దన కొక్కభంగియైన
దేశంబు మధ్యమదేశమై చెలువొందు
వైరిమూఁకలకు రావచ్చియుండి
తనమూఁకకెల్ల నెంతయుఁ బోవఁగారాని
దేశంబె యధమప్రదేశ మటులఁ

గీ॥ గనుక నుత్తమదేశంబె తనకు వలయు
నది దొరకకున్న మధ్యమమైన దైన
వలయు నదిగాక చెఱసాలవంటిదైన
యధమదేశంబు వలదు ధరాధిపతికి ॥ 93

వ॥ మఱియు నపజయసూచక ప్రకారంబు లెట్లన్నను. 94

నిమిత్తజ్ఞానప్రకరణము - అపజయసూచక నిమిత్తములు

సీ॥ గ్రహములోఁకిన లీలఁ గళవళ మొందుట
దేవులచేఁ బీడలఁ దవులుటయును
గారణంబులులేక కడుభీతి నొందుట
మంచును దుమ్మును ముంచుకొనుట

కటుఘోరమ్మై దొడ్డగాలి పైకొనుటయు
నూరదె పెక్కెంబు లుర్విఁబడుట
తపలోనఁ దపుకు ద్రోహములు గల్గుటయును
వాద్యముల్ లెస్సఁగా వాఁగమియును

గీ॥ మిగుల పుదిలోన నూరక దిగులుపడుట
నేల యుఱుము చుక్కలు రాలుటయును
దొంగలు మంటలు గత్తులఁ బొడముటయును
గలుగు పాశెంబు విజయంబు గానదంద్రు ॥ 95

సీ॥ పాల దాపట సక్క లూఁగెట్టుటయును
ఘనమైనతాపంబు గలుగుటయును
ప్రాఁకులపైనుండి పూఁకలుగా వచ్చి
కాకులు గ్రద్దలు గ్రమ్ముకొనుట
ద్రమ్మకో రాజనక్షత్రంబులందును
గ్రహరగ్రహంబులు గూడుటయును
గారణంబేమియుఁ గలుగక మద మింకి
యేనుఁగుల్ గదలక గ్రమానుపడుట

గీ॥ తురగచయములు గదలక తొట్రుకొనుట
సూర్యనందను మొండెముల్ చూడఁబడుట
నెరసి నెత్తురువానలుఁ గురియుటయును
గలుగుపాశెంబు విజయంబుఁ గానదంద్రు ॥ 96

వ॥ మఱియును జయసూచకంబు లెట్లన్నను. 97

విజయసూచక నిమిత్తములు

సీ॥ తేజీలసకిలింత లోజమై చెలఁగుట
కాంతలుఁ బురుషులు సంతసిలుట
భేరీరవంబు గంభీరమై యుండుట
కరిబృంహితంబు లగ్గలము లగుట

పుణ్యాహమంత్రముల్ పొలుపు వహించుటి
పాటలు నాటలుఁ బ్రబలు చెంద
ఈతిబాధలులేక యింపొంది యుండుట
సంతతోత్సాహముల్ సంఘటిలుట

గీ|| సారె జనులెల్ల విజయంబు గోరుటయును
వాన లటుగల్గి ధూళిచే నూసకుంట
గ్రహము లనుకూలగతులను గాంచుటయును
గలుగుపాశెంబు విజయంబుఁ గను నటంద్రు || 98

సీ|| మెల్లనితావులఁ జల్లగాడ్పులుగల్గి
సంతోషములఁజెంది జనులుగల్గి
పక్షిజాతులమంచిపల్కులు వినఁగల్గి
చెలఁగుచునుండు మిత్రులునుగల్గి
వందిమాగధశుభవాక్యచాతురిగల్గి
వలఁగొనుశిఖల వహ్నులఁజెలంగి
మదధారల నెసంగు మాతంగములుగల్గి
వలపట నక్కకూఁతలును గల్గి

ఆ|| వె|| యలర నెందు దివిని నంతరిక్షమునందు
నవనితలమునందు నద్భుతముగ
నురక పొడమునట్టి యుత్పాతములులేక
వెలయుపాశెమునకుఁ గలుగుజయము || 99

కం|| పాశెంబున కపశకునమొ
చాలంగాఁ గలిగెనేని జయములు దొలఁగున్
పాశెమున మంచిశకునమొ
చాలంగాఁ గల్గెనేని జయముం గలుగున్ || 100

కం॥ ఇలలోపల శకునంబులె
తెలుపును జయ మపజయంబుఁ దేటపడంగా
నిలఁజేఁ దటుగన శాస్త్రము
తెలివిన్ శకునంబులెల్లఁ దెలియఁగవలయున్ ॥ 101

కం॥ మునుమున్ను పంచిశకునము
లనుపుంగని విపులచిత్తుఁ డగుపురుషుఁడు పూ
నినకార్యము సఫలం బగు
ననుచుం బలుకుదురు ప్రాజ్ఞు లనఘవా రెందున్ ॥ 102

కం॥ బలమును దైవబలంబును
నలప్రజ్ఞయు నిశ్చయంబు యత్నమును సహా
యులకలిమి నెట్టివానికి
గలుగున్ ధరనట్టివాఁడు కడు జయ మందున్ ॥ 103

గీ॥ దినపు దివసంబు నీళ్ళను గట్టియలును
జేకురకయుంట చుట్టముల్ రాకయుంట
రేలు బగలును లాచి కగ్గోలు వడుట,
విపదులకు మృత్యువగు వీని విడువవలయు ॥ 104

కం॥ ఈరీతి దండు విడియుచు
సారె శుభాశుభము లిచ్చ్ఛకున స్థితులుం
దారెఱుఁగవలయు నృపతులు
వైరులయశుభములు దెలియవలయున్ వరుసన్ ॥ 105

ఉపాయ వికల్ప ప్రకరణము

కం॥ ధృతి యుద్యోగము సత్త్వం
బతులితమతి దేవతాసహాయత గలభూ
పతి సర్వోపాయంబుల
గతు లెఱుఁగుచుఁ బూనుపవలయు గడిఁదిరిపులపైన్ ॥ 106

కం॥ చతురంగబలముకంటెను
ప్రతిభందగు మంత్రబలము భండారము సం
స్తుతిమించుఁ గాన వీననె
యతులితగతి గెలువవలయు నహితుల నెల్లన్ ॥ 107

సప్తవిధోపాయములు

కం॥ ఇలలోన సామదానం
బులు భేదము మఱియు దండమును మాయోపే
క్షలు నింద్రజాలమనఁగాఁ
గలిగిన యీయేడుపాయగతు లండ్రు బుధుల్ ॥ 108

వ॥ అవియెట్లన్నను తత్ప్రకారంబు క్రమంబున వివరించెద. 109

సామ స్వరూపము

సీ॥ మునుపుగాఁ బ్రియమున మ్రొక్కి లోనర్చుట
పెద్దలనుగుణముల్ పేర్కొనుట
వారిసత్కార్యముల్ వరుసతో నెన్నుట
తొలుతటి సంబంధములు దెలుపుట
తమకుఁ జుట్టఱికంబుఁ దానె కల్పించుట
యిరువురయుపకార మెన్నికొనుట
యన్యోన్యగుణముల నందందఁ బొగడుట
మీఁదటిఫలములఁ దాఁ దెలుపుట

గీ॥ మంచితనమునఁ గల్పుకోల్మాట లాడి
యేను నీవాఁడ నని తను నిచ్చికొనుట
యివియె సామప్రకారంబు లిట్టి వెల్ల
దెలియఁగలరాజు చేకొనఁ దెలియఁ దలఁచు ॥ 110

పంచవిధ సామప్రకారములు

వ॥ ఇట్టి సామప్రకారంబు లన్నియునుం గూడి యైదు విధంబులై యుండు నది యెట్లన్నను పరస్పరోపకార ప్రదర్శనంబును, బరస్పరగుణకీర్తనంబును, బరస్పర సంబంధకథనంబును, సుత్తమ కాలఫలప్రదర్శనంబును, నేను నీవాఁడనని తను నిచ్చుకొనుట యుంగా, మఱియు నది ప్రయోగించు తెఱంగెట్లన్నను. 111

సామప్రయోగవిధానము

గీ॥ ఎలమి నిరువుర యుపకార మెంచి మించు
గుణముఁగొనియాడి సంబంధగణన సేసి
మీఁదటిఫలంబు గనఁబల్కి మీకు నేను
వగు లటనుచును సామోక్తిఁ బలుకవలయు॥ 112

గీ॥ అరసి బహుమాన మొనరించు నట్టికరణి
నాదరంబునఁ గనుఁగొనునట్టి సరణి
నమృతకణములు చిలుకుచున్నట్లు నేర్పు
కులుకుచుండఁగ సామంబుఁ బలుకవలయు॥ 113

కం॥ సామంబుగ నిజ మాడుట
ప్రేమం గొనియాడుటయును బ్రియ మాడుటయుం
దా మఱి ప్రార్థన సేయుట
యీమార్గము మనుజపతుల కెఱుఁగగవలయున్॥ 114

కం॥ నేమమునఁ గార్యసిద్ధికి
సామమె యొనర్పింపవలయు సకలమ్ముగునెడన్
సామమునఁ గార్య మగు నని
ధీమంతులు సంతతంబుఁ దెలిపెడుకతనన్॥ 115

కం॥ సురలసురులు మును సామ
స్ఫురణఁ గా శరనిధి మథించి శుభ మొందిరిలన్
ద్వరితమున సామ మొల్లక
కురురాజకుమారు లవనిఁ గూలరె జడులై ॥ 116

వ॥ సామసాధ్యులవు. 117

సీ॥ అలసుని శౌర్యము దలఁగినవానిని
గడుసుపాయంబులు చెడినవాని
క్షయముచే వ్యయముచేఁ బయనంబుచేతఁ దా
నెంద సంతాపంబుఁ జెందువాని
బపరంబులోపలఁ బాటిపోయినవాని
మూర్ఖుని భయమున మునుఁగువానిఁ
బడుచువానిని ధర్మపరుఁడైనవానిని
నతివలయందు ముందైనవాని

గీ॥ చెడుగువానిని నేస్తంబుచేయువాని
మంచిమతిగల్గువాని సాధించవలయు
మంచిమాటలచేత లాలించి యెల్ల
వారిఁ దనవారిగాఁ జేయవలయుఁ బతికి ॥ 118

కం॥ పలుతెఱఁగుల కార్యములకు
నిలలో సాధకములైన యిట్టియుపాయ
మ్ములలో సామమె పేశలు
దెలియుచు నొనరింపవలయు ధీమంతులకున్ 119

వ॥ దాన ప్రకరణమ్ము. 120

సీ॥ అధికంబు మధ్యమం బల్పంబుగా ధన
మిచ్చినట్లనె మఱి యిచ్చుటయును
ఉనసామ్యమెవ్వియుఁ దానియ్యకయె మున్నె
కైకొన్న సమ్మతిఁగని యలరుట
యటుమలై మించినయట్టి పదార్థంబు
లింపు మీఱంగఁ దా నిచ్చుటయును
దా నప్పు లిచ్చిన ధనములు దక్కఁగా
నప్పణబెట్టి తా నప్పగించు

గీ॥ టన్యులధనంబుఁ గైకొన నడరెనేని
యందులకు సమ్మతించి సహాయుఁడగుట
యిట్టు లైదువిధంబుల నెనయుదాన
రీతు లెఱుఁగంగవలయును నృపవరుండు॥ 121

కం॥ ఘూనాథుఁడు లోభముగల
వానిన్ మఱి పేదయైనవాని నెఱుఁగుచున్
దానోపాయముచేతనె
తా నెంతయు వశులఁజేయఁ దగు నెచ్చోటన్॥ 122

కం॥ దానవగురుఁ డింద్రునిచే
దానంబున శాంతిఁజెందె ధర నటుగానన్
దానముననె కలహంబులు
మానుపఁగావలయు బుద్ధిమంతుల కెల్లన్॥ 123

కం॥ తనయాడుబిడ్డకును ద
ప్పొనరించినఁ జూచి కోప మొదవినశుక్రున్
మును వృషపర్వుఁడు దానం
బున మాన్చెర గాన నదియె ముఖ్యం బెందున్॥ 24

కం॥ కలహము మాన్పెడుకొఱకై
బలియున కీపలయుఁ బ్రియముఁ బల్కుచున్నా
నలదుర్యోధనుఁ డీయక
చలమునఁ గులమెల్లఁగూల్చి నశియించె దానుఁ॥ 125

కం॥ జనపతి దానోపాయము
మునుగా సామంబు భేదమును గావింపం
జను దానముచేతను మిం
చినసామము భేద మర్థసిద్ధిం జేయుఁ॥ 126

ఆ॥వె॥ తృణముపోలె నీవి నెసఁగనిసామంబు
గార్యసిద్ధిచేయఁగాన దెందు
నీవి చూపఁడేని యిల్లాలు దనకైన
రిత్తమంచిమాట బత్తిగనునె॥ 127

వ॥ భేదోపాయప్రకరణము. 128

కం॥ అనురాగంబును నెయ్యం
బును జెఱుచుట చాలఁగినుకఁ బుట్టించుట జం
కెన చూపి తలఁక చేయుట
యన భేదము మూఁడుదెఱఁగులై చెలువొందుఁ॥ 129

వ॥ భేదోపాయప్రయోగము. 130

కం॥ తనువాని కమ్మకొనుగతిఁ
దననేర్పులు చాల మెఱసి తా హితచర్యం
దనరుచు నరి భేదింపం
జనుఁ జల్లనయైన నీళ్ళకై లమ్ముఁబోలెఁ॥ 131

కం॥ తమవారు శత్రుచే భే
దము నొందక యుండఁ జేసి తా శత్రుల భే
దముఁ జెందఁ జేయవలయుఁ
సమకొని తమపక్షమునకు శాంతి ఘటిల్లఁ॥ 132

కం॥ జననాథుండు పురోహిత
జనులను మంత్రుల నమాత్యజనులను యువరా
జును భేదింపం జను ని
ట్లనుపుగ భేధించెనేని యరి నెపు నెంచున్ ॥ 133

కం॥ జననాథమణికి మంత్రియ
తనుఁగవ యువరా జమాత్యగణములు భుజముల్
గన వీరలయం దొకఁడై
నను భేదముఁజెంద రిపుఁడు నాశముఁ జెందున్ ॥ 134

కం॥ మును బయిదెఱఁగుల నడకల
దెనుపొందినవైరికులజు భేదింపంగాఁ,
జను భేద మొంది యాతఁడు
తనవెలపును దానె చెఱుచు దావాగ్నిగతిన్ ॥ 135

కం॥ తనశత్రునిదాయాదినిఁ
దనశత్రునిచనపరియును దగ నమ లిటు వీ
రిని భేదింపన్ వలయును
దనయందును భేద మొందు తగులకయుండన్ ॥ 136

చం॥ చనవున మించి శత్రునెడఁ జాలఁగఁగోపము రేఁచమాన్ప నో
పినఁజను భేదముంబఱచి పెంపెసఁగం దెలియంగ నొప్పు స
జ్జనుఁడును దుర్జనుం డగుట సజ్జనుఁడైనను బూనుకార్యముల్
దనరఁగఁజేయు దుర్జనుఁడు దా ధనకాంక్షలుఁగూల్చు నిర్వరన్॥

చం॥ జనవిభుఁడప్పు డించుక యొసంగుచు నాశలు చాలఁ జూపుచున్
దనరఁగ నిందు నందును ఘనంబుగ జీతముఁ జెందువారిచే
ననువునఁజొచ్చినట్టిఱఁగులై తగుభేద్యుల నెల్లభేదముం
గన నొనరింపఁగావలయుఁ గాలము దేశముఁ దా నెఱుంగుచున్॥

వ॥ ఇట్టినాలుగుదెఱంగుల భేద్యులెట్టివా రన్నను ప్రభునిచేత జీతంబులు చెందని లుబ్ధుండును, నవమానంబు చెందిన యభిమానియు, వెఱపింపఁబడిన భీతుండును, గోపింపఁబడిన క్రుద్ధుండును, ననంబరఁగుచుండుదురు. తత్ప్రకారంబు క్రమంబున వివరించెద.

సీ॥ అశనములఁబెట్టింప నరుగుచుండెడువాఁడు
మిగులంగఁ బేదయై నొగులువాఁడు
పతిచేతఁ జెఱుపఁగాఁబడిన ధర్మంబును
గామంబు నర్థంబు గలుగనివాఁడు
వెలుపట సౌఖ్యంబు గలిగినవాఁడును
నధికభోగముఁగోరునట్టి వాఁడు
వసుధ నెంచఁగ లుబ్ధవర్గమై చనరుదు
రిట్టివారల మార్గ మెల్ల నెఱిఁగి
గీ॥ యర్థములయందు మిగులఁగ నాశఁగొల్పి
మఱియు నందుకుఁ దగినట్టి మాట లాడి
భేద మొందించవలయును బెంపుఁ జూపి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 140

వ॥ అభిమాని ప్రకారంబు. 141

సీ॥ కలహంబుపైఁ గాంక్ష గలిగియుండెడువాఁడు
సాహసవృత్తి నెసంగువాఁడు
ధనముచేఁ గులముచేఁ దనకు నీడైనవాఁ
డెంచ లేఁడంచు గర్వించువాఁడు
పూజార్హుఁడై యుండి పూజనొందని వాఁడు
నేపాటిమాటైన నెడయువాఁడు
సరిగానివానితోఁ సాటిచేసినఁ గోప
మంది సమర్థుఁడై నట్టివాఁడు

గీ॥ పసుధలో వీరి నభిమాని వర్గ మంద్రు
క్రమముతోడుత వీరిమార్గంబు లెఱిఁగి
ఖేద మొందించవలయును బెంపుఁజూపి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 142

వ॥ భీతవర్గ ప్రకారంబు. 143

సీ॥ పరితోడఁ గోపించి పగఁబెట్టుకొనువాఁడు
పిఱికితనంబున బెగడువాఁడు
పతిచేతఁ గోపింపఁబడియుండువాఁ డెండ
నతనిదాయాది యైనట్టివాఁడు
తా నేరములు సేసి తలఁకుచుండెడివాఁడు
గ్రడునగ్గి ప్రియమాడఁ బడినవాఁడు
వెలివేయఁగాఁబడి వెతలఁ జెందినవాఁడు
గణుతింప భీతవర్గం బటంద్రు

గీ॥ పీరిమార్గంబు లెఱిఁగి వివేకి యగుచు
పుటియు నందుకుఁ దగినట్టిమాట లాడి
ఖేద మందించవలయును బెంపుఁ జూపి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 144

వ॥ క్రుద్ధవర్గ ప్రకారము. 145

సీ॥ ఇయ్యంగఁదగు నర్థ మియ్యక యొంతయుఁ
గాలంబు గడపఁగాఁ గడఁగునతఁడు
నవమాన మొందిన యభిమాని యగువాఁడు
లేనినిందలకు లోనైనవాఁడుఁ

గానుపడై యరికట్టఁగాఁ బడువాఁడుఁ
తన బంధువుల నొంపఁగనియువాఁడుఁ
గారణంబేమియుఁ గలుగక ధారుణీ
పతిచేత విడువఁగాఁ బడినవాఁడు

గీ॥ వసుధలో నెంచఁగాఁ గ్రుద్ధవర్గ మగుదు
రిట్టివారికిఁ గోపంబు రెచ్చఁజేసి
భేద మొందింపవలయును బెంపుఁ జూపి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 146

సీ॥ ఆదాయమునకునై వ్యవహారమూతఁగా
గెలిపింతు నని తానె పిలువఁ బంచి
యోడించినను గోప మొందియుండెడు వాఁడు
వనితేనిపని యక్షపాటుచెంది
మనసులో నెంతయుఁ గనిసియుండెడువాఁడు
వనిగల్గి యరికట్టఁబడినవాఁడు
* (భార్యాధనములఁగోల్పడ్డవాడును నాత్మ
దోషంబుచేఁ గడుదుఃఖితుఁడును)

గీ॥ వసుధలో నెంచఁగాఁ గ్రుద్ధవర్గ మగుదు
రిట్టివారలఁ గోపంబు రెచ్చఁజేసి
భేద మొనరింపఁగాఁదగుఁ బెంపుఁ జూపి
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 147

ఉ॥ ఈవరుసన్ విరోధియొక నెంతయు భేదముఁజెందఁజేసి తా
నావలవచ్చువారలకు నప్పుడ కోరిన వెల్లనిచ్చి సం
భావనసేయఁగా వలయు మన్ననతోఁ దనయట్టివారలన్
భూవరుఁ డెందు భేదమునఁ బొందక యుండ నొనర్పఁగాఁదగున్

* ([illegible])

సప్తమాశ్వాసము

భేదోపాయములు

కం॥ ఇచ్చుట యాశలు చూపుట
మచ్చిక మాటాడుటయును మన్నించుటయున్
హెచ్చినభయంబు చూపుట
నిచ్చలు భేదంబుసేయునేర్పులు జగతిన్ ॥ 149

కం॥ మును భేదముఁ బొరయించుచు
జనయరిసైన్యంబుమీఁద దండ మొనర్పన్
దను దానె విఱుగుచుండును
ఘనముగ పుసిపురుపు దినినకట్టియవోలెన్ ॥ 150

కం॥ బలవంతులతోఁ గలహం
బలవడ భేదమున గెలుప నగుఁ జండామ
ర్కుల భేదపఱచి దివిజులు
గెలువరె దానవుల నెల్ల క్షితి నుతియింపన్ ॥ 151

వ॥ దండోపాయ ప్రకరణము. 152

కం॥ అలమటఁబెట్టుట చంపుట
కలిగినధనమెల్ల నొడిచి కైకొనుటయుఁగా
నిల దండము మూఁడు దెఱం
గుల వెలయు నటంద్రు నీతికోవిదు లెల్లన్ ॥ 153

వ॥ అందు వధరూపంబగు దండంబు ప్రకాశంబు నప్రకాశంబన రెండు దెఱంగులై యుండు నది యెట్లన్నను. 154

కం॥ జగతిని జారులు చోరులు
నగువారిని దనకు శత్రులగువారి మదిం
దగ నెఱిఁగి తాఁ బ్రకాశం
బగు దండ మొనర్పఁ జెల్లు నధిపతి కెందున్ ॥ 155

కం॥ జనుల వెఱపించు నతనిన్
జనులం బాధించునట్టిచనపరి నెంచన్
దను మించు శత్రుఁగూల్పఁగ
దనరుం దగ నప్రకాశదండముచేతన్ ॥ 156

గీ॥ విసము గలిపిన గండంబు లోనఁగిన్నైనఁ
దగినమారణకర్మమంత్రములనైన
విసముచేనైన నాయుధవితతినైన
నాజ్ఞసేయింపఁదగు రహస్యంబుగాఁగ ॥ 157

చం॥ పరపయి నప్రకాశమగుదండమునన్ వధియింపయోగ్యులా
నరులనుపేక్షనైన మఱిన్యాయము చంపఁగ నయ్యుపేక్షయం
దరయఁగఁదానె కట్టెదుట నప్పుడె పాయక గూఢవృత్తిచే
బరగ నొనర్పఁగాఁదగు నృపాలశిఖామణి నీతిపెంపునన్ ॥ 158

చం॥ జముఁడును బోలి మించి తనచక్కటి కేరికిఁ జేరరాక ని
త్యముఁదనయాజ్ఞ కర్హు లగునట్టిజనంబుల నాజ్ఞసేయఁగా
నపరు నుపేక్షసేయునెడ లెందు నెఱుంగనివాఁడు వోలె ఘూ
రమణవరేణ్యుఁడుండఁదగు రాజితనీతివిచారచాతురిన్ ॥ 159

కం॥ ఇల జాతిమాత్రులగు వి
ప్రులయెడలన్ ధర్మబుద్ధి పొసఁగినకడజా
తుల [1](యెడ వధంబు దండము
కలిగింపక మే)లొనర్పఁగాఁ దగుఁ బతికిన్ ॥ 160

కం॥ యమతనయుఁడు బలెఁ బతి దే
శముఁ గాలంబును సహాయసంపద యుత్సా
హము [2](గల్గి దండమున నన
యము రిపుబలమెల్లఁగూల్చు) టర్హము ధాత్రిన్ ॥ 161

1 (..............................) 2 (..............................)

కం॥ మండలనాథుల శక్తియు
తుండై భృగురాముఁ డొకఁడె తునిమినగతి భూ
మండలిఁ గలిగినశత్రుల
చెండిగ గెలువంగవలయు ధరణీపతికిన్ ॥ 162

వ॥ మఱి యందును సామదానంబులచేతను, దానభేదంబులచేతను,
భేద దండంబులచేత సాధనంబు క్రమంబున వివరించెద. 163

కం॥ నేరుపున సాధ్యులై తగు
వారపమానమున దైవవశమునఁ దనతో
[1](దూరముగ నెడసినను న
వ్వారిని సామమునఁ దాపసు వశపఱచుకొనన్) ॥ 164

వ॥ అట్టియార్యు లెట్టివారనిన. 165

కం॥ కులశీల సత్యశౌచం
బులు దానము దయయు ధర్మమును మేలెఱుఁగన్
[2](తలఁపున లోభం బనునవి
గలవారలె జగతి) నార్యగణము నుతింపన్ ॥ 166

కం॥ తనయసుజులు తనతనుజులు
తనబంధులు భేదమొంది తను నెడసినచో
టను సామదాన [3](ముల సా
ధన ముచితం బట్టి యాప్తతము లెవ్వరికన్) ॥ 167

వ॥ తనయాజ్ఞగతియంతయుం గనుంగొని తమలోనఁ దాఘెలంగుచు
భేదంబును జెందిన దుష్టులగు [4](వీరు సామాసాధ్యులు గాన
దండంబునన సాధింపనగు.) 168

1 (..........) 2 (..........) 3 (..........) 4 (..........)

కం॥ సేనాపతులను బురిఁగల
మానవులను దనదుసీమ మనుమానవులం
దా నొనగూర్పఁగ వలయును
దానమునకు భేదమునను ధరణీశుఁ డిలన్ ॥ 169

చం॥ కలఁకలు బుట్టఁజేసి తిరుగంబడియుండుకులంబువారి చెం
తల గడిసుండురాజుల వనంబుల [1](సుందెడివారి భేదపుం
జెలువున దండవై ఖరిని) చిక్కఁగఁజేయఁగ నొప్పునేపుర్
బలియఁగ నన్యులం దగునుపాయముచేఁ బను పట్టిపెట్టఁగన్ ॥

వ॥ ఇది చతురుపాయస్వరూపంబగు నింక మాయోపేక్షేంద్రజాలంబుల
ప్రకారంబులు గ్రమంబున వివరించెద. 171

మాయాప్రకారములు

సీ॥ జనులు కంబములలోనను దేవతాప్రతి
మలలోపలను జొచ్చి మెలఁగుటయును
గాంతాదిరూపముల్ గైకొనుటయు రాత్రు
లందుఁజీఁకటుల మహాద్భుతముగఁ
గౌరవిదయ్యముల బాగున మించుటయును భే
తాళుని చందంబుఁదాల్చుటయును
బులుల నక్కల యెలుఁగుల రూప మొందుట
యివి మనుజులమాయ లెంచి చూడఁ

గీ॥ గామరూపంబుఁబూను టింగలము నంప
కోలలును రాళ్ళు నీళ్ళను గురియుటయును
గాలి గట్లును మొగిలు చీకట్లు గలుగఁ
జేయుచుండుట దేవతామాయ యగును ॥ 172

[1] [..................]

గీ॥ పడఁతిరూపున మును సహ్యాబలునిఁ జంపె
మహిని భీముండు మానవమాయచేత
నలుఁడు ప్రచ్ఛన్నరూపుఁడై కొలిచె దేవ
మాయఁగైకొని ఋతుపర్ణమనుజవిభుని ॥ 173

గీ॥ అపని నన్యాయమును బోరువ్యసనములును
నడరుచుండఁ బ్రవర్తించు నట్టివాని
నరసి మాన్పక యుండిన నగు నుపేక్ష
యిదియు మూఁడు దెఱంగులై యిటుల వెలయు ॥ 174

సీ॥ కామాంధుఁడై ముందు గానక గర్వించి
ద్రౌపదిపై కాంక్ష దనరుసింహ
బలుని భీముఁడు రేయి పట్టి వధింపుచో
విరటుఁ డుపేక్షించి విడుచుటయును
మునుపు హిడింబుఁ దా మోహించి భీముని
వరియించి యతనిపై వాంఛఁజేసి
తనతోడఁబుట్టిన దనుజు హిడింబుని
నురక యుపేక్షించి యుండుటయును

గీ॥ ననఁగ నీగతి నన్యాయమైన యెడల
వ్యసనములయెడ జగడంబు వచ్చునెడల
నగు నుపేక్షింపఁ దనవారినైన నెందు
నీతిమార్గం బెఱిగిననృపవరుండు ॥ 175

ఇంద్రజాలప్రకారము

సీ॥ ఘనముగా మాయచే గట్టులు చీఁకట్లు
వెనువాన లగ్నిఁగల్పించుటయును
దవ్వుల నున్నతధ్వజములు గలిగిన
సేనలఁ గన్పడఁ జేయుటయును

దుసకలు మొండెముల్ దుండంబులై పడి
సొరిగిన ప్యూఁకలఁ జూపుటయును
నడరి సముద్రంబు లటుమించు కై పడిఁ
బెల్లుఁగా వెల్లిఁ గల్పించుటయును

గీ॥ ననఁగఁగల యింద్రజాలంబు లద్భుతముగ
వైరిరాజులు భయ మంచవలసి నేర్పుఁ
చనర నొనరించవలయు నుదారలీల
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 176

గీ॥ దైవమాయా విలాసంబు దడవు నిలుచు
నింద్రజాల విలాసంబు లెల్ల నపుడె
గానుపించును నామీఁదఁ గానరాక
పోవు నివి దెలియందగు భూమివిభుఁడు ॥ 177

ఉ॥ నీతివిధిజ్ఞుఁడైన ధరణీపతి యీగతి నీయుపాయముల్
చాతురితోడ శత్రువులసైన్యమునందును నాత్మసైన్యమం
దాతతరీతిఁ జేయఁదగు నాగతిగాక యుపాయశూన్యుఁడై
యేతఱి నూరకున్నయెడ నెందును నంఘుఁడనంగఁ జేడ్పడున్॥

చం॥ అనలములోన నుండి తనరారుసువర్ణము బట్టుకానసం
గొని బిగఁబట్టినందునకు గొబ్బున జారక చిక్కుమాడ్కి శ
త్రునియెడ నున్నసంపదయు రూఢిమెయిందగు నీయుపాయవ
ర్తనమునఁబూనిభూవిభుఁడు దా బిగఁబట్టినఁజిక్కుఁగ్రక్కునన్॥

ఉ॥ శ్రీరఘురామపాదసరసీరుహభక్తినియుక్తమానసో
దారధరాధురావహనదక్షిణ దక్షిణబాహుదండవి
స్తారయశస్స్ఫురోవరలసన్నవనీరజకోరకాకృతి
స్ఫారసరోజజాండనయచారవిచక్షణ భద్రలక్షణా 180

కం॥ విమతహరణార్థయాత్రా
క్రమకౌశల విజయశకునగతినిర్ణయధా
గ్విమలమతి సారపటువి
క్రమ సప్తోపాయచతుర ప్రఖ్యాతజయా ॥ 181

తోటకం॥ పటుధాప్రతిభాభరణాభరణా
చటువాక్చణసజ్జనతాభినుతా
ఘటితాంచితలక్షణలక్ష్యరసో
త్కట కావ్యకళాకరణాదరణా ॥ 182

గద్యము :— ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజసగోత్ర జక్కరాజ యెల్లనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణభక్తివైభవభాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు యాత్రాభియోక్తృదర్శనప్రకారంబును,స్కంధావారనివేశనిమిత్త జ్ఞానంబును, సప్తోపాయ వికల్పంబునున్నది సప్తమాశ్వాసము.

ఆంధ్ర కామందకము

అష్టమాశ్వాసము

కం॥ శ్రీశ్రితమందిర రఘుపతి
విశ్రుతగుణవినుతిచతుర విపులరుచియశో
మిశ్రితలోక సుధీనిక
రాశ్రయ కొండ్రాజువెంకటాద్రినరేంద్రా ॥ 1

వ॥ అవధరింపుము. 2

సేనావివరము

ఆ॥వె॥ సామదానభేదసరణులు శాత్రవ
వరులయెడల నడపవలయు వరుస
నందుఁ జిక్కఁగానియపుడు దండోపాయ
శక్తిఁ జూపవలయు జనవిభుండు ॥ 3

చం॥ తనకుఁ బ్రసన్నభావమునఁ దారకలుం గ్రహముల్ చరింపుచో
వినయముతోడ దేవతల విప్రులఁ బూజలుసేసి సంతసం
బెనయఁగ నాఱు చందముల నెన్నికకెక్కు బలంబులం గ్రమం
బున నడపింపుచుఁ గదలి పోఁదగు భూపతి శత్రుమీఁదటన్॥ 4

షడ్విధబలప్రకారము

సీ॥ స్థైర్యాదికమగు మూఁకకంటెను గల్మిలే
ములకు లోనగుప్రాఁతమూఁక మేలు
కూటంబుకంటె నెక్కుడు స్వామివశమైన
జీతంబుఁ జెందు స్థైర్యగాంత్రు

మిత్రసైన్యముకంటె మేలగుఁ దనసీమ
సమసుఖం బొందు కూటములమూఁక
శత్రుసైన్యముకంటె మిత్రసైన్యము మంచి
దేకార్థమతి నెయ్యమొనయుకతన

ఆ॥వె॥ మిగులఁ జెడుగు లగుచు మెలఁగి విల్కాడలేని
యడవిమూఁకకంటె నరయ మేలు
శత్రుసైన్య మిట్టిచందంబు బలముల
తారతమ్య మెఱుఁగఁ దగు విభుండు॥ 5

వ॥ అది యెట్లనినను మఱియు విభునిచేత సత్కారంబులు చెందుట, యతనియం దనురాగంబు గలిగియుండుట, సహాలాపంబులు గలిగి వర్తించుట, బహుకాలంబుననుండి యతనితోడంగూడి కలిమిలేములకు సుఖదుఃఖంబులకు లోనైనవారగుటం జేసి ప్రాఁతవారలు కైజీతంబుమూఁకలకంటెను మేలు. ఆసన్నవర్తులై యుండుచుఁ జెప్పినపని జెప్పినట్ల నేయుచుండుకతనను తమ జీవనంబులు భూవిభునియధీనంబులగుటం జేసి కైజీతంపు మూఁక కూటపుమూఁక కంటెనుమేలు. సమంబుగా సంతోష రోషంబులం జెందుట విభునకు సుఖంబుగలిగినం దామును సుఖవృత్తిఁజెందుట, యతనిదేశంబుననే నిచ్చలు మెలంగుటం జేసి కూటపుమూఁకలు మిత్రబలంబుకంటెనుమేలు. సమంబుగా దేశకాలంబుల నొనఁగూడి వర్తించుట, యిరువురు నేకప్రయోజనంబున నాసక్తిమెలంగుట, పరస్పర స్నేహంబు గలుగుటం జేసి శత్రుబలంబుకంటె మిత్రబలంబు మేలు. స్వభావంబున ధర్మపరులై పరధనంబులయందె లోభంబుగలవారై దుర్జనులై మాటపట్టుఁదప్పెడివారలైన యడవిమూఁకలకంటెను దను గొల్చు శత్రుబలంబులె మేలిదియునుం గాక. 6

సీ॥ అరిబలంబులు మఱి యాటవికులు విభు
సీమఁ దా మెప్పుడు జెఱుతు మంచు
సదను గోరుకయుండునట్టివారగుటను
దండయాత్రలు గల్గుతఱిని దెలిసి
తనవెంట వీరిఁ దోడ్కొని పోవఁగాఁదగు
నటులఁగాకున్న రాజ్యంబు నెల్ల
జెఱుపుచుండుదు రందుచే శత్రువులకును
జయము నిశ్చయ మెట్టి సరవినైన

గీ॥ నదియుఁగాకున్నచో భేదమైనఁ గలుగుఁ
గావునను దండయాత్రలు గదలు నపుడు
వారివెంటనె తోడుకపోవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 7

వ॥ ఇట్టి షడ్విధబలంబుల చందంబు లెఱింగి దండు గదలునప్పుడు విభుండు దనవెంటనే తోడుకపోవువిధం బెట్లనినను దత్ప్రకారంబు క్రమంబున వివరించెద. 8

సీ॥ వ్యయమును దడవును క్షయమును గలయాత్ర
తనమూలబలముతోఁ జనగవలయుఁ
దడవును నాశంబుఁ దగులనియదియైనఁ
గైజీతములతోడఁ గదలవలయు
నరిమూఁకఁ గడుఁగొంచెమై తడ వందని
యెడఁ గూటములతోడ నెత్తవలయుఁ
దనకులోనై ఫలం బొనగూర్చుమిత్రుతో
సమకార్యములయందె చనఁగవలయు

గీ॥ దుర్గములచెంతఁ గంటకాదులకు నెదుర
శత్రుబలములు మున్నుగాఁ జనగవలయు

సరులఘూములఁ జొచ్చుచో నడవులందు
నాటవికసేనతోఁ జన నర్హ మంత్రు ॥ 9

వ॥ ప్రాంతమూఁకలకు. 10

సీ॥ కడుచేవ యనురక్తి గలిగిన ప్రాంతమూఁ
కలఁజెంది శత్రుండు బలిసి యున్న
నతనికి సమబలంబై యుండునట్లుగా
క్షయము వ్యయంబును జాల నోర్చు
ప్రాంతమూఁకలఁగూడి పైనెత్తఁగాఁ దగుఁ
గడుదూరమగుఁ ద్రోవగలదియైన
డడపువట్టెడు నట్టిదండైనఁ దనచేత
బహుమాన మొందినప్రాంతమూఁక

గీ॥ లిలఁ గడలజెంది యాజికి నిలుచుఁగాన
ప్రాంతమూఁకలె ఘనమైనబలముతోడ
వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 11

సీ॥ తడవు వట్టెడునట్టి దండైన మిగులంగ
దండఁగల్గినయట్టిదండునందు
బలములు బహువిధంబుల నుండు కతమున
వ్యయము క్షయం బోర్వనట్టి కతన
గమనప్రయాసము గల్గినకతమునఁ
దనప్రాంతమూఁకలు దక్క నితర
బలములయం దెల్లఁ గలుగును భేదంబు
లటుగాన నిట్టిచో నన్యమైన

గీ॥ బలము నమ్మక నమ్మిక గలిగి కల్గి
బలిసి వర్తించు ప్రాంతమూఁకలనె కూడి

వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 12

సీ॥ కదనంబులకు నోర్చుకైజీతపుగుమూఁక
ఘనముగాఁ దనకును గలిగెనేని
తనప్రాఁత మూఁక లెంతయుఁ గొంచెమై బలిమి
కొనఁగూడఁగా లేక యుండెనేని
పగతు మూలబలంబు మిగులంగఁ గొంచెమై
చేవయు బలిమియుఁ జెందరేని
యతనిచేఁ గైజీత మందెడి మూఁకయు
నల్పమై యనురాగ మందెనేని

గీ॥ చాలఁ గల్గియు నని సేయఁ జాలదేని
యపుడు కైజీతమొందు సైన్యంబుఁగూడి
వైరి మీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రా విధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 13

సీ॥ కడుఁదడవందక కనుపట్టు దండైన
నరయ దూరముగాని యట్టిదైన
నెవ్వేళ నమ్మిక నెనసి చేకూడుచుఁ
దనమూఁక భేదంబుఁ గనకయున్న
నసమర్థభావంబు నందుచు నరిరాజు
దన కెందు లోకువై దనరియున్న
నప్రయాసమున మంత్రాజులచే గెల్వ
దనకుఁ గల్గెడు లీలఁ దనరియున్న

గీ॥ క్షయము వ్యయమును మిగులంగఁ గలుగదేని
యపుడు కైజీతమైన సైన్యంబుతోడ

వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 14

వ॥ కూటపుమూఁకలకు. 15

సీ॥ కడు నధికంబుగాఁ గలిగిన యదియైనఁ
దనవెంటఁ దొడుకపో నౌనదెనేని
చెలఁగుచు బడలికల్ చెందని యదియైన
బహుముఖంబులుగాక పరగియున్న
చేరువదండైన చేకొద్దియై కార్య
ప్రయాసంబున నగుచునున్న
శత్రుఁడు కొంచెపుసైన్యంబుతో నున్న
నేమరుపాటున నెనఁగియున్న

గీ॥ నెట్టిచోటున మోసంబు నెనయకుండు
జాడఁ గూటపు మూఁకలతోడఁగూడి
వైరిమూఁకల దండెత్త వలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 16

వ॥ మిత్రసైన్యమునకు 17

సీ॥ తనమిత్రసైన్యంబు ఘనమైనయదియైన
ననికిఁ దెచ్చుటకుఁ దా నర్హమైనఁ
దడవుగాకుండెడి దండైనమాత్రంబు
వలననే దాడియుఁ గలహములును
దఱచుగా గలుగక తనకుఁ జేకూడిన
కార్యంబు సమమైనఁ గలుగు ఫలము
మిత్రునధీనమై మెఱసి చేరెడిదైన
వరసీమ చెఱిపెడు నట్టిదైనఁ

గీ॥ బగఱచేతను గానుకల్ పట్టి మున్ను
నట్టిపైనను మిత్రసైన్యంబుఁ గూడి
వైరిమీఁదట దండెత్తవలయు నెంచు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 18

సీ॥ కుక్కఁద్రొప్పునఁ బందిద్రొప్పఁ గోరెడు బోయ
వెసఁగుక్కఁ బందిపై విడిచినట్లు
తనుఁగొల్వవచ్చు శాత్రవులసైన్యంబులఁ
బగవారిపైఁ బోరఁ బంపవలయు
నదిగాక వారు బాహ్యంబైన కోపంబు
సేసినచోఁ దనచేరువలనె
నిలుపఁగాఁ దగుఁ జెంత నిలిచిన నాంతర
కోపంబు బుట్టింప గుట్టు దెలిసి

తే॥ యపుడు గనుమలలోపల నడవులందు
గలుగునల కంటకాదుల గదుమఁ బనిచి
వారిచేతనె నొప్పించవలయు నెందు
దండయాత్రావిధిజ్ఞుఁడౌ ధరణివిభుఁడు ॥ 19

కం॥ కనుమలఁ గంటకతతులం
బనివడి శోధించునపుడు బరసీమలకుం
జనునప్పు డడవిమూఁకను
దనసేనకు మునుపె వనుపఁ దగు జనపతికిన్ ॥ 20

వ॥ ఇట్లు చెప్పిన షడ్విధబలంబులును రథగజతురగ పదాతులతోడం గూడఁ బ్రత్యేకంబులుగాఁ జతురంగబలంబు లగుచునుండు. కలనసన్నాహంబుల విధియు కోశమంత్రంబులతోడంగూడి షడంగంబు లనం బరగుచునుండు. నిట్టిబలంబుల చందంబు

విన్నియు మనంబున నిశ్చయింపుచు వైరియోధప్రతికిం దగినట్లు ప్రతివ్యూహంబులు గల్పించు విజిగీషువైనరాజు దండయాత్ర గదలందగు నందు. 21

కం॥ బలముల సేనాపతియును
తెలు పలరగఁ జేయుపనులు జేయని పనులుం
దెలియం దగు వారలకుం
గల సన్నాహంబు లెఱుఁగఁగాఁ దగుఁ బతికిన్ ॥ 22

వ॥ దళవాయికి. 23

సేనాపతి ప్రభావము

సీ॥ కులజుఁడై తనసీమ నెళపరియై తగి
మంత్రిసమ్మతుఁడునై మంత్ర మెఱిఁగి
దండనీతి యొకింతఁ దప్పక యుండంగఁ
జదివి ప్రయోగించుచంద మెఱిఁగి
నిజము సత్త్వము నోర్పు నిలుకడయును గల్గి
మాధుర్యగుణగణమహిమఁ జెంది,
తనరుప్రభావ ముత్సాహసంపదఁగల్గి
తనుగొల్చువారి కాధార మగుచు

గీ॥ నెండు నధికుల మిత్రుల పొందుఁ గల్గి
చాల దాయాదులును బంధుజనులు గల్గి
యన్నివ్యవహారములు నేర్చి యెన్నఁగలుగు
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 24

సీ॥ రాజ్యాంగములకుఁ బురంబువారలకును
సమ్మతుండై మించి చాలఁ జదివి
కారణంబులు లేని కలహంబులకుఁ బోక
కలఁగక ... ... దనుచు

నెందును మోసంబుఁ జెందక శూరుఁడై
వ్యాధులఁ బొరయక త్యాగియగుచు
కడుమంచిపనిఁబూనఁ గలిగి కాల మెఱింగి
సజ్జను లెల్లను జాల మెచ్చ

గీ॥ విక్రమముచేత నెంతయు వినుతికెక్కి
బడలికల గెల్చి తేరుల భద్రకరుల
నశ్వముల నెక్కునేర్పుల నలరి మించు
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 25

సీ॥ మల్లయుద్ధములందు మఱికైదువులఁజేయు
జగడంబులందును జడుపు లేక
కడువేగదాఁటి పైఁబడెడు పీఁక లెఱింగి
బవరంపునేల లేర్పఱుప నేర్చి
సింహవిక్రమమునఁ జెలఁగి యాలస్యంపుఁ
బనివాఁడుఁగాక కోపంబుఁగలిగి
జాడ్యంబు నొందక చాల నుద్ధతి లేక
యెపుడు జనాంతరం బెఱుఁగ నేర్చి

గీ॥ కరితురగరథచయములఁ గైదువులను
గలుగు లక్షణములు లెస్సఁగా నెఱింగి
చక్కదనమునఁ జెలువొందు చతురుఁడైన
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 26

సీ॥ మే లెఱుంగఁగ నేర్చి చాలంగ దయఁగల్గి
నేర్పరులను గూడి నేర్పుఁ జెంది
జోదులు ధరియించు జోక లెల్ల నెఱింగి
యన్ని యుద్ధమ్ముల యను వెఱింగి

జగడంపు సవరణచందంబు లెఱుఁగుచుఁ
గరులచిత్తంబులు నరులమనసు
హయములహృదయంబు లసువొంద నెఱుఁగుచు
వానిగుర్తులఁ బేరువరుస నెఱిఁగి

॥ వానిబనిగొనుపేర్పులు దా నెఱింగి
సకలదేశస్వభావముల్ సకలరిపులు
సకలభాషల నెఱుఁగుచు సరసుఁడైన
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 27

సీ॥ మఱుపును వెఱపును మది నెఱుంగక రేయిఁ
జరియింపఁగా నేర్చి శకునగతుల
సరవులు దెలిసి నక్షత్రగ్రహంబుల
యస్తమయం బుదయంబు నెఱిఁగి
దిక్కులు దేశముల్ దెఱువులు నెఱుఁగుచు
వాని నెఱింగిన వారి నేలి
యధికభయార్తుల కభయంబు లిచ్చి
గాలికి వాన కాఁకలికి నోర్చి

గీ॥ దప్పిదగలకు నెండకుఁ దాళఁగలిగి
మిగుల దూరంబు పయనముల్ మెలఁగ నొప్పి
పరులమూఁకలఁ జీకాకు పఱుప నేర్చు
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 28

సీ॥ కడు నసాధ్యంబులై కనుపట్టు పనులైన
సాధించునేర్పు నిశ్చయముఁగల్గి
తనమూఁక విఱిగిన ననికి నిల్వఁగ నేర్చి
గగ్గోలు జగడంబుగతు లెఱింగి

బలములు గావించు పను లెఱుంగఁగ నేర్చి
పరుల మాతలచర్య లరయ నేర్చి
ఘనమైనయుద్యోగ మొనరించి వేగమె
యంచు ఫలంబులఁ జెంద నేర్చి

గీ॥ పట్టి యీదేశ్చుకొనునట్టి పనులు గల్గి
యుటుల మెలఁగెడువారల సరసి నిలిపి
పరిభవంబైనయెడఁ గ్లేశపడిర యుండు
ఘనుని దళవాయిగాఁ జేయఁ జనును బతికి ॥ 2॥

ఆ॥వె॥ ఇట్టి లక్షణముల నెంతయుఁ జెలువొంది
పతిహితంబునందె భక్తి గల్గి
చెలఁగు సంపదలను జేకూర్చు ఘను దళ
వాయిఁ జేయ మెలపవలయుఁ బతికి ॥ 3॥

చం॥ ఎడయక రాత్రులుం బవలు నెచ్చరికందళవాయి యేఱులం
దడవులఁ గొండలం గడు భయంకరమైతగు దుర్గసీమఁ బ
ల్లడపడకుండునట్లుగ బలంబుల వ్యూహమొనర్చి తాన యె
క్కుడుజతనంబునన్ మెలఁగి చూడుచు నేనలఁగావఁగాఁదగున్

ప్రయాణ వ్యసనరక్షణ ప్రకరణము

సీ॥ మేటియౌనొకదార మిక్కిలి శౌర్యంబు
గలమూఁకతో మున్నుఁ గదలవలయు
రమణీసమూహంబు రాజభండారంబు
చదలంబునడుముగాఁ జనగవలయు
వానికి రెండుపార్శ్వములందు హయములు
హయములపజ్జల నరదములును
వానిపార్శ్వంబుల నేనుగుల్ వానిపా
ర్శ్వంబుల గదియంగ పదబలంబు

గీ॥ లరుగఁబలయును వీరల కన్నిటికిని
వెనుక దళవాయి బడలినజనముఁ జేర్చి
కొనుచు నాయత్తపాటుతోఁ జనఁగఁ జేయ
వలయు దండెత్తునట్టి భూవల్లభుండు ॥ 32

సీ॥ భయము ముందర గల్గఁ బటుమకరవ్యూహ
మునకైన ఠెక్కెలు దనర విచ్చి
రహి మించునట్టి గృధ్రవ్యూహమునకైన
వీరముఖంబైన తీరుబడిన
సూచికావ్యూహంబు సూటిచేనైనను
బలముల నడిపింప వలయుఁ దెలిసి
భయము పిఱుందనౌ పట్టున శకటవ్యూ
హంబుసమతి పార్శ్వభయములందు

గీ॥ వలరు వజ్రాయుధమురీతి నన్నిదిశల
భయము గల్గిన సర్వతోభద్రరీతి
బలము వ్యూహంబుగాఁ బన్ని బలవిభుండు
నడువగాఁ జేయవలయు యత్నంబుతోడ ॥ 33

వ॥ బలప్రయాణ వ్యసనములకు. 34

సీ॥ గుహలందు నేఱులందుఁ గొండల నదిత్రోవ
నడవుల నిఱుకటమైన యెడల
బడలిన నాకొన్నఁ గడు దప్పిఁజెందినఁ
గఱవుచేఁ దెవులుచేఁ గలిగియున్న
దొంగలు మారియుఁ దోలుక తిరిగిన
నడుమ నీళ్ళను ధూళి యల్లముకొనినఁ
జెదరిన సందడిఁ జెందిన నిద్దుర
వందినయెడఁ గూడి [illegible]

గీ॥ కొంచెమైనను సవరణ గూడకున్న
గాలివానల నగ్నులఁదూలియున్నఁ
దనదు సైన్యంబు రక్షించుకొనఁగవలయు
శత్రుసైన్యంబు లటులున్న జడుపవలయు ॥ 35

గీ॥ దేశకాలవిశేషముల్ దెలిసి యరుల
బలము భేదంబు నందించి బలసి చెలఁగు
బలియునకుఁ గూటయుద్ధంబు గలుగదేని
యేయెడఁ బ్రకాశయుద్ధంబు చేయవలయు ॥ 36

కం॥ అడవులు గనుమలు మొదలగుఁ
గడు నిఱుకటమైనచోట్లఁ గళవళపడుచుం
డెడి శత్రుఁ దునుమ వలయును
విడువక గగ్గోలువడెడి వేళలయందుణ్ ॥ 37

కూటయుద్ధ ప్రకారము

సీ॥ అహితుండు పోట్లాడ ననువైనచోటుఁ దాఁ
గైకొని యచ్చోటఁ గదలకున్న
నతనిమంత్రులు మొదలయిన వారల భేద
మొందించి యచ్చోట నునికిఁ జెఱచి
యైన నాటవికసైన్యంబు పేరిటిత్రాళ్ళ
చేఁ జుట్టి పోరికిఁ జెదరఁదీసి
తనమూఁక విఱిగిన యనువున నలయించు
కొనివచ్చి యొక యిఱుకునకుఁ దెచ్చి
గీ॥ వలనెఱుఁగు వీరభటులకు సెలవుఁ బెట్టి
చేరి చుట్టుక జగడంబు చేసియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁగూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 38

సీ॥ జనపతిముందరఁ గనుపట్టుగా నిల్చి
తన కెదు రెక్కుశాత్రవునిమీఁద
వెనుకచక్కికి మేటివీరయోధుల నంపి
పొడిపించి స్రుక్కించి కెడపిమైనఁ
గాక పిఱిందిభాగంబున మొనసూపి
ముందర నలయించి మొత్తియైన
నీరటి ప్రక్కఁ దా నెదిరించి శూరుల
నవ్వలి ప్రక్కది క్కంపియైన

గీ॥ నటుల నవ్వలిపార్శ్వంబులందు మొనపి
యివ్వలికి శూరతతి నంపి యెంచియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 39

సీ॥ మునుచక్కి విషమమై మొనుపరాకుండిన
వెనుకటిదిక్కునఁ జెనకియైన
వెనుచక్కి మునుచక్కి మొనుపరాకుండినఁ
దొడరి ప్రక్కలఁజేరి పొడచియైన
నదిగాక మఱి తన యడవిమూఁకల శత్రు
బలముల దూష్యులఁ బనిచి మొదట
జగడంబు చేయించి మిగులఁ, దా బడలించి
సన్నమై కూఁతలు సడలియున్న

గీ॥ వైరితతిమీఁదఁ బడుచును వాహనములు
గలఁగఁ దనరౌతులను బంపి కడిమియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 40

సీ॥ సూష్మ్యల సరిమూఁకఁ దొలుదొల్తి నళికించి
విఱిగి రా సళికించి విఱిగి రనుచు
విశ్వాసమునఁజెంది విమతు నేమరినచోఁ
• ఏనుఁబు బల్మి చెలంగఁ దరిమియైనఁ
బాఁవంబు దిగుచోటఁ బట్టణంబులచోటఁ
బై ఁడల నూళ్ళను బ్రజలయందు
గొల్లకాసులుచూపి గొల్లలు చాలఁగాఁ
బట్టినచోఁ జుట్టు ముట్టియైన

గీ॥ వేఁటలాడంగ నడవికి వెడలి బడలి
యుండుతఱిఁ జుట్టు ముట్టి చెండియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁగూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 11

సీ॥ మునుపుగా నొకకొద్ది మూఁకల మొనసేసి
కడు గట్టి మూఁకలకడను దాఁచ
నరిమూఁక సరకుసేయక మీఱి గర్వించి
తనమూఁకపైఁ బేర్చి యని యొసర్ప
మునుపు తాదాఁచిన మూకఁచే శత్రులఁ
జేరి చుట్టుక నొంపఁజేసి యైన
నదిగాక పగవారి యావులఁ బట్టించి
వార లందుకుఁగూయవచ్చుచోట

గీ॥ నడుమతెరువున నరికట్టి నడికియుండి
కడిమిమై చుట్టుముట్టుక పొడిచియైనఁ
గూటయుద్ధంబుచే శత్రులఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 42

సీ॥ గగ్గోలుచే భీతిగలిగి రాత్రులయందు
నిద్రఁగానక పగల్ నిద్రఁ జెంది
యులసి మేమఱినచో నదరిపాటునన్నైనఁ
బగ లెల్ల నాయత్తపాటు చెంది
బడలినచోట మాపటిజామునందైన
నపురేయిఁగడు నిద్ర దొడరువేళ
చేతిరిజగడంబు రీతి దానెఱుఁగుచుఁ
బలుజోళ్ళ కొమ్ముకత్తులును గల్గి

గీ॥ పటులచేనైన వేగంబు గలిగినట్టి
కూరతతిచేతనైనను జుట్టుముట్టి
కూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 43

సీ॥ ఎండకుగాలికి నెదురెక్కి కనుమోడ్చి
సుడిపడి తడఁబడుచోటనైన
నదిగాక క్షుద్రంబు లగునట్టియడవుల
మంచున మబ్బుల మలలఁ బొదల
వాఁగుల ప్రంతలఁ దీఁగెల గుంతల
తాల నేఱులను బోరానియిఱుకు
తెరవుల నరికట్టి తిరుగువారుచునైన
మిగులఁ దా నచ్ఛిద్రుఁ డగుచు మించి

గీ॥ యదనుఁ జేకొని పైఁబడి చదిపి యైనఁ
బదరి తనమూఁక బడలిక పడఁగనీక
కూటయుద్ధంబుచే శత్రుఁ గూల్పవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 44

గీ॥ ప్రాణములయందుఁ గడు నాసపాటు లేక
విఱిగిఁ లజ్జించి తిరిగిన వీరవరుఁడు
మొక్కలంబునఁ బైఁబడి మొత్తుఁగాన
మిగులవిఱిగినఁ దఱుమగాఁ దగదు పతికి ॥ 45

గీ॥ ఇటులఁ గపటంబు జగడంబు లెఱిగెనేని
గడు ననాయాసమున గెల్వ గల్గుచుండుఁ
గాన భూమీశుఁడగువాఁడు గపటయుద్ధ
సరణిచేతనే శత్రులఁ జమపవలయు ॥ 46

వ॥ క్షయస్థాన వృద్ధులకు. 47

కం॥ వెచ్చము న్యాయము సమమై
వచ్చిన స్థానంబు మఱియు వ్యయ మధికంబై
వచ్చిన క్షయ మం దాయమె
హెచ్చిన నది వృద్ధి దీని నెఱుఁగఁగ వలయున్ ॥ 48

మ॥ దొరయుత్సాహము గల్గి మోసగతులెందుంజెందఁగా నీక యే
సరణిన్ వైరుల గెల్చునట్లు రిపులన్ సాధింతు నన్ శంకఁదా
నిరతంబున్ మది నిల్ప చారతతిచే నేర్పున్ వగన్ శత్రులం
దరయంగాఁదగు సర్వకార్యములు నూహాపోహసన్నాహియై॥ 49

ఉ॥ మోసపుపోరిచే రిపులమూఁక నవశ్యము నొంచఁగా నగున్
వేసటలేకయుండుపృథివీపతి యీగతి శత్రు గెల్చుటల్
దోసముగాదు మున్నిటుల ద్రోణసుతుండును ద్రౌపదేయులం
గాసముఁ బూని యేఘుఱినపట్టున నొంపఁడె నిద్రవేళలన్ ॥ 50

చతురంగబల ప్రయోజన ప్రకారము-గజకర్మ

సీ॥ దండయాత్రలను ముందరఁగాఁగ నడచుట
పనదుర్గములు చొచ్చి చనుట మఱియుఁ
దెఱువులు లేనిచోఁ దెఱువులు వెట్టుట
కొలఁకుల నదుల లోఁతులును దెలిసి
బలసమూహంబుల జలముఁ దాటించుట
యనహాయగతి జయ మందుటయును
దూరరాని మూఁకలఁ జొచ్చి భేదించుట
పేర్చి వేఁగినమూఁకఁ గూర్చికొనుట

గీ॥ పొడపుల వెలపుచూపుట పొడవులైన
కోటలును గోటవాకిళ్ళు గూల్చుటయును
చాల భండారములు మోవఁ జాలుటయును
భయము దీర్చుట గజముల పను లటంద్రు ॥ 51

రథకర్మ

కం॥ తనసేనల రక్షించుట
యన్నిఁ జెదరినఁ గూర్చికొనుట యరిసేనలు దా
కొనియుండిన భేదించుట
యును నరికట్టుటయు రథము లొనరించుపనుల్ ॥ 52

అశ్వకర్మ

సీ॥ కొండలదండ దిక్కుల మార్గములయందు
విమతులమూఁకల వెదకుటయును
ధాన్యాదులను మిత్రతతుల రాఁ జేయుట
వేగంపుఁబనులు గావించుటయును

బసుల వెంటాడుట తిరుగుచో పెఱుగుట
చెఱిగియుఁ గ్రమ్మఱ వెంటఁబడుట
ముసుచక్కి నడుచక్కి వెనుచక్కిఁ బ్రక్కల
పొదివి పొంకమెఱింగి పొడుచుటయును
గీ॥ వైరి యచ్చాళవై మీఱి పోర జుణిఁగి
పోయి పాళెంబుపైఁబడి పొడుచుటయును
దీసు బసవారిఁ దోడ్కొని తెచ్చుటయును
వాడిపెడలుట గుఱ్ఱపుదళముపనులు ॥ 53

పదాతికర్మ

సీ॥ ఎప్పుడుఁ గైదువులు దా మేపుఱకుండుట
త్రోవల బావుల రేవులందు
నేఱుల విడిదలయెడఁ గపటంబులు
దెలియుచుఁ దిరిగి శోధించుటయును
తృణకాష్ఠజలములు దెచ్చుచోటులయందు
మిగుల నెచ్చరికతో మెలఁగుటయును
రేలును బగలు భూపాలుఁ గాపాడుట
చెప్పిన యట్లనె చేయుటయును
గీ॥ నివియ మొదలుగఁ గలిగిన యిట్టి వెల్ల
బలము లోనరించు పను లంద్రు తెలిసి చూడ
నిటులఁ జతురంగములపను లెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగిననృపవరుండు ॥ 54

సీ॥ మంచిజాతియుఁ బరిమాణంబు వేగంబు
స్థానంబు వయసును సర్వములును
విలుకడ పనులందు నేర్పును దేశంబు
చెప్పినక్రైవడిఁ జేయుటయును

ఘనతయు భద్రలక్షణముల నాయువుఁ
గలిగి యెన్నికమీఱ మెలఁగుటయును
పెట్టింటుల నేసుఁగులకును మఱియును
గాలిపందికెని లక్షణములెందు

తె॥ నిటుల బలముల లక్షణం బెఱిఁగి యెపుడు
వాని వానికిఁ జేయఁగా వలయు పనుల
యందు నియమింపఁగాఁ దగు హరువు లెఱిఁగి
నీతిమార్గం బెఱింగినన్నృపవరుండు ॥ 55

వ॥ చతురంగ బలముల నేలలకు. 56

గీ॥ గుంటలను మిట్టలను జెట్ల గొప్పతాళ్ళఁ
బుట్టలను మోటుచెట్టులు బొదలుగల్గి
మెలఁగఁగా వచ్చి ముండులు గలుగదేని
రాలిమూఁకల పనిసేయు నేల యంద్రు ॥ 57

వాజిభూమి

కం॥ జలమును నడుసును నెఱియలు
గలుగక ఱ్ఱాకులును తాలుఁగడు లేక సమ
స్థలమై మెలఁగఁగ వచ్చుచు
నలరిన గుఱ్ఱములనేల యగు నంద్రుబుధుల్ ॥ 58

రథభూమి

సీ॥ ఇసుకలు మొద్దులు నెందెందె యుండక
బలుగుండ్లు నడుసు గుంటలును లేక
చేలును మళ్ళును జెట్లుఁ దీగలు లేక
గుంతలుఁ బొదలు వాఁగులును లేక

నెఱియలు నొడ్డులు బొఱియ లేమియు లేక
పడి దాఁట గొరినెతాఁకుడుల కోర్చి
కడుగట్టియై బండికందులు గలఁగక
చదరమై మిగుల విశాల మగుచు

గీ॥ నిగుడ మగుడంగఁ దగునట్టినేలలందు
నరదములు జగడముసేయ నమరుచుండు
నిట్టిజగడంపునేలల నెఱుఁగవలయు
నీతిమార్గం బెఱింగినసృపవరుండు ॥ 59

నాగభూమి

సీ॥ తివిచివేయఁగవచ్చుతీవియల్ గలయది
పట్టి విఱువవచ్చుచెట్టు గలది
యుసుకలు నసలును నెపఁగనియదియును
నేనల కెందు రాఁబోనియదియు
ఘనములై కనుపట్టు గట్టులు గలయది
కడు గుంట మిట్టలు గలుగునదియు
గలయంగ నుడుగు వేరులుగలయదియును
ననిసేయఁ గరులకు సర్హమైన

గీ॥ నేల యదిగాక యెటువంటి నేలయైనఁ
గరుల కగు వాని కెందు నగమ్యభూమి
గలుగకుండుట గాదె నాగంబు లయ్యె
నిట్టిభూముల నరవరుఁ డెఱుఁగవలయు ॥ 60

సీ॥ అనిమొన విఱిగినయశ్వాదిబలముల
నిలుపఁగా నోపుచు బలము లెల్ల
వెనుకదిక్కందు నిల్చిన ప్రతిగ్రహ మందు
రదియు నిన్నూఱువిండ్లంతదూరం

నలిగిన వెనుచక్కి నిలుకడగా నిల్చి
జగడంబు సేయింప జయము గల్గ
నటుపలె పేరయ యనిసేయు సేబలం
బవిను పేఁగినబలం బనఁగఁ బరగె

గీ॥ నిట్లు గాపున జగడంబు లెఱుఁగురాజు
వెనుకదిక్కునఁ దా నిల్చి విఱిగి వచ్చు
వారిఁ గడు నాదుకొని నిల్పవలయు నెంచు
వెనుక ననిలేక పోరు గావింపరాదు ॥ 61

దానకల్పన ప్రకరణము

వ॥ కరి యూథంబుల మొనఁదఁ బెట్టుకొని వేగం బొప్పుతేజీల సం
పదయ న్నగ్గడఁ గాపుగా నిలిపి యోగ్యంబైన యస్త్రంబుతో
నరనాథుం డెట నిల్చు నచ్చటనె భండారంబును న్నిల్పఁగాఁ
బరగుణ్ రాచతికంబు నిల్పు సదిగా భండార మొందుం ధరణ్ ॥

క॥ తొలుదొలుతఁ బొడిచి గెలిచిన
భళి భళి యని పిలిచి యొసఁగఁ బతి కగు నీవుల్
గలిగిన నెవ్వఁడు బొడువఁడు
చలమునఁ బైకుఱికి శత్రుసంఘముల నిలణ్ ॥ 63

సీ॥ పోరిలోఁ బగరాజుఁ బొడిచినవానికి
దాక్షిణ్య మొనరఁగా లక్షసంఖ్య
నతనికుమారుని నతనిసేనాపతి
నైనఁ జంపినవాని కందునగము
శత్రుసేనలలోన సమ్మతి కెక్కిన
వీరుఁ జంపినఁ బదివేలమాళ్ళు
పోటేనుఁగను గడు మేటిప్రధానుని
వనిఁ గూల్చునతనికి నయిదువేలు

గీ॥ సహితుచనవరినై నను హయమునైన
వెనుకఁ దియ్యక చంపిన వెయ్యిమాళ్ళు
బంటుతలఁగొట్టి తెచ్చిన బంటునకును
బతి యొసంగఁగఁదగు రెండు పదులమాళ్ళు ॥ 64

కం॥ పరబలముల కెదిరింపుచు
సురువడి శౌర్యంబుఁజూపు యోధుల కెందుఀ
నరవరుఁ డినుమడి జీతం
బరయుచుఁ దా నియ్యవలయు నందఱు మెచ్చఀ ॥ 65

గీ॥ ధరణినాథుల కర్హమై తగినయట్టి
కరితురంగాదివస్తువుల్ గాక యన్య
వస్తువుల నాజి గెల్చి యెవ్వార లెందు
నేమి దెచ్చినఁ బతి వారి కియ్యవలయు ॥ 66

కం॥ అనిలోన గెలిచి వచ్చిన
తనభటులకుఁ దగిన వస్తుతతి నొసఁగుచు నె
మ్మనముల సంతోషమ్ములఁ
గనఁ జేయఁగవలయు ధరణికాంతుం డెపుడుఀ ॥ 67

వ్యూహవికల్ప ప్రకరణము

వ॥ బారులు తీర్చుటకు, 68

సీ॥ మొనకు ముందఱ విలుమూఁకల నిల్పుచో
బారులనందున వారలకును
ధనువంతనేల యంతయ నెడఁగా నిల్పి
యచటికి మూఁడు విండ్లంతనేల

*(ఒండొంటికిని నెడ నొప్పునట్టుల గుజ్జి
మల బారు నిల్పఁగావలయు దాని)
వెనుక నేనుఁగుబారులను నిల్పఁగాఁ దగు
వానికి వెనుచక్కి వరుసతోడ

గీ॥ నటుల నరదంబు బారుల నమర నిల్పి
సిరిం ధనుర్మాన మనఁగ నీ యవనిలోన
నైదు మూరలపొడవగు నది యెఱింగి
వారు లిటు తీర్పవలయు భూపాలవరుఁడు ॥ 69

సీ॥ ఇట్టి బారులలోన నెడనెడ విలుకాండ్ర
కును వాజులకు నేనుఁగులకు మఱియు
నరదంబులకును బార్శ్వాంతర భూముల
క్రమ మొప్పుచుండు నొక్కటియు మూఁడు
నైదు నైదగు సంఖ్య నమరిన శమముల
యంతదవ్వుల నిల్చి యర్థ మొందు
నట్టి శమంబును నమరఁ జతుర్దశాం
గుళసంఖ్య ధరణిలోఁ దెలిసి చూడ

గీ॥ నిన్నియును నెఱింగి బారుల నిటులఁదీర్చి
పోరగాఁదగు నిదిగాక పోరఁ దనకు
నెటులఁ బొంకంబునందడి యెసఁగ దెటులఁ
జేరువగు నెటు లటులైనఁ బోరవలయు ॥ 70

వ్యూహరచనా ప్రకారము

వ॥ మఱియు బలంబులు దొట్రుకొనకయుండ ననేక ప్రకారంబు లెఱింగి వ్యూహంబులు బన్ని జగడంబు చేయించవలయు నవ్విధం బెట్లనిన గజానీకంబును, రథానీకంబును, మిశ్రానీకంబు

* [....................]

నన ననీకంబులు మూఁడు దెఱంగులై యుండు నందు గజంబులు
తొమ్మిదియును, నందొక్క గజంబునకు ముందర జగడంబు
సేయు గుఱ్ఱంబు లేనింటిచొప్పున నలుపదియైదు గుఱ్ఱంబులును
నందొక్క గుఱ్ఱంబునకు ముందర జగడంబుసేయు వీరభటులు
ముగ్గురి లెక్కను నూటముప్పదియైదుగురు వీరభటులును నిట్లు
పాదసంరక్షణార్థంబు పార్శ్వంబులయందుఁ గాచికొనియుండు
గుఱ్ఱంబులు నలుపదియైదును, వీరభటులు నూటముప్పదియైదు
గురునుం గూడి తొమ్మిది గజంబులును, దొంబది గుఱ్ఱంబులును
నిన్నూటడెబ్బది సంఖ్యగల వీరభటులునుం గలయది గజానీకం
బనం దగు, నీ ప్రకారంబునఁ దొమ్మిది రథంబులును, డొంబది
గుఱ్ఱంబులును, నిన్నూటడెబ్బది సంఖ్యగల వీరభటులునుం గల
యది రథానీకం బనం దగు. తొలుదొల్త వీరభటులును, వారల
వెనుక గుఱ్ఱంబులును వాని పిఱుందన రథంబులును, వాని
వెనుచక్కి నేనుంగులునుం గలయది మిశ్రానీకం బన నొప్పు
నిట్టి యనీకసమూహంబే వ్యూహం బనం బరగు, నదియు
దండవ్యూహంబును, భోగవ్యూహంబును, మండలవ్యూహంబును
నసంహతవ్యూహంబును నన నాలుగుదెఱంగులై యుండు.మఱియు
నేతద్భేదంబులైన వ్యూహంబు లనేకంబులు గల వది యెఱింగి
వ్యూహంబులు పన్నునపు డనీకానీకమధ్యంబున నైదేసి విండ్లంత
దవ్వుగలుగఁ బన్నవలయు, నం దసంహృతవ్యూహంబున
ననీకంబులు దూరంబున నిల్చునట్లుగాఁ బన్నవలయు, నిట్టి
వ్యూహంబునకు శుక్రమతంబువార లురోభాగం బొకండును
బార్శ్వభాగంబులు రెండును, మధ్యపుచ్ఛభాగంబులు రెండునుం
గూడి పంచాంగంబులుంగలవందురందునకుఁ దనకుంగల బలంబు
మూఁడుపాళ్ళుగ నేర్పఱచి యురోభాగంబున నొకపాలును,
బార్శ్వభాగంబుల నొకపాలును, మధ్యపుచ్ఛభాగంబుల నొక

సాయుధుంగా నిలుపవలయునండ్రు. మఱియుఁ గొన్నిమతంబుల వారలీ పంచాంగవ్యూహంబునందే యంగంబున కొక్కొక్క యనీకంబు లెక్క ననీకంబులై దింటికి ముందర జగడంబు సేయు వారలాయుధపాటవమువ్వదియైదుగురు వీరభటులును, నిన్నూట యిరువదియైదు గుఱ్ఱంబులును, నలువదియైదేనుంగులును నిట్టిరెపాదసంరక్షకార్థబలంబునుంగూడి వేయినిన్నూట యేబదిసంఖ్య గల వీరభటులును, నన్నూటయేబది గుఱ్ఱంబులును, దొంబది యేనుంగులునుం గలిగి యుండవలయు నండ్రు. వెండియు బృహస్పతిమతంబు వారలీ పంచాంగవ్యూహంబునందే రక్షభాగం బులు లెంచుసుంగూడి సప్తాంగంబులం బ్రశస్తిల్లుసంపురందునకుం గల బలంబు నాలుగుపాళ్ళొనరించి యురోభాగంబుల నొకపాలును, గక్షిభాగంబుల నొకపాలును, పార్శ్వభాగంబుల నొకపాలును, మధ్యపుచ్ఛభాగంబుల నొకపాలునుంగాఁ బన్ని జగడంబు సేయించవలయు నండ్రందు. 71

సీ॥ తమలోనఁ దాము సందడిపడి కలయక
యని యొనర్పఁగఁ దగు నదియుఁ గాక
కలిసి పోరాడ సంకుల సమరం బగు
నట్టి సందడికయ్యమందు నెల్లఁ
దమయేనుఁగుల దండఁ దాఁగొని జగడంబు
సేయఁగావలయు నజేయలీలఁ
దమమూఁకమీఁద గుఱ్ఱములు పైకొన్నచో
నొండొరుల్ చెదరకయుండి పోర

గీ॥ వలయు బాణంబులును దుపాకులును విండ్ల
మూఁక ముందర నిడికొని మొనకు నడచి
యెట్టి మూఁకలు బైకొన్న నట్టిమూఁక
చేతఁ బోలింపవలయును క్షితివరుండు॥ 72

ప్రకాశ యుద్ధ ప్రకరణము

వ॥ సేనాంగాలకుఁ బ్రత్యేకనాయకులకు,

చం॥ కులమున మించువారిఁ దమకుం దగులై తగువారిఁ బోరిలో
నలవడి తత్ప్రతిక్రియల నన్నియుఁ జేయ నెఱుంగువారిఁ గ్రే
వల దమయూఁకఁ గావఁ గలవారల నేనుఁగు లాదియైన యూఁ
కలకును వేఱువేఱ నధికారులుఁగా నియమింపఁగాఁ దగున్॥

కం॥ ఈరీతి వ్యూహములుగా
నేరుపుతోఁ బన్నినట్టి నిజబలములచే
వైరిబలంబుల్ మీఱి వి
దారింపఁగవలయుఁ గదిసి దళవాయి తగన్॥

కం॥ బలిమిగల వైరిబలముల
బల మినుమడి గలిగినట్టిబలములచేతన్
గెలువఁదగుఁ దెలిపి చూపని
బలముల నేనుఁగులఁ బఱపి పఱవఁగవలయున్॥

గజబలప్రశంస

లయగ్రాహి॥ మెండగు శిరాలురముదండ బలుకేదెములు
నిండుకొను గుమ్మలును చండితలరాణుల్
గండమర బూనుచుఁ బ్రచండమదమత్తులగు
దండిమగ లేమఱక ఖండనములో ను
ద్దండగతి లోహమయదండములు బూనుకొని
నిండునమజోకఁదగుచుండు పరసేనం
జెండఁ జనునందుఁ గలగుండుపడ వాద్యముల
ఢిండిమ డిమండిమ డిపండిమ లెసంగన్॥

ఉ॥ ఘీంకృతిసేసె మావటీఁడు మొనగాలునఁ గేలున నంకుశంబునన్
చను బురిగొల్పఁ దొండము మదంబునఁ జూపుచు వాలమెత్తుచున్
గసుగపయుం జెవుల్ నిగుడఁగాఁ దనసేన నెఱింగి శత్రుసే
నను నురుపాడి గెల్చి నరనాథున కిచ్చెఁగదా గజం బనిన్॥ 78

ఉ॥ పేసుఁగు యున్నచోనె వసియించును శ్రీహరిరాణి సంతతం
చేసుఁగు పౌఁజుగల్గుదొర యేమిట నోటమిఁ జెందఁ డెట్టిచోఁ
గాన మదేభయూథ మధికంబుగఁ గొల్వఁగ దంతి నెక్కి సం
గ్రామముతోడి దుర్గము నృపాలకుఁ డెక్కిన యట్లు పోరిలోన్॥

చం॥ లౌడరు భయప్రదేశముల దుర్గములై పడిఁ బాఱు నేఱులన్
గడవఁగ నోడలై రణముఖంబున రాక్షసులై ప్రయాణముల్
వెడల గృహంబులై మనసు వెచ్చగఁ జూడసు గారణంబులై
కడుమద మెచ్చు నేనుఁగులె కా జయసాధనముల్ దలంపఁగన్॥

చం॥ బలిమి మదంబునుం గలుగు భద్రగజంబుల రాజు శత్రుమూఁ
కల నురుపాడి చెండుగఁ గకావికచేసి జయించు నేనుఁగుల్
బలువుగ గల్గినన్ జయము ప్రాఁతియె కావున వానిఁ బ్రోవఁగా
వలయు నృపాలశేఖరుఁ డవశ్యముఁ దా జయలక్ష్మి మించఁగన్॥

సీ॥ పొగడపువ్వులతావి పొదివి ఘుగుల్కొన
వెదజల్లు సంతతమదముఁ గల్గి
తేనెవన్నియ గల్గి దీప్తమై పొడవులై
వలుదలై పొలుచు కొమ్ములును గల్గి
దొరయుచు సమములౌ తుంటి దిక్కులుగల్గి
యొద్దికై కూడి పెన్నుద్దు లవఁగ
బెరయుచుం డెడునట్టి బృంహితస్వనములు
సమములె వట్టి యంగములుగల్గి

గీ॥ సకలశుభలక్షణంబులు చక్కఁదనము
చెలువు గంభీరగమనము గలిగినట్టి
భద్రగజముల నేలుభూపాలకుండు
సకలసంపదఁ జెలువొందు జనులు వొగడ ॥ 82

చం॥ గజములు గల్గు భూవిభుఁడు గా నొకచిక్కును గాక యెల్లెడన్
గజములు గల్గువాఁడు ధరఁ గల్గడు శాత్రవపంక్తికోటులన్
గజముల లీల సత్త్వములఁ గన్పడు బంటులఁ జాల నేర్పునన్
విజయము తేజముల్ సిరులు విశ్రుతకీర్తులు గల్గు భర్తకున్ ॥

రథబల ప్రశంస

ఉ॥ శూరతగల్గు సారథులు చొక్కపు తేజులు కింకిణీయుత
త్కారమహారవంబు బిరుదధ్వజకోటులు మించఁ బోరిలో
వైరిమనోరథంబులను వానిరథంబులఁ గూల్చి పొల్చు టల్
తేరులవారు గల్గునరదేవున కెద్ది యసాధ్యమే ధరన్ ॥ 84

అశ్వబల ప్రశంస

కం॥ ఏటికిఁ గరు లేటికి నరు
లేటికి మఱి రథచయంబు లీధరలోనన్
నీటగు జయము లొసంగెడి
ఘోటకములె చాలఁ గలఁ గువలయపతికిన్ ॥ 85

సీ॥ నిలిచెనా యడుగులోనే నిల్చి చిత్రమై
కదలెనా బాణవేగము దెరల్చి
యనినిఁ గైదువుల సాధనకావిగతిఁ బొల్చి
దాఁటెనా లేఁడిచందం బదల్చి

గమకించెనా సింహగమనంబు గమకించి
యడఁగెనా తాఁబేటియనువు మించి
చుట్టెనా వేదెంబు సుడిగాడ్పు నదలించి
బెళికెనా బేడిసబెళుకు బెళికి

గీ॥ యెడమ కుడి వాగెబాగుల నెఱఁగి తిరుగ
నిరుదెఱఁగుమోము లనఁదగి హయపు మురుపు
వెఱపు నొఱపును గడుమించు నరుదుబిరుదు
నదుటు నుదుటొందు తేజి రాజార్హమంద్రు ॥ 86

చం॥ తలఁప నవేళలన్ మిగులఁ దాఁ బగులై తగునట్టి చుట్టమై
యల రణభూమి పేరఁదగు నంబుధి దాఁటగ మేటితేఁపమై
నలరగఁ గ్రీడలన్మొలఁగు నప్పుడు దా వెలలేని రత్నమై
బెలఁగెడు గుఱ్ఱ మేహితము సేయదు నాయకుఁ డైనవానికిన్

చం॥ బలువగు కందముం బిరుదు బంగరుచాయహసించు సంపదల్
గల పరిపూర్ణదేహము విలాసముఁ జక్కఁదనంబు నోజయుం
గళలును జెల్వు తేటతెలిగన్నులు లక్షణముం జవంబునుం
గలిగిన తేజులన్ సిరులు గైకొను భూభుజుఁ డేలఁగాఁ దగున్ ॥

కం॥ ఏ నరపతి గుఱ్ఱంబుల
సేనలచే మిగులఁ బ్రబలు క్షితిలో నెపుడున్
వానిది సిరి వానిది ధర
వానిదె జయలక్ష్మి కీర్తి వానిదె సుమ్మీ ॥ 89

చం॥ ఈగతి నీతిమార్గమున నెంతయు సుస్థిరుఁడైన రాజు దా
దీగరిమన్ వహింపుచును దిగ్విజయంబును సర్వసంపదల్
భోగము గల్మియుం గలిగి భూవిభులెల్లను జేరికొల్వ న
ద్యోగము లెల్లఁ జేకుర సుఖోన్నతి రాజ్యము సేయు నెవ్వరున్ ॥

ఉ॥ శ్రీరఘురామపాదసరసీరుహభృంగదమానమానసో
దార మదారివీరవరదర్పవిమర్దన దుర్దమక్రియా
స్ఫారభుజాబలాధిక విసారిత పూరితలోక సద్యశో
హారవిహారమానితమహాకరివాజివిరాజితాంగణా ॥ 91

మంగళమహాశ్రీ ॥

శ్రీమహితధామనుత సింధుసృతభూస్థలివిశిష్టహితభాసిత గుణశ్రీ
కాముకకథాకృతినికాయకృతివర్జిత ప్రకాశిత నయాధిక జయశ్రీ
రామ హిమధామ శరరాజి సురరాజ తరురాజిత విశాలసుయశశ్శ్రీ
భూమరమణీయనిజభూజనసుఖప్రదప్రభుత్వయుతమంగళమహాశ్రీ

గద్యము :— ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల వరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వత భారద్వాజసగోత్ర జక్కరాజ యెల్లనామాత్యపుత్ర సుకవిజన విధేయ శ్రీరామకృష్ణభక్తివైభవభాగధేయ వేంకటనామధేయ ప్రణీతంబైన కామందక నీతిశాస్త్రంబను మహాప్రబంధంబునందు సేనావివరంబును, సేనాపతిప్రభావంబును గూటయుద్ధప్రకారంబును చతురంగబలప్రయోజనంబులును దద్భూములును వ్యసనంబులును బారితోషికంబును జతురంగబలప్రశంసయు నున్నది సర్వంబు నష్టమాశ్వాసము.

మ॥ రమణీయంబుగ శాలివాహశకవర్షంబుల్ గతంబై సహ
స్రము నేనూటను నాలునై వెలయఁగా బ్రౌఢిం దెనింగించి రా
ర మహిం దిమ్మయ వెంకటాద్రి విభుపేరన్ వేడ్కఁ గామందకీ
యము శ్రీవేంకటరామకృష్ణులు స్వభాస్వద్బంధంబునన్ రూఢిగన్॥

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

Rathna Press, Tirupati — 1950.